ХУМАНИТАРНИ БАЛКАНСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

2017
№ 1

Основано през 2017 г.

16+

ХУМАНИТАРНИ БАЛКАНСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

№ 1

2017

Излизащо на всеки 3 месеца научно списание (4 пъти в годината)

Основател - «Научен хронограф» ЕООД
Главен редактор
Линков Александър Йорданов, PhD, доцент
Заместник главен редактор:
Абасова Къзългюл Ясин къзъ, доктор на философските науки, професор
Берберян Ася Суреновна, доктор на психологическите науки, професор
Исламгулова Светлана Костадиновна, доктор на педагогическите науки, доцент
Клинков Георги Тодоров, PhD, главный ассистент
Курилова Анастасия Александрова, доктор на икономическите науки, професор
Мамичев Александър Юриевич, доктор на политическите науки, кандидат на юридическите науки, доцент
Майхджик-Микула Джоана, доктор на педагогическите науки, професор
Осадченко Ина Ивановна, доктор на педагогическите науки, професор
Тарантей Виктор Петрович, доктор на педагогическите науки, професор
Шарипов Фаридун Файзулаевич, доктор на педагогическите науки
Редакционна колегия:
Борисов Галин Цоков, доктор, професор
Бурдева Таня Викторова, доктор, доцент
Бурмикина Ирина Викторовна, доктор на социологическите науки, професор
Василев Веселин Костов, доктор на психологическите науки, професор
Васковска Галина Алексеевна, доктор на педагогическите науки, професор
Дамянов Бисер Илиев, доктор на изкуствознание, професор
Демченко Ирина Иванова, доктор на педагогическите науки, професор
Джабарова Юлия Владимирова, доктор, доцент
Димитрова Теофана Валентинова, доктор, доцент
Зибарев Александър Григориевич, член-кореспондент на Руската академия на науките, доктор на икономическите науки, професор, главен научен сътрудник
Коберник Александър Михайлович, доктор на педагогическите науки, професор
Комар Таисия Василевна, доктор на психологическите науки, професор
Коновалчук Валентина Ивановна, доктор на философските науки, доцент
Коростелев Александър Алексеевич, доктор на педагогическите науки, доцент
Костова Иванка Милкова, доктор, професор
Масюк Наталия Николаевна, доктор на икономическитке науки, професор
Мордовцев Андрей Юриевич, доктор на юридическите науки, професор
Мотов Ирена, доктор на науките в отрасъл социална педагогика, професор
Нестеряк Юрий Василевич, доктор на науките за държавното управление, доцент
Розенберг Генадий Самуилович, член-кореспондент на Руската академия на науките, доктор на биологическите науки,професор
Севастиянов Сергей Виталиевич, доктор на политическите науки, доцент
Станев Велин Стефанов, доктор, професор
Тсириготис Константинос, доктор на науките в отрасъл психология, професор
Фелхнер Анджей, доктор на науките в отрасъл по история на образованието, професор
Фиделюс Анна, доктор на науките в отрасъл специална педагогика, професор
Чепил Мария Мироновна, доктор на педагогическите науки, професор
Шьвитава Ирениуш, доктор на науките в отрасъл философия, професор
Юнусов Ахат Ахнафович, доктор на юридическите науки, професор
Якунин Вадим Николаевич, доктор на историческите науки, професор
Янев Борян Георгиев, доктор, доцент
Отговорен секретар
Клинкова Ина Атанасова

Компютърен набор:
Никола Николов

Технически редактор:
Йорданка Петкова

Адрес на редколегия, учредител, редакция и издател - «Научен хронограф» ЕООД:
България, гр. Перущица 4225,
Област Пловдив, Община Перущица, ул. "Д. Малинчев", №33
Тел.: +359895612046
E-mail: huma@abv.bg
Сайт: hum-balkan-studies.com

Подписано за печат 23.12.2017.
Излиза на 26.12.2017.
Формат 60x84 1/8.
Оперативен печат.
Условно отпеч. листове 8,12.
Тираж 50 екз. Поръчка 2-17-12.

Печатница "Fast Print Books"
Ул. "Густав Вайганд" 1, 4000
Център, Пловдив, България
Свободна цена

© «Научен хронограф» ЕООД, 2017

ИНФОРМАЦИЯ ЗА ЧЛЕНОВЕТЕ НА РЕДАКЦИОННАТА КОЛЕГИЯ

Главен редактор
Линков Александър Йорданов, PhD, доцент
(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", България)

Заместник главен редактор:
Абасова Кязългюл Ясин кязъ, доктор на философските науки, професор, заместник декан на факултета по социални науки и психология
(Бакински държавен университет, Баку, Азербайджан)
Берберян Ася Суреновна, доктор на психологическите науки, професор, завеждащ катедра „Психология"
(Руско-Арменски Славянски университет, Ереван, Армения)
Исламгулова Светлана Костадиновна, доктор на педагогическите науки, доцент, проректор по наука и акредитация
(Университет "Туран", Алма-ата, Казахстан)
Клинков Геоорги Тодоров, PhD, главен асистент
(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", България)
Курилова Анастасия Александрова, доктор на икономическите науки, професор
(Толиятински държавен университет, Толияти, Русия)
Майхджик-Микула Джоана, доктор на педагогическите науки, професор
(Университет Ян Кохановски, Келце, Полша)
Мамичев Александър Юриевич, доктор на политическите науки, кандидат на юридическите науки, доцент, завеждащ катедра „Теория и история на Руското и международно право"
(Владивостокски държавен университет по икономика и обслужване, Владивосток, Русия)
Осадченко Ина Ивановна, доктор на педагогическите науки, професор
(Уманси педагогически университет, Уман,Украйна)
Тарантей Виктор Петрович, доктор на педагогическите науки, професор
(Гродненски държавен университет, Гродно, Белорусия)
Шарипов Фаридун Файзулаевич, доктор на педагогическите науки, завеждащ общо университетската катедра по педагогика
(Таджикски национален университет, Душанбе, Таджикистан)

Редакционна колегия:
Борисов Галин Цоков, доктор, професор, заместник декан на педагогическия факултет, директор на департамента за квалификация и професионално развитие на педагогическите специалисти, катедра „Педагогика и управлението на образованието"
(Пловдивски университет Паисий Хилендарски, Пловдив,България)
Бурдева Таня Викторова, доктор, доцент, ръководител на катедра „Музика"
(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив, България)
Бурмикина Ирина Викторовна, доктор на социологическите науки, професор, проректор по научната работа
(Липецки държавен педагогически университет, Липецк, Русия)
Василев Веселин Костов, доктор на психологическите науки, професор
(Пловдивски университет "Паисий Хилендарски", Пловдив, България)
Васковска Галина Алексеевна, доктор на педагогическите науки, професор, старши научен сътрудник, завеждаща отдел «Дидактика»
(Институт по педагогика към Националната Академия за педагогически науки на Украйна, Киев, Украйна)
Дамянов Бисер Илиев, доктор на изкуствознание, професор, ръководител на катедра „Естетическо възпитание"
(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив, България)
Демченко Ирина Иванова, доктор на педагогическите науки, професор
(Уманси държавен педагогически университет, Уман, Украйна)
Джабарова Юлия Владимирова, доктор, доцент, заместник декан на факултета по икономически и социални науки
(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив, България)
Димитрова Теофана Валентинова, доктор, доцент, ръководител на катедра „Маркетинг и международни икономически отношения"
(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив, България)
Зибарев Александър Григориевич, член-кореспондент на Руската академия на науките, доктор на икономическите науки, професор, главен научен сътрудник
(Институт по екология на Волжския басейн, Р.А.Н.Толияти, Русия)
Коберник Александър Михайлович, доктор на педагогическите науки, професор
(Уманси държавен педагогически университет, Уман, Украйна)
Комар Таисия Василевна, доктор на психологическите науки, професор
(Хмелницки национален университет, Хмелницки, Украйна)
Коновалчук Валентина Ивановна, доктор на философските науки, доцент
(Черкаски областен институт за след дипломно образование на педагогическите работници, Черкаси, Украйна)
Коростелев Александър Алексеевич, доктор на педагогическите науки, доцент, професор към катедра „Педагогика и методика на преподаването"
(Толятински държавен университет, Толияти, Русия)
Костова Иванка Милкова, доктор, професор,катедра „Маркетинг и международни икономически отношения"
(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив, България)
Масюк Наталия Николаевна, доктор на икономическитке науки, професор от катедра „Управление"
(Владивостокски държавен университет по икономика и обслужване, Владивосток, Русия)
Мордовцев Андрей Юриевич, доктор на юридическите науки, професор от катедра „Теория и история на Руското и международно право"
(Владивостокски държавен университет по икономика и обслужване, Владивосток, Русия)
Мотов Ирена, доктор на науките в отрасъл социална педагогика, професор
(Хуманитарно-икономическа Академия, Лодз, Полша)
Нестеряк Юрий Василевич, доктор на науките за държавното управление, доцент
(Национален авиационен университет, Киев, Украйна)
Розенберг Генадий Самуилович, член-кореспондент на Руската академия на науките, доктор на биологическите науки, професор,
(Институт по екология на Волжския басейн, Р.А.Н.Толияти,Русия)
Севастиянов Сергей Виталиевич, доктор на политическите науки, доцент, професор от катедрата по „Международни отношения"
(Далеко-източен федерален университет, Владивосток, Русия)
Станев Велин Стефанов, доктор, професор, катедра „Маркетинг и международни икономически отношения"
(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив, България)
Тсириготис Константинос, доктор на науките в отрасъл психология, професор
(Университет Ян Кохановски, Келце, Полша)
Фелхнер Анджей, доктор на науките в отрасъл по история на образованието, професор
(Университет Ян Кохановски, Келце, Полша)
Фиделюс Анна, доктор на науките в отрасъл специална педагогика, професор
(Университет Кардинал Стефан Вишински, Варшава, Полша)
Чепил Мария Мироновна, доктор на педагогическите науки, професор
(Драгобич държавен педагогически университет, Драгобич, Украйна)
Шьвитава Ирениуш, доктор на науките в отрасъл философия, професор
(Педагогически университет на името на КЕН, Краков, Полша)
Юнусов Ахат Ахнафович, доктор на юридическите науки, професор от катедра „Криминално право и процес"
(Казански иновационен университет, Казан, Русия)
Якунин Вадим Николаевич, доктор на историческите науки, професор, проректор по научната и иновационна дейност
(Поволжски държавен университет за обслужване, Толияти,Русия)
Янев Борян Георгиев, доктор, доцент
(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив, България)

CONTENT

pedagogical sciences

USING OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL COMPETENCIE'S FORMING OF THE FUTURE FOOD TECHNOLOGIES BACHELORS
Filimonova Iryna Afanasiyivna.....5

MONITORING AS A PART OF EDUCATIONAL PROCESS MANAGEMENT IN SECONDARY SCHOOL
Kobernyk Oleksandr Mykolayovych, Biletska Iryna Oleksandrivna.....9

INNOVATIVE EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE ADVANCED MOVEMENT IN UKRAINE IN THE END OF XX – THE BEGINNING OF XXI CENTURIES
Kravchuk Oksana Volodymyrivna.....13

COMPONENTS OF THE LEGAL CULTURE OF THE FUTURE BACHELORS OF THE ECONOMY IN PROFESSIONAL PREPARATION IN HIGHER EDUCATION STAFF
Pidlisnyi Yevgen Vasylovych.....17

THE ARCHITECTURE OF HARDWARE AND SOFTWARE FOR VOCATIONAL GUIDANCE AND TECHNICAL CREATIVITY OF YOUTH IN THE DIRECTION OF THE NATIONAL TECHNOLOGY INITIATIVE «AVTONET»
Polyakova Olga Mikhailovna, Prentzel Alfred Avgustovich, Roytburg Yuri Semenovich.....23

MYKOLA SHELMKEVYCH ABOUT METHODICAL ASPECTS OF SPIRITUAL SPHERE DEVELOPMENT IN THE UKRAINIANS
Yatsiv Oksana Ihorivna.....27

economic sceinces

ECONOMIC SECURITY OF THE ORGANIZATION AS AN ELEMENT OF ACCOUNTING AND MANAGEMENT ACCOUNTING
Lugovkina Oksana Alekseevna.....30

RISK-ORIENTED APPROACH TO THE ORGANIZATION OF INTERNAL AUDIT OF THE BUSINESS SUBJECTS
Paramonova Larisa Anatolevna.....35

STRATEGIC MARKETING AS AN ELEMENT OF STRATEGIC MANAGEMENT
Pipko Elena Grigorievna.....38

juridical science

THE ABILITY TO ACQUIRE EVIDENTIARY INFORMATION DURING THE INVESTIGATION OF INTERNET CRIMES
Moiseev Alexander Mikhailovich, Kondratyuk Sergey Viktorovich.....41

OFFICIAL AND REMOTE WORKERS: COMPARATIVE AND LEGAL
Vorobiyova Olga Aleksandrovna, Sharafutdinov Ildar Rinatovich.....44

Conditions of accommodation of scientific materials.....47

UDC 37.08

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

© 2017

Філімонова Ірина Афанасіївна, викладач кафедри
професійної освіти та технологій за профілями
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
(20301, Україна, Умань, вулиця Садова, 2, e-mail: irunafilimonova@gmail.com)

Анотація. У статті розкриваються основні підходи до визначення місця інноваційних технологій у процесі формування професійної компетентності майбутніх фахівців професійної освіти. Розвиток системи вищої освіти вимагає від педагогічної науки й практики вивчення і впровадження сучасних технологій та нових методів навчання майбутніх фахівців. Інновації в освіті є закономірним явищем, динамічним за характером і розвивальним за результатами. Необхідною умовою підготовки конкурентоспроможних фахівців, принципових, ініціативних, здатних до свідомої професійної діяльності, є використання активних форм навчально-пізнавальної роботи студентів. Проблема якості підготовки майбутніх фахівців залишається актуальною у навчальному процесі, тому науковці перебувають у пошуку інструментарію, що допоможе ефективно використовувати спільну діяльність педагога та студентів. Використання активних форм та методів навчання, інноваційних технологій підвищують ефективність навчального процесу, сприяють підготовці висококваліфікованих фахівців із розвиненим практичним мисленням. Їх впровадження передбачає досягнення нової якості організації навчально-виховного процесу у вищій школі, врахування сучасних підходів до організації професійної підготовки, формування готовності особистості до динамічних змін у соціумі. Зважаючи на результати дослідження та обмежуючись умовами визначеного вищого педагогічного закладу, автор пропонує власне бачення використання інноваційних технологій у процесі вивчення фахових дисциплін майбутніми бакалаврами харчових технологій.

Ключові слова: інноваційні технології, професійна компетентність, навчальний процес, фахові дисципліни, бакалавр харчових технологій.

USING OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL COMPETENCIE'S FORMING OF THE FUTURE FOOD TECHNOLOGIES BACHELORS

© 2017

Filimonova Iryna Afanasiyivna, academian teacher
of the Professional Educations department,
Uman State Pedagogical University named Pavlo Tychyna
(20301, Ukraine, Uman, Sadova street, 2, e-mail: irunafilimonova@gmail.com)

Abstract. The article reveals the main approaches to determining the place of innovative technologies in the process of professional competencies' formation of future professional education specialists. The development of higher education requires from pedagogical science and practice the study and implementation of modern technologies and new methods of teaching young people. Innovation in education is a natural phenomenon, dynamic in nature and developing in results. A necessary condition for the preparation of competitive specialists, principled, initiative, capable of conscious professional activity, is the use of active forms of educational and cognitive activity of students. The problem of the quality of training future specialists remains relevant in the educational process. Therefore, scientists are in search of tools, which will help to effectively use the joint activities of the teacher and students. The use of active forms and methods of teaching, innovative technologies increase the efficiency of the educational process, contribute to the training of highly qualified specialists with developed practical thinking, who are able to work independently, to make decisions in non-standard conditions. The introduction of innovative technologies involves the achievement of a new quality of organization of the educational process in higher education, the use of modern approaches to the organization of vocational training, the formation of the individual's readiness for dynamic changes in society. Taking into account the results of the study and limited to the conditions of a certain higher pedagogical institution, the author offers his vision of the use of innovative technologies in the process of studying special disciplines by future food technologies bachelors.

Keywords: innovative technologies, professional disciplines, educational process, professional competence, food technologies bachelor.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі євроінтеграції нашої держави суспільство покладає на систему вищої освіти значні сподівання та водночас ставить великі вимоги щодо рівня підготовки фахівців професійно-технічної освіти, зокрема, у галузі харчових технологій. Проблема активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців завжди була однією з найбільш нагальних у навчальному процесі, тому науковці перебувають у пошуку інструментарію, що допоможе ефективно використовувати спільну діяльність педагога та студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядалися аспекти цієї проблеми і на яких обґрунтовується автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У психолого-педагогічних дослідженнях глибоко і всебічно розкриті умови, під впливом яких формується особистість, показані взаємозв'язки і механізми дії цих чинників на її розвиток. Дослідженню питань, пов'язаних з обґрунтуванням педагогічних умов підготовки інженерно-педагогічних кадрів, присвячені роботи: С. Батишева, О. Коваленко, А. Литвина, Н. Недосєкової, Л. Тархан, С. Яшанова та ін. Вивченню інноваційних технологій, які оптимізують процес формування конкурентоспроможних фахівців різних професій і спеціальностей, присвячували свої праці Н. Бібік, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, В. Радкевич, В. Сластьонін, Т. Сулима, О. Торубара та ін. Проте, аналіз психолого-педагогічної літератури і практики організації професійної підготовки майбутніх бакалаврів у галузі харчових технологій свідчить, що використання інноваційних технологій, як запоруки якісної підготовки майбутніх фахівців професійно-технічної освіти, потребує періодичного перегляду та уточнень особливостей використання в навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів.

Формування цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні особливостей використання інноваційних технологій в контексті формування професійної компетентності майбутніх фахівців професійної освіти та обґрунтування їх доцільності у процесі вивчення фахових дисциплін майбутніми бакалаврами харчових технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інноваційні технології – це особлива форма педагогічної

діяльності і мислення, які спрямовані на організацію нововведень в освітньому просторі; це сукупність послідовних, цілеспрямованих дій, спрямованих на оновлення навчального процесу, модифікацію мети, змісту, організації, форм і методів навчання та виховання, адаптації навчального процесу до нових суспільно-історичних умов; це процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються показники досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід системи до якісно іншого стану [1, с. 18].

Впровадження інноваційних технологій передбачає досягнення нової якості організації навчально-виховного процесу у вищій школі, врахування сучасних підходів до організації професійної підготовки, формування готовності особистості до динамічних змін у соціумі за рахунок розвитку здібностей до творчості, різноманітних форм мислення, здатності співробітництва з іншими людьми.

Серед численного переліку інноваційних технологій ми виокремлюємо ті, що зорієнтовані передовсім на практику, на формування вміння аналізувати ситуацію, самостійно ухвалювати рішення, та забезпечують перехід майбутнього бакалавра харчових технологій від знаннєвої моделі навчання до компетентнісної. Безпосереднє залучення студентів до активної навчально-пізнавальної діяльності у ході навчального процесу пов'язане із застосуванням прийомів і методів, що одержали узагальнену назву – активні методи навчання. Наші дослідження засвідчили, що застосування викладачем нетрадиційних методів та форм навчання (використання евристичних задач, методів проблемного навчання, ситуаційних завдань, ділових ігор, надання студентам можливості обирати форми виконання завдань) під час вивчення фахових дисциплін формує у студентів неабиякий інтерес до змісту навчального матеріалу, сприяє більш глибокому запам'ятовуванню й відтворенню здобутої інформації. Саме тому необхідно максимально наблизити використання активних методів навчання до повноцінного освоєння навчального матеріалу.

З метою розширення когнітивно-діяльнісного складника формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів у галузі харчових технологій ми використовуємо проблемний, частково-пошуковий, дослідницький методи навчання, та різновиди евристичних методів (мозковий штурм, метод проектів та ін.).

Зоглядуна контекст, вартостисло описати ці технології відповідно до визначеної педагогічної умови формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів у галузі харчових технологій. Цикл евристичної освітньої ситуації містить основні технологічні елементи евристичного навчання: мотивацію, проблематизацію діяльності, особисте вирішення проблеми учасниками ситуації, демонстрацію створених продуктів, їх порівняння один із одним та з культурно-історичними аналогами, рефлексію результатів [2, с. 234]. Її метою є забезпечення винаходження студентами особистого освітнього результату (ідей, проблем, гіпотез, версій, схем, дослідів, текстів) в ході спеціально організованої діяльності.

Ефективним засобом організації вирішення таких евристичних завдань ми вважаємо усну роботу з використанням евристичної бесіди. Успішне використання евристичної бесіди веде до осмислення, пригадування необхідних знань з харчових технологій та до «відкриття» і запам'ятовування навчального матеріалу всіма студентами групи [3, с. 160].

Основою для створення такої ситуації служать евристичні задачі невизначеного змісту. Наприклад, задачі, де зазначені предмет і мета діяльності, але необхідно визначити властивості, вибрати метод і спосіб її розв'язання. Ситуацію перетворення можна організувати, використовуючи основні питання: «Хто?», «Що?», «Навіщо?», «Де?», «Чим?», «Як?», «Коли?»; а також оперуючи методом вигадування, методом аглютинації, «мозковим штурмом» чи методом інверсії, коли стереотипні прийоми виявляються марними і застосовується принципово протилежна альтернатива рішення поставленої задачі.

Для опанування великої кількості інформації, а також для вивчення фахової термінології доречно використовувати «Хмари слів» – технологію, котра полягає у графічній систематизації та візуалізації термінів. Ключові слова найчастіше являють собою окремі слова, і важливість кожного ключового слова позначається розміром шрифту або кольором. Таке уявлення зручне для швидкого сприйняття виробничих термінів і для розподілу термінів за популярністю щодо один одного. Так, під час вивчення теми «Приготування заправних супів» з фахової дисципліни «Виробниче навчання» для кращого запам'ятовування складників рецептур у нагоді стануть завдання, де необхідно визначити за набором продуктів назву страви. Для перевірки якості засвоєних студентами знань доречно використовувати завдання, де необхідно викреслити зайві інгредієнти та технологічні процеси приготування перших страв.

«Хмари слів» завдяки своїй формі й кольоровій різноманітності привертають увагу студентів, змушують їх зосереджуватися на матеріалі. Вони є простими та зрозумілими як у побудові, так і в сприйнятті, їх можна використовувати як на перших етапах вивчення фахових термінів у майбутніх бакалаврів харчових технологій, так і в процесі закріплення вивченого матеріалу.

Наступний метод активного навчання, який особливо доречно використовувати у процесі практичної підготовки, є метод проектів.

Метод проектів – це спосіб досягнення поставленої мети шляхом ретельного аналізу і розробки проблеми, результатом якої є створений реальний продукт (страва або кулінарний виріб), з обґрунтуванням правильності прийнятого рішення. Цей метод є сукупністю навчально-пізнавальних прийомів, які уможливлюють розв'язання тієї або іншої проблеми в результаті самостійних дій студентів з обов'язковою презентацією результатів. В процесі складання звіту з технологічної практики, після опрацювання студентами певної теми, їм пропонується розробити творчий проект.

Використання проектної технології сприяє підвищенню рівня активності студентів у процесі засвоєння навчального матеріалу. Вона допомагає забезпечити високий рівень професійної компетентності, уміння самостійно здобувати знання й ефективно застосовувати їх у практичній діяльності; формувати вміння грамотно працювати з інформацією; розвивати кожного студента як творчу особистість, здатну до практичної роботи та роботи в команді [4, с. 65].

Саме для активізації їхньої пізнавальної діяльності, творчого мислення під час розробки творчих проектів ми застосовуємо метод «мозкового штурму», розробленого О. Осборном [5], що є одним із евристичних методів навчання. Метод «мозкового штурму» складається з трьох етапів. На першому етапі – генерації ідей – усі учасники мають право висувати свої пропозиції щодо вирішення поставленого завдання у проекті, причому критику заборонено. Наступний етап передбачає відбір кращої ідеї, увага на авторство не звертається. Вважається, що кращі ідеї є результатом колективної творчості. Останній етап – аналіз ідей, під час якого студентами висуваються всі аргументи «за» й «проти» стосовно кожної ідеї. Обирається найефективніший результат, що максимально задовольняє вимогам завдання.

Ділова гра є одним із засобів моделювання професійної діяльності в навчальному процесі, суть якого полягає у відтворенні цієї діяльності в спеціально створених умовах, що відображають реальну обстановку.

Доцільність використання ділової гри для майбутніх бакалаврів харчових технологій аргументована тим, що вона орієнтована на особистість кожного учасника, зважає на його інтереси, потреби, сприяє залученню студентів до активного процесу розумової діяльності, забезпечуючи інтеграцію індивідуальних ідей, думок і народження на цій основі колективних творчих рішень. На відміну від традиційних методів навчання, гра надає передусім розвивальний ефект, який часто домінує над навчальним. Використання ділових ігор допомагає підвищити мотивацію до вивчення навчального предмету, активізувати інтерес, уяву, творчий пошук, експериментування [6].

Ділові ігри дозволяють оптимізувати процес формування таких вмінь:

– виявляти проблему і знаходити шляхи її вирішення;

– зрозуміти, прийняти і виконати певну роль;

– висловити свої судження та аргументувати власні рішення;

– аргументувати і відстоювати свої принципи.

Для прикладу, використання ділової гри «Звільни зайвого» під час вивчення фахової дисципліни «Ресторанна справа» дозволить кожному студенту відчути себе в ролі посадової особи закладу ресторанного господарства: директора, завідувача виробництва, кухара тощо. Такі заняття наближають учнів до реальних виробничих умов, сприяють формуванню здатності системного аналізу технічних і педагогічних процесів та ситуацій, а також здатності генерувати оригінальні, творчі ідеї щодо їх вирішення.

Розв'язання професійно-орієнтованих задач неможливо без опрацювання та аналізу великої кількості інформації, тому одним з основних засобів їхнього розв'язання виступають інформаційно-комунікаційні технології, зокрема, використання електронного підручника. Використання електронного підручника або будь-якого електронного довідника чи контролюючої програми, за думкою О. Зіміної [7], максимально полегшує розуміння та засвоєння навчального матеріалу.

Лабораторно-практичні роботи – це важливий засіб зв'язку теорії з практикою, що дає змогу студентам закріпити теоретичні знання з фахових дисциплін. Вони містять теоретичний навчальний матеріал, що не увійшов до лекційного курсу фахових дисциплін, контрольні запитання та індивідуальні дослідницькі завдання, шляхи вирішення яких не завжди можна знайти в друкованих виданнях. Саме тому використання інформаційних ресурсів мережі Інтернет дає широкі можливості для всіх учасників навчального процесу. Вони забезпечують доступ до великої кількості літератури в електронному вигляді, дають змогу оперативно обмінюватись інформацією, оптимізують навчальний процес, ліквідують прогалини щодо наочності, поповнюючи мультимедійними засобами предмети професійного спрямування.

Як допоміжний матеріал для проведення лабораторно-практичних занять з фахових дисциплін доцільно використовувати навчальні та науково-популярні відеофільми з демонстрацією технологічного обладнання і технологічних процесів виготовлення харчової продукції, портфоліо з приготування, оформлення страв і кулінарних виробів, сервірування тематичних столів тощо. Фрагменти електронних матеріалів доцільно використовувати під час вступного інструктажу лабораторно-практичних робіт для аналізу нової інформації, обговорення процесів та методів діяльності, можливих помилок у діяльності студентів, а також шляхів їх попередження. Інформація, представлена в цих матеріалах, може бути використана як постановка проблемної ситуації: студенти мають окреслити шляхи розв'язання поставлених проблем.

З метою виявлення рівня засвоєних знань та вмінь проводиться модульний та підсумковий контроль, актуальним методом якого є тестування. Тести – один з ефективних інструментів здійснення перевірки знань студентів, що має низку переваг:

– охоплює контролем великий обсяг матеріалу;

– зменшує порівняно з традиційним опитуванням затрати часу на 50 %;

– зумовлює впровадження модульного навчання та системи рейтингового контролю;

– надає можливість здійснювати контроль не тільки теоретичних знань, а й практичних навичок.

Тестування студентів може проводитися як у традиційній формі, так і за допомогою засобів ІКТ. В наш час активно практикується тестування в системі Moodle або в інших програмних засобах, які дозволяють оцінити студента [8-13].

Інформаційно-аналітична система дистанційної оболонки Moodle – це навчальний комплекс, в якому об'єднано переваги практично всіх форм викладання навчального матеріалу – підручника; навчального посібника для самостійного вивчення матеріалу; конспекту лекцій; методів, посібників до практичних занять, лабораторних робіт; довідкової літератури, а також багаторівневе тестування для різних форм контролю [1, с. 25].

Залежно від поставленої мети та виду тестового контролю можна використовувати різноманітні інтернет-сервіси. Так, інтернет-ресурс «Kahoot» доцільно використовувати для проведення тематичного контролю з фахових дисциплін. Характерна риса такого виду тестового контролю – виявлення особистісного ставлення студентів до результатів навчання, активності в змаганні, що створює особливу атмосферу успіху, здобуття перемоги.

Для запам'ятовування професійної термінології майбутнім бакалаврам у галузі харчових технологій доречно використовувати інтернет-ресурс «Quizlet». Особливість цього інтернет-ресурсу – це мобільність та зручність. Студенти завантажують програму на будь-який мобільний пристрій і самостійно опановують необхідну інформацію у зручний для себе час. Перевірка засвоєних знань можна проводити під час аудиторних занять як в індивідуальній, так і в груповій формі. Так, із дисципліни «Фізіологія харчування» під час вивчення теми «Значення вуглеводів у харчуванні людини» студентам пропонуються завдання, де за визначенням треба відтворити назву або фізіологічний процес.

Такі методи перевірки знань корисні для майбутніх фахівців, оскільки інформація в них подана стисло, у незвичній формі та наповнена асоціативними зв'язками [14-18]. Саме такі відомості легше сприймати та запам'ятовувати, а процес засвоєння професійної термінології стає цікавим і різноманітним.

Новітнім, нетрадиційним та цікавим засобом перевірки знань студентів є тестові завдання у вигляді кросвордів, що містять непрямолінійні формулювання. Вони привносять у процес тестування ігровий і змагальний елементи, змушуючи студентів інтенсивно обмірковувати різні комбінації з використанням отриманих ними знань. Особливість розв'язування звичайного кросворду має свої переваги: воно позбавлене інформаційної монотонності, а зашифровані терміни неможливо відгадати [19, с. 123].

Застосування кросвордів у навчальному процесі є одним із засобів оцінювання студента при перевірці підготовки до лабораторно-практичних занять або ж закріплення лекційного матеріалу. Доречним буде використання такого методу для перевірки самостійної роботи з однієї або більше тем дисципліни. При чому одним із видів самостійної роботи може бути складання кросворду самими студентами. Складання кросвордів є засобом для систематизації знань і потребує від автора чіткого їх формулювання, термінологічної грамотності, уваги, фантазії. Як своєрідний метод тематичного або підсумкового контролю в ігровій формі можна використовувати інтернет-платформи для створення і рішення дидактичних кросвордів. Цей вид завдання розвиває

уяву, потребує повторення вивченої теми; виховує у студентів точність, культуру мовлення, наполегливість у досягненні мети [19, с. 128].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напряму. Досвід свідчить про те, що при однотипній методиці проведення занять інтерес до їх виконання знижується. Тому завдання викладача – урізноманітнювати методи і прийоми їх проведення, використовуючи ділові та рольові ігри, розв'язуючи проблемні виробничі ситуації, сучасні комп'ютерні технології тестового контролю. Таким чином, впровадження інноваційних технологій навчання в процесі навчання фаховим дисциплінам майбутніх бакалаврів у галузі харчових технологій сприяє формуванню у них усвідомленої потреби в самостійному прагненні до професіоналізму, розвитку механізму самоорганізації розумової діяльності, створенню умов для самостійного набуття знань, навичок та умінь, їх застосування на практиці, що є важливим в умовах сучасних тенденцій розвитку європейської освіти. Отже, використання в навчальному процесі інноваційних технологій – це потужний стимул, що посилює мотивацію до навчання; надає можливості для використання різних способів подання інформації; допомагає активно залучити студентів до навчального процесу, зосереджує їхню увагу на найбільш важливих аспектах матеріалу, стимулює до творчості, розвиває самостійність, формує необхідні знання та пізнавальні прийоми, сприяє поліпшенню підготовки майбутніх фахівців у галузі харчових технологій. Перспективи подальших досліджень полягають у визначення рівнів розвитку професійної компетентності майбутніх бакалаврів у галузі харчових технологій та розробці системи обліку результатів для здійснення вимірів стану сформованості професійної компетентності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дубасенюк О. А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 287 с.

2. Хуторской А. В. Развитие одаренности школьников: Методика продуктивного обучения: пособие для учителя. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 320 с.

3. Скафа Е. И. Эвристическое обучение математике: теория, методика, технология: монография. Донецк : Изд-во ДонНУ, 2004. 439 с.

4. Дрозіч І. А. Проектна технологія як засіб формування професійної компетентності майбутніх кухарів. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. 2016. Вип. 45. С. 62–65.

5. Osborn A. F. Applied imagination: principles and procedures of creative thinking. N. Y., 1953. 366 p.

6. Тимошевська Л. Г. Організація та методика ігрової діяльності: метод. вказівки до вивчення курсу. Харків : ХНУ, 1998. 24 с.

7. Зимина О. В. Рекомендации по созданию электронного учебника. URL: http://www.academiaxxi.ru/mcth papers/ AO_recom_t.html

8. Картузова Т.В., Мерлина Н.И., Селиверстова Л.В. Использование некоторых элементов системы MOODLE в работе со студентами заочного отделения при изучении математических дисциплин // Карельский научный журнал. 2016. Т. 5. № 2 (15). С. 34-36.

9. Букушева А.В. Организация самостоятельной работы студентов при изучении компьютерной геометрии в LMS MOODLE // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 3 (16). С. 30-34.

10. Гаврилова М.И. Критериально - ориентированные тесты в педагогической диагностики для определения системности знания у бакалавров пищевых производств // Карельский научный журнал. 2014. № 3 (8). С. 24-26.

11. Шурыгин В.Ю., Сабирова Ф.М. Реализация смешанного обучения физике средствами LMS MOODLE // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 289-293.

12. Таранцева К.Р., Моисеев В.Б., Пятирублевый Л.Г. Структура теории образовательного тестирования // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2012. № 4 (08). С. 153-158.

13. Бахарев Н.П., Драгунова Е.А. Методика активного индивидуализированного обучения на основе многошаговых задач тестов // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2014. № 4 (9). С. 53-56.

14. Гаврилова М.И. Компетентностная составляющая в профессиональной подготовке специалистов в области пищевых производств // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология. 2012.№ 4 (11). С. 60-62.

15. Спиридонова М.И., Жадаев А.Ю., Максимова И.В. Формирование общепрофессиональных компетенций у бакалавров пищевой индустрии при изучении химических дисциплин // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 237-240.

16. Гаврилова М.И. Проблема формирования органолептической компетенции в рамках профессиональных компетенций бакалавров профиля «Пищевая инженерия малых предприятий» // Балтийский гуманитарный журнал. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 180-185.

17. Орел А.Н. Формирование системы динамического мониторинга трудозатрат пищевого предприятия // Балтийский гуманитарный журнал. 2014. № 2 (7). С. 70-73.

18. Федосова И.В. Высшее инженерно-техническое образование в Украине: от прошлого к современности // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2012. № 1. С. 70-73.

19. Кодинець М. Кросворд як засіб перевірки знань студентів у ВНЗ I–II рівня акредитації. Наукові записки: зб. наук. пр. 2001. Вип 39. С. 123–128.

UDC 373.3

МОНІТОРИНГ ЯК СКЛАДОВА УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ВИХОВАННЯ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

© 2017

Коберник Олександр Миколайович, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Білецька Ірина Олександрівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії та практики іноземних мов
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
(20301, Україна, Умань, вулиця Садова, 28, e-mail: iryna.biletska@ukr.net)

Анотація. У статті подається змістова характеристика моніторингу та педагогічного моніторингу, обґрунтовуються об'єкти моніторингу. Пропонується три взаємозалежних етапи моніторингу якості виховання. На першому етапі (підготовчому) відбувається формулювання мети, завдань, принципів та факторів впливу на моніторинг якості виховання у навчальному закладі. На другому етапі (організаційно-практичному) визначаються об'єкт, суб'єкти, змістово-процесуальний інструментарій та відбувається практична реалізація моніторингової діяльності. Третій етап (аналітико-корекційний) передбачає аналіз результатів моніторингу, їх оцінку, вміщує аналіз роботи за визначеними показниками. На цьому етапі коригуються також плани, форми організації виховної роботи, прогнозується оновлена її структура на основі модифікації змісту, форм і методів. Стверджується, що найбільш загальним і широким поняттям, у межах якого забезпечується психолого-педагогічна інтерпретація феноменів фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку особистості, може бути прийнята категорія «життєва активність», яка узагальнює багатоаспектні рівні функціонування людини як по вертикалі, так і по горизонталі. Життєва активність розглядається, з одного боку, як рівень фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку особистості, а з іншого – передумова подальшого її саморозвитку та саморегуляції.

Ключові слова: моніторинг, управління, якість виховання, індикатор вихованості, заклад загальної середньої освіти.

MONITORING AS A PART OF EDUCATIONAL PROCESS MANAGEMENT IN SECONDARY SCHOOL

© 2017

Kobernyk Oleksandr Mykolayovych, doctor of pedagogical sciences, professor of the department of pedagogy and educational management
Biletska Iryna Oleksandrivna, doctor of pedagogical sciences, professor of the department of theory and practice of foreign language
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(20300, Ukraine, Sadova Street, 28, e-mail: iryna.biletska@ukr.net)

Abstract. The content description of monitoring, pedagogical monitoring and the objects of monitoring are substantiated in the article. Three interdependent stages of the quality of education monitoring are proposed. At the first stage (preparatory), the purpose, tasks, principles and factors of influence on the quality of education monitoring at an educational institution are formulated. At the second stage (organizational and practical), the object, subjects, content-procedural tools and the practical realization of monitoring activity are determined. The third stage (analytical and correctional) involves analysis of the monitoring results, their assessment, and provides analysis of the work on the bases of determined indicators. At this stage, the plans and forms of educational work organization are corrected; its updated structure on the basis of content, forms and methods modification is predicted. It is argued that a category of «vital activity» is the most general and broad concept within which psychological and pedagogical interpretation of phenomena of physical, mental, social and spiritual development of a person is ensured, it generalizes the multidimensional levels of human functioning both vertically and horizontally. Vital activity is considered as the level of physical, mental, social and spiritual development of the individual on the one hand, and the precondition for his further self-development and self-regulation on the other.

Keywords: monitoring, management, quality of education, indicator of education, secondary school.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вимоги сучасності вимагають оновлення системи освіти і виховання в Україні з урахуванням принципів індивідуалізації, диференціації, гуманізації та демократизації, а також її орієнтації на особистість. Пошук і впровадження сучасних виховних систем детермінує необхідність оптимізації управління процесом виховання в закладі освіти і передбачає створення умов для всебічного розвитку школяра та його творчої самореалізації. Тобто, виховання особистості школяра, здатного постійно вчитися, самовдосконалюватися, творити й примножувати суспільне багатство, сприяти консолідації української нації в європейську та світову спільноти, й актуалізує посилення виховного аспекту закладів загальної середньої освіти. У державних документах (саме у Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті) декларується, що якість освіти визначена пріоритетним напрямом державної освітньої політики, а діагностика ефективності освітніх реформ, їх моніторинг і науковий супровід названі обов'язковими елементами модернізації системи освіти України. Засадами сучасних моніторингових досліджень у галузі освіти і виховання є точні масові педагогічні вимірювання, пов'язані з об'єктивним оцінюванням досягнутого учнями рівня вихованості і навченості та встановленням його відповідності державним стандартам [6].

Вирішення цієї проблеми вимагає пошуку теоретичного обґрунтування й розробки нових стратегій діяльності педагогічних колективів щодо забезпечення прогнозування якості освітнього процесу, впровадження системи моніторингу задля мобілізації зусиль всіх суб'єктів виховання на його оптимізацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядалися аспекти цієї проблеми і на яких ґрунтується автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній психолого-педагогічній літературі набувають актуальності праці, присвячені загальним питанням дослідження моніторингу в педагогічному процесі (В. Беспалько, Н. Вербицька, В. Гузєєв, Н. Дерзкова, Г. Єльникова, Є. Заїка, В. Кальней, В. Лізинський, О. Майоров, О. Орлова, С. Подмазін, В. Хлєбніков, С. Шишов та ін.).

У наукових доробках М. Аузіної, О. Вороніна, Г. Голуб, Е. Зеєра, В. Зубко, К. Кайданова, В. Копелєва, Г. Пальм, І. Підласого, Л. Рибалко, С. Савченко Г. Цехмістрової, В. Циби, Л. Ярощук та ін. висвітлюється сутність, особливості та компоненти освітнього моніторингу, аналізуються засоби його здійснення. У свою чергу, концептуальні основи моніторингу вихо-

вання розглядають у своїх наукових працях О. Бикова та А. Денисенко. Педагогічний моніторинг як управлінську складову досліджують Г. Єльникова та П. Матвієнко, а загальні питання педагогічного моніторингу вивчає С. Подмазін.

Проте проведений аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що проблемі моніторингу якості виховання учнів присвячено недостатньо наукових досліджень. А відтак, потребує конкретизації сутність поняття моніторингу якості виховання як педагогічної категорії. Невизначеними на сьогодні залишаються структура цього поняття та процедура проведення моніторингу; також необґрунтованим є змістово-процесуальний інструментарій реалізації моніторингу виховання у закладі загальної середньої освіти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У результаті узагальнення теоретичних основ проблеми моніторингу ми ставимо за мету розкрити сутність та процедуру моніторингу якості виховання учнів у закладі загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз особливостей моніторингу якості виховання вимагає обґрунтування сутності понять «моніторинг» та «моніторинг якості виховання». Термін «моніторинг» походить від «латинського «monitor» – остерігаючий» – той, що попереджає, наглядає, нагадує [1].

На сьогодні моніторинг вивчається різними науками та використовується в різних сферах практичної діяльності. Розкриємо його сутність у контексті педагогічної науки. У «Сучасному словнику іншомовних слів» значення цього слова визначається, по-перше, як постійний контроль за будь-яким процесом із метою виявлення його відповідності бажаному результату або першопрогнозам; по-друге, як спостереження за навколишнім середовищем, оцінка та прогноз його стану у зв'язку з господарською діяльністю людини; по-третє, як збір інформації для вивчення громадської думки щодо якогось питання [17]. У словнику С. Ожегова пропонується таке трактування терміну: «безперервне стеження за будь-яким процесом із метою виявлення його відповідності бажаному результату» [4, с. 538]. З такою думкою погоджується низка науковців. Проте Л. Качалова зазначає, що моніторинг – це система заходів щодо набуття та аналізу інформації з метою вивчення, оцінювання якості професійної підготовки й прийняття рішень про розвиток навчально-виховного процесу на основі аналізу виявлених типових особливостей та тенденцій [5].

Справедливою є думка А. Денисенко, яка наголошує, що феномен моніторингу доцільно розглядати в трьох площинах:

– як *процес,* моніторинг – це циклічний процес порівняння, зіставлення, оцінювання існуючого стану виховної системи навчального закладу із запланованим (еталоном, стандартом, бажаною моделлю виховної системи) та прийняття на цій основі управлінського рішення щодо поточного коригування структури виховної системи чи процесів, що в ній відбуваються;

– як *система,* моніторинг − це інформаційна система, яка постійно поповнюється завдяки безперервності відстеження певного об'єкта управління за виділеними параметрами та критеріями їх відстеження, що включає обов'язковий поточний контроль, оцінку, корекцію стану об'єкта, з метою прийняття оперативного управлінського рішення щодо прогнозування напрямів подальшого розвитку керованого об'єкта з урахуванням рефлексивного ставлення до цього всіх учасників освітнього процесу;

– як *технологія,* моніторинг є сукупністю певних етапів та відповідних засобів (розробка еталону виховної системи, критеріїв та показників оцінювання її стану, зіставлення еталонної виховної системи з реально існуючою, обґрунтування моделі виховної системи навчального закладу, вивчення процесу її розвитку, підсумковий контроль стану виховної системи та корекція розробленої моделі) [2].

Таким чином, більшість науковців схильні розглядати педагогічний моніторинг як форму організації збору, зберігання, обробки й розповсюдження інформації про діяльність педагогічної системи, що забезпечує безперервне стеження за її станом і прогнозування її розвитку.

Здійснений аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що моніторинг у педагогічній науці розуміють як: систему організації збирання, збереження, опрацювання й подальшого поширення інформації про функціонування певної педагогічної системи, що дає змогу не тільки забезпечити безперервне стеження за її станом та змінами, але й спрогнозувати подальший розвиток цієї системи (О. Бєлкін, М. Бершадський, В. Гузєєв, С. Кузенкова, Д. Матрос, Н. Мельникова, Д. Полев та ін.); вимірювання і оцінювання результатів освіти, які дозволяють об'єктивно й достовірно проаналізувати перебіг педагогічного процесу та його результати (М. Грабарь, Г. Єльникова та ін.); систему контрольних і діагностичних заходів, що забезпечують контроль динаміки засвоєння школярами освітнього матеріалу та коригування цього процесу (В. Кальней, С. Шишов та ін.); діагностику стану процесу освіти (О. Абдуліна, В. Андрєєв, Т. Стефановська та ін.); контроль якості навчального процесу (В. Міжеріков, З. Рябова та ін.); регулярне, спеціально організоване систематичне спостереження в динаміці, оцінювання та прогнозування стану навчального процесу з метою отримання необхідної інформації для його коригування й розвитку (Н. Байдацька, Г. Коджаспірова, Ю. Коджаспіров, Л. Куликова, О. Пульбере, О. Сергеєва та ін).

Актуальною у контексті вище сказаного є думка А. Денисенко, яка наголошує, що такі поняття, як «освітній моніторинг» і «педагогічний моніторинг», які в літературі переважно ототожнюються або підміняються один одним, слід розмежовувати. Освітній моніторинг, підкреслює автор, проводиться щодо процесів, що відбуваються в системі освіти; педагогічний – стосується безпосередньо різних сторін педагогічного процесу, у тому числі навчання і виховання [2, с. 56].

На основі узагальнення наукових джерел під моніторингом будемо розуміти спеціально організоване і систематичне спостереження, збирання, збереження, опрацювання й подальше поширення інформації за станом об'єктів, явищ, процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування розвитку.

Отже, метою моніторингових досліджень є виявлення відповідності бажаному результату. Важливим є не стільки виявлення і збіг результату з еталоном, скільки прогнозування подальшого розвитку об'єкта з метою попередження небажаних результатів.

Варто зазначити, що досить близьким до поняття «моніторинг» є «діагностика», що дозволяє визначити тенденцію діагностичної спрямованості моніторингу (О. Абдуліна, В. Андреєв, Н. Байдацька, О. Бєлкін, В. Безпалько, Н. Вербицька, В. Воловник, А. Денисенко, Т. Єсенкова, В. Ландсман, Т. Стефановська та ін.).

Діагностика (від грецьк. diagnosis – розпізнання) – засіб виявлення результатів і практика оцінювання якості виховної діяльності, стану педагогічних процесів і явищ, а також диференційована процедура отримання інформації щодо показників, критеріїв, ознак та віднесення їх до певного класу, в результаті чого отримують достатньо повне уявлення про реальний стан окремих параметрів якості виховання. То ж діагностика характеризується більш диференційованим підходом до оцінювання певних явищ педагогічного процесу, на відміну від моніторингу, для якого характерне тотальне оцінювання. Тому моніторинг не зводиться до діагностики, хоча й використовує систему понять, включаючи критерії, показники, норми.

Дійсний моніторинг містить у собі багатий комплекс процедур, що дозволяють виявити динаміку розвитку системи у певний період. Досить часто у визначенні педагогічного моніторингу відзначають таку важливу його ознаку, як установлення відповідності досліджуваного об'єкта певним нормам, стандартам, вимогам. Наприклад, у сучасному словнику іншомовних слів можна знайти таке визначення: педагогічний моніторинг – це регулярне стеження за показниками розвитку особистості та його умовами з метою запобігання відхиленням від норм [17]. Тоді педагогічний моніторинг розглядається як неперервний, відновлюваний і динамічний цикл, який чітко реагує на певні зміни.

Отже, педагогічний моніторинг характеризується наступними ознаками: систематичність спостережень, превентивний характер, установлення відповідності досліджуваного об'єкта певним нормам, стандартам, вимогам, неперервність, динамічна циклічність, реагування на певні зміни.

Завдяки багатовекторному спрямуванню педаго-гічного моніторингу та евристичності аналітичних процедур можна вирішувати проблеми узгодження функціонування всіх компонентів виховного процесу і значно підвищити їх ресурсний потенціал. За такого підходу моніторинг якості виховання слід розглядати у межах педагогічного моніторингу і трактувати його як процес, який полягає у визначенні реального рівня вихованості учнів шляхом неперервного відстеження, а також у виявленні результатів виховного процесу (динаміки розвитку) та розробки коригуючої програми задля оптимізації.

У цьому контексті зауважуємо, що моніторингу якості виховної роботи у закладі загальної середньої освіти притаманні три важливі властивості:

1) інформація, отримана в ході моніторингу, повинна об'єктивно відображати реальний стан організації виховної роботи у навчальному закладі, що в свою чергу сприятиме пошуку модифікованого її змісту та оновлених форм і методів реалізації, управлінських технологій;

2) така інформація об'єктивно відображає виховні цілі, завдання, організацію та управління виховним процесом, сприяє підвищенню якості проектування виховного процесу у навчальному закладі;

3) складність системи моніторингу пов'язана зі значною кількістю її елементів, відкритістю, характером взаємодії суб'єктів моніторингу, що важко формалізувати [7, с. 8].

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу з досліджуваної проблеми [8-16], нами визначено об'єкти моніторингу якості виховання у закладах загальної середньої освіти:

– виховна система на рівні класів і школи;

– змістово-методичне забезпечення організації виховної роботи;

– взаємодія суб'єктів виховної роботи у закладі задля виникнення сприятливого виховного середовища;

– якість і результат управління виховною діяльністю.

Тоді предметом моніторингу якості виховання, за нашим висновком, є статистичні дані про стан управління виховною роботою, компетентність суб'єктів організації виховної діяльності, рівень розвитку школярів, а дослідницькими засобами будуть офіційні документи, дослідницькі матеріали.

Доцільним бачиться виділення трьох взаємозалежних етапів моніторингу якості виховання. На першому етапі (підготовчому) відбувається формулювання мети, завдань, принципів та факторів впливу на моніторинг якості виховання у навчальному закладі. На другому етапі (організаційно-практичному) визначаються об'єкт, суб'єкти, змістово-процесуальний інструментарій та відбувається практична реалізація моніторингової діяльності. Третій етап (аналітико-корекційний) передбачає аналіз результатів моніторингу, їх оцінку, вміщує аналіз роботи за визначеними показниками. На цьому етапі коригуються також плани, форми організації виховної роботи, прогнозується оновлена її структура на основі модифікації змісту, форм і методів.

Кожен із зазначених етапів, за нашим висновком, передбачає використання системи різноманітних методів моніторингу якості виховання у закладі освіти, до яких варто віднести: незалежну характеристику, експертну оцінку (самооцінку) учнями рівнів активності кожного за стандартними характеристиками (пасивність-активність, ситуативність-сталість, зовнішня-внутрішня мотивація тощо). Одночасно проводиться і соціометричне тестування.

Узагальненим індикатором якості виховання учнів у школі нами приймається рівень їх фізичного, інтелектуального, соціального і духовного розвитку, що характеризує рівень та ефективність діяльності закладу освіти, відображає зміну самої парадигми людського прогресу. Адже цілісний та всебічний розвиток особистості – самостійної, конкурентної, гнучкої, життєво творчої та компетентної – є визначальною місією діяльності кожної ланки освіти, зокрема й загальної середньої.

Основними системоутворюючими сферами цілісного процесу розвитку особистості є фізичний, психічний, соціальний і духовний розвиток. Ці компоненти перебувають у діалектичній єдності та взаємообумовленості: розвиток (прогресивний чи регресивний) одного з них створює сприятливі або несприятливі умови для розвитку інших. У зв'язку з цим виникає необхідність у постійному педагогічному моніторингу рівнів розвитку вихованців, що слугуватиме конкретним матеріалом для аналізу якості виховання, регулювання і корекції недоліків та упущень у виховному процесі.

Складання й аналіз даних особистісної та колективної картки розвитку учнів, побудова координатно-соціограмної моделі шкільного класу як колективу на певних відрізках навчального року створює сприятливі соціально-психологічні передумови для проведення профілактичної і корекційної роботи як з боку вихователя, психолога, так і з боку окремих вихованців. Педагоги користується інформацією, одержаною в процесі педагогічного моніторингу, для співвідношення її з теоретичними даними про закономірності вікового розвитку і складає програму регулювання та корекції з конкретним учнем або групою школярів. Іншими словами, психолог, учитель, який здійснює регулювання і корекцію, працює за такою схемою: а) що є? б) що повинно бути? в) що ще потрібно зробити?

У загальному, використання комплексу різнопланових методів і методик педагогічного моніторингу сприяє виявленню не тільки наявного, актуального рівня розвитку особистості, групи та колективу, а й дає можливість визначити можливі «зони найближчого розвитку» (Л. Виготський), тобто перспективи їх розвитку.

Одержана інформація слугує базовим матеріалом для організації регулювання та корекції відхилень у розвитку школяра, яка здійснюється в двох напрямах: 1) побудова нормативів і 2) вивчення відповідності індивідуальних характеристик внутрішнього світу людини цьому нормативу.

Якщо у навчальній діяльності більш-менш чітко окреслені показники, критерії та рівні навчальних досягнень учнів, то у вихованні визначення якості виховного процесу є складним і проблематичним питанням. Це пов'язано, насамперед, з тим, що в теорії виховання до цього часу відсутні ґрунтовні теоретико-прикладні дослідження щодо визначення індикаторів ефективності та результативності виховного процесу в закладі загальної середньої освіти.

Нами інтегральним результатом функціонування виховної системи, як і педагогічної в цілому, якістю виховання приймається життєва активність, життєтворчість особистості, підґрунтям якої виступають національно-культурні і загальнолюдські цінності. Активність є результатом педагогічної взаємодії. Активність вихованця є результатом, з одного боку, рівня розвитку основних сфер, рівня саморегуляції та змісту і форм організації

того чи іншого виду діяльності, а з іншого – передумовою подальшого фізичного, психічного, соціального і духовного його розвитку.

Під життєвою активністю ми розуміємо готовність людини до свідомого вибору місця в житті; здатність максимально розкрити і реалізувати свої потенційні можливості, закладені природою здібності, схильності, талант; здатність до власної життєтворчості. У більш вузькому психолого-педагогічному розумінні це вміння:

– ставити перед собою мету в будь-якій діяльності;

– приймати рішення в ситуаціях вибору, що нелегко, оскільки рішення – це вибір, а вибирати – значить надавати перевагу одній можливості перед іншою, якою необхідно пожертвувати;

– планувати і складати програму дій, не забуваючи про поставлену мету, не дати відволікти себе від неї, постійно при цьому враховувати конкретну ситуацію, що визначає можливість або неможливість виконання програми;

– виконувати прийняті рішення, не примушуючи себе до дії, а творчо використовувати для накресленого всі можливості, як внутрішні – здібності, емоції, інтуїцію, інтелект, так і зовнішні – допомогу, поради інших.

Життєва активність – це не лише результат педагогічних зусиль, а й необхідна передумова подальшого саморозвитку дитини, її фізичної, психічної, соціальної та духовної сфери; формування її як особистості, як громадянина, що має жити у демократичному суспільстві. Бути суб'єктом – це значить бути життєво активним.

Отже, найбільш загальним і широким поняттям, в межах якого забезпечується психолого-педагогічна інтерпретація феноменів фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку особистості може бути прийнята категорія «активність», яка узагальнює багатоаспектні рівні функціонування людини як по вертикалі, так і по горизонталі.

Будь-яка активність людини багаторівнева, оскільки вона характеризується:

– стабільністю-нестабільністю прояву того чи іншого виду життєвої активності;

– самостійністю-несамостійністю у виконанні задач того чи іншого виду діяльності;

– зовнішніми («вимагають») чи внутрішніми («хочу») мотивами; у свою чергу внутрішні мотиви можуть знаходитися за межами діяльності або породжуватися самою діяльністю;

– репродуктивністю-креативністю, де критерій креативності дуже часто розглядається як системотворчий, бо творчий характер діяльності чи творчий підхід є вищою характеристикою людини, визначає її суспільну цінність і водночас виступає результативною стороною педагогічної діяльності;

– ставленням особистості до процесу, результатів, форм і змісту діяльності;

– вона може стимулюватися безпосередньо – тоді ми матимемо справу з активністю-метою або опосередковано, в такому випадку активність виступатиме як засіб;

– нарешті, активність може бути потенційною, що обмежується лише готовністю і прагненням до певної дії, і реальною, що реалізується в тій чи іншій діяльності.

За спрямованістю активність може бути конструктивною чи деструктивною. Метою конструктивної активності є діяльність, що спрямована на позитивну зміну природного, предметного та соціального середовища і своєї поведінки, власного життя за законами краси, добра, справедливості.

Деструктивна активність реалізується в діях, спрямованих на руйнування природного, предметного та соціального середовища, свого власного фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я; вона виявляється, коли вихованець відмовляється брати участь у тому чи іншому виді діяльності або працює примусово, незацікавлений процесом і результатом діяльності.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напряму. Отже, результатом моніторингу виховання є його якість, яка розкривається в стійких тенденціях особистісного зростання суб'єктів виховної роботи, у розвитку учнівського колективу відповідно до засобів, що застосовуються у виховній роботі її суб'єктами. Це є важливий структурний компонент управлінської діяльності керівника школи.

Матрична, індексна, графічна, статистична обробка даних, одержаних на основі педагогічного моніторингу, дає змогу:

– диференціювати учнів класу за рівнями розвитку і відповідно до цього стимулювати їх через створення відповідних педагогічних ситуацій;

– встановлювати динаміку цілісного розвитку школяра і його окремих складових, місця кожного вихованця в системі взаємовідносин класу; стежити за становленням, розвитком, розпадом груп взаємного співвідношення, рівнем диференціації й інтеграції шкільного класу як колективу;

– визначити соціально-психологічні умови формування активної життєвої позиції кожного окремого вихованця під впливом міжособистісних взаємодій;

– спостерігати динаміку емоційних контактів (симпатій-антипатій) у навчальній групі;

– у загальному плані давати характеристику змісту ціннісних орієнтацій колективу в сфері пізнання, праці, спілкування;

– інтенсифікувати просторові, психологічні і соціальні контакти у класі учнів, які перебувають у ньому в психологічній ізоляції тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Богачик Т. С. Сучасні технології освітнього моніторингу. Управління школою. 2009. № 5 (233).

2. Денисенко А. О. Організація моніторингу виховної системи вищих педагогічних навчальних закладів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01; Харківський національний педагогічний ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2008. 220 с.

3. Качалова Л. П. Мониторинг процесса интеграции психолого-педагогических знаний студентов. Педагогика. 2000. № 9. С. 60–65.

4. Коберник О. М. Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі. К.: Науковий світ, 2001. 182 с.

5. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. Москва: ООО «ИТИ ТЕХНОЛОГИИ», 2003. 944 с.

6. Про національну доктрину розвитку освіти України у XXI столітті: Указ Президента України № 347/2002 від 17.04.2002 року. URL: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=education/.

7. Рябова З. Моніторинг розвитку навчальної діяльності учнів. Директор школи. 2005. № 45. С. 8.

8. Харченко Т.Г. Актуализация французского опыта гуманизации педагогического образования для Украины: дидактические уроки // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2012. № 1. С. 74-77.

9. Крыстопчук Т.Е. Педагогическое образование в странах Бенилюкс: структура и содержание // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2013. № 2. С. 20-23.

10. Евдокимова О.В. Педагогический мониторинг как объект научно-педагогического исследования // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2015. Т. 2. № 1 (23). С. 67-71.

11. Маслюк Р.В. Проблема развития комплекса «педагогический колледж – педагогический университет» в системе непрерывного педагогического образования (логико-исторический анализ) // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2013. № 2. С. 23-26.

12. Шумилова О.Н. Мониторинг рынка труда как условие формирования эффективного имиджа вуза // Балтийский гуманитарный журнал. 2015. № 1 (10). С. 153-156.

13. Лашманова В.Ф. Мониторинг трудовой карьеры выпускников организаций профессионнального образования // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 156-159.

14. Николашкина В.Е. Мониторинг социокультурной образовательной среды вуза: принципы и специфика // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 2 (15). С. 107-109.

15. Курилова О.Л., Смагин А.А., Липатова С.В., Курилов Ф.М. Мониторинг компетентности выпускников вуза // Вестник НГИЭИ. 2016. № 6 (61). С. 66-79.

16. Цехмістрова Г. С. Управління в освіті та педагогічна діагностика. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2005. 280 с.

17. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тисяч слів і словосполучень / Олександр Скопненко, Тетяна Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 786 с.

UDC 37

ІННОВАЦІЙНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ У РОЗВИТКУ НОВАТОРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ В КІНЦІ XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

© 2017

Кравчук Оксана Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
(20301, Україна, Умань, вулиця Садова, 28, e-mail: okskravth@gmail.com)

Анотація. Починаючи 90-х років XX ст. в українській освіті значно активізовано заснування інноваційних навчальних закладів, що стало однією із визначальних ознак розвитку новаторського руху у цей період. У статті подано загальну характеристику діяльності новаторських шкіл, які почали діяльність після появи України як незалежної держави. Серед них школа-гімназія № 48 м. Києва (М. Босенко), Лисичанська багатопрофільна гімназія (С. Бєлуха), експериментальна середня школа-комплекс «Вибір» № 17 ім. М. Г. Нелиня у м. Кременчук (В. Логвин), Дніпропетровська вальдорфська середня загальноосвітня школа, Український коледж імені В. О. Сухомлинського (В. Хайруліна). Однією із головних ознак, які були покладені в основу діяльності нових закладів освіти, стає концепція розвитку особистості, її творчих здібностей, сприяння оволодінню знаннями на високому рівні, розвиток інтелектуального потенціалу, духовності. Спільною рисою діяльності інноваційних та авторських шкіл стало створення умов для самовираження особистості в процесі навчальної діяльності, врахування індивідуальних особливостей кожного учня. Перспективи подальших досліджень окреслено вивченням ширшого кола концепцій, на яких базується діяльність інноваційних навчальних закладів в Україні.

Ключові слова: новаторський рух, новаторство, новаторські начальні заклади, авторська школа, розвиток особистості.

INNOVATIVE EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE ADVANCED MOVEMENT IN UKRAINE IN THE END OF XX – THE BEGINNING OF XXI CENTURIES

© 2017

Kravchuk Oksana Volodymyrivna, candidate of sciences (Pedagogics), associate-professor of the department of professional methodology and innovative technologies in elementary school
Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna
(20301, Ukraine, Uman, 28 Sadova Street, e-mail: okskravth@gmail.com)

Abstract. Beginning from the 90ties of century XX in Ukrainina education, the foundation of innoivative educational insitutions enhances, which becomes one of the definitive features of the development of the advanced movement in this period. General description of the activity of innovative schools, which started when Ukraine got its independence, is presented in the paper. Among these institutions are school-gymnasium № 48 in Kyv (M. Bosenko), Lysychansk multi-industry gymnasium (Belukha S.), experimental secondary school-complex «Vybir» («Choice») № 17 named after M. Nelyn in Kremenchuk city (V. Lohvyn), Dnipropetrovsk valdorf secondary general-educational school, Ukrainian college named after V. Sukhomlynskyi (V. Hairulina). One of the major features, which constituted the principle of the activity of new educational institutions, was the concept of the development of a personality, his / her creative abilities, the incentive to get knowledge at a high level, the development of an intellectual potential, morals. A common feature of the performance of innovative and author's schools was the creation of the conditions for self-expression of an individual in the process of educational activity, the consideration of individual characteristics of each student. To study a wider range of concepts, on which the activity of innovative educational institutions in Ukraine is based, is a good challenge for our further research.

Keywords: advanced movement, innovation, innovative educational institutions, author's school, development of a personality.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Період, початком якого є 90-ті роки минулого століття і який продовжується до сучасності, можемо назвати епохою розвитку інноваційних навчальних закладів в українській освіті.

У зв'язку з цим постає необхідність класифікувати і систематизувати концепції, що покладені в основу діяльності новаторських навчальних закладів в системі освіти України кінця XX – початку XX ст. та визначити роль інноваційних закладів освіти у розвитку новаторського руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядалися аспекти цієї проблеми і на яких обґрунтовується автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У педагогіці авторські та інноваційні школи аналізували в аспекті розвитку освіти (Г. Білавич, Л. Березівська, Н. Гупан, Т. Завгородня, І. Зайченко, В. Кремень, А. Растригіна, Н. Скотна, О. Сухомлинська, М. Чепіль ін.), обґрунтовували теоретико-методологічні засади функціонування авторської школи (О. Дубасенюк, Н. Кузьміна, Н. Островерхова, Н. Побірченко, Т. Перекрьостова, Г. Селевко, А. Саранов, Т. Цирліна та ін.).

Українські науковці активно працювали над проблемою визначення сутності новаторського навчального закладу та пропонували різноманітні назви для позначення інноваційних закладів освіти. О. Сухомлинська називає новаторські навчальні заклади альтернативними і окреслює сутність альтернативної школи у проекції на українську дійсність. Передусім альтернативність, вважає учена, можна виявити шляхом зіставлення з існуючою парадигмою освіти, з педагогічною ідеологією, наповненням шкільного простору. Узагальнюючи напрацювання науковців, які визначали сутність альтернативної школи, О. Сухомлинська окреслює такі її ознаки: 1) наявність особистості творця, лідера, неординарно мислячого педагога; 2) наявність оригінальної самобутньої концепції, що формулює ідею саме цієї школи; 3) створення своєрідної культури школи зі своєю системою цінностей; 4) наявність педагогічного колективу ентузіастів, однодумців, творчих особистостей; 5) створення якнайкращих умов для формування особистості учня згідно із запропонованою концепцією; 6) долучення до ідей школи учнів, батьків, громадськості як суб'єкта їх реалізації; 7) результативність запропонованої моделі школи [17, с. 14–15].

Поняття *авторської школи* дотичним до *альтернативної школи* вважає Н. Дічек, зауважуючи, що ним в історії педагогіки визначають своєрідні навчально-виховні заклади, які створювалися (починаючи з кінця 60-х років XX ст.) і діяли на противагу традиційним освітнім школам у розвинених країнах Заходу, але у сучасних вітчизняних педагогічних дослідженнях зустрічається характеристика авторських шкіл як альтернативних. Дослідниця підтримує подібні міркування з огляду на те, що авторські заклади створюються і функціонують не завдяки державним централізованим рішенням, а внас-

лідок формування нового суспільного стилю життя та кардинальної перебудови системи освіти, додавши, що зміст такого терміну містить у собі ще й певну соціально значущу складову – наявність досить довгої й нелегкої боротьби автора-новатора за визнання своєї діяльності [6, с. 65]. В українській педагогічній думці на позначення різновиду новаторського навчального закладу більш поширений термін *авторська школа*. Науковці зазначають, що авторська школа повинна відповідати таким критеріям: 1) інноваційність – наявність оригінальних авторських ідей і гіпотез щодо перебудови педагогічного процесу; 2) альтернативність – наявність будь-яких з основних компонентів навчально-виховного процесу (цілей, змісту, методів, засобів тощо), відмінних від традиційних, прийнятих в масовій школі; 3) концептуальність навчально-виховного процесу – використання в авторській технології філософських, психологічних, соціально-педагогічних чи інших наукових засад; системність і комплексність навчально-виховного процесу; 4) соціально-педагогічна доцільність – відповідність завдань школи соціальному замовленню; 5) реальність та перспективність – передбачає отримання ефективних результатів у навчально-виховній діяльності» [5, с. 123]. Н. Побірченко уживає терміни *інноваційна школа* та *авторська школа* і називає такі їх ознаки: педагогічний експеримент, що успішно реалізується; якісно інший характер життєдіяльності, ніж у масовій школі; нове формулювання філософії школи; роль і значення діяльності директора; творчий характер діяльності педагогів; сприятливіші умови для навчання і розвитку учнів; верифікація (результативність) інновацій; тиражованість результатів. Учена підсумовує, що школа, яку називають авторською, твориться на засадах індивідуальної ідеї, орієнтованої на створення умов, у яких діти могли б максимально реалізувати свої фізичні, інтелектуальні та емоційні здібності і можливості [14, 15, 16].

Н. Дічек стверджує, що лише у 80-х роках ХХ століття в СРСР об'єктивно склались умови для подолання одноманітності та уніфікації закладів шкільництва, а влада та суспільна думка вже були підготовлені, налаштовані на сприйняття і підтримку педагогічних новацій гуманістичного спрямування, зокрема у вигляді авторських шкіл, виняток становила школа В. О. Сухомлинського [7, 8, 9, 10]. Подібну думку висловлює І. Козак, зауважуючи, що в 90-х роках минулого століття авторські школи були поодиноким явищем, але потім під впливом соціально-економічних і суспільно-політичних умов утворилася ціла мережа таких навчально-виховних закладів [11, с. 272].

Формування цілей статті (постановка завдання). У цій статті ми поставили за мету простежити, як діяльність інноваційних шкіл пов'язана з історією новаторського руху в Україні, систематизувати основні концепції, на яких базується діяльність інноваційних навчальних закладів в Україні у досліджуваний період.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Появу навчальних закладів, які прагнули відійти від усталених десятиліттями стандартів, спостерігаємо одразу після здобуття Україною незалежності. Це час активної і стрімкої реактивації гімназій, колегіумів, ліцеїв та повернення цих назв для номінації освітніх закладів.

В основу діяльності нових навчальних закладів було покладено різноманітні концепції, але в цій статті розглянемо одну з найбільш яскраво виражених концепцій, на яких базувалась діяльність новостворених інноваційних шкіл – концепції, спрямованої на особистісний розвиток вихованців.

Сприяння особистісному і психофізичному розвитку дитини – мета, яку реалізували у середній школі-комплексі «Вибір» № 17 ім. М. Г. Нелиня у м. Кременчуці Полтавської області. З 1993 по 2006 рік школу очолював директор В. Логвин – автор концепції «Створення оптимальних стартових умов для успішного самовизначення учнів», мета якої сприяти особистісному і психофізичному розвитку дитини. Модель розвитку школи базувалася на таких засадах: утвердження необмежених творчих можливостей дитинства; партнерські стосунки «учитель – учень»; посилення практичного спрямування навчання; гуманізація і гуманітаризація шкільного навчання; посилення колективних начал в діяльності «учитель-учень-батьки»; відкритість до подальших перетворень.

У школі створювали умови, за яких учень міг здійснити вибір предметів відповідно до своїх нахилів, потенціалу особистості. Структуру навчальної системи школи «Вибір» утворювали кілька блоків. Загальноосвітній компонент, крім обов'язкових уроків, включав спецкурси для обдарованих дітей, були створені класи підвищеного рівня навчання з поглибленим вивченням фізики та інформатики, англійської мови, класи з театральним, музичним та хореографічним ухилом. Наступний комплекс «Модульне навчання» включав інформаційно-навчальний блок навчання (англійська мова, ділова англійська мова, основи комп'ютерної грамотності, інформатика, основи шахової гри, бібліотечна справа, основи економіки та підприємницької діяльності. технічно-практичний блок включав дисципліни: виготовлення декоративних квітів, прикладне мистецтво, вишивка та аплікація, різьба по дереву, моделювання одягу, обслуговування побутової техніки, радіотехніка, художні промисли. Художньо-естетичний блок включав образотворче мистецтво, хореографію, хорове мистецтво, театральне мистецтво; спортивно-оздоровчий блок включав заняття з ритмічної гімнастики, аеробіки, баскетболу, футболу, волейболу. За інтересами здійснювалась і позакласна робота [18, с. 4–7].

Учитель Бєлуха С. розробила концепцію авторського навчального закладу Лисичанської багатопрофільної гімназії. В основу концепції покладено комплексний підхід, спрямований на формування творчої особистості, її громадянського та правового виховання. Сутність концепції багатопрофільної гімназії полягає в тому, що дитина, яка входить в освітній простір гімназії, під впливом усіх чинників, що складають цей простір, йде до «тріумфу особистості», тобто стає самоактуалізованою, творчою, конкурентоспроможною особистістю [12, с. 5–16]. Особистісна орієнтація виражається у тому, що максимально задовольняє освітні потреби учнів і батьків. Відмінність гімназії від звичайних загальноосвітніх шкіл у тому, що вона не тільки дає учням глибокі й міцні знання, не тільки розвиває творчі й інтелектуальні здібності, але й дає можливість одержати довузівську наукову й професійно-практичну підготовку за такими напрямками: технологічний, фізико-математичний, біолого-хімічний, історичний, філологічний [2, с. 36].

З 1996 р. отримує статус гімназії гуманітарного спрямування школа № 48 м. Києва, авторську концепцію якої розробила М. Босенко. Основні напрямами, на які була спрямована діяльність школи, – це гуманізація і гуманітаризація освіти, що передбачає формування основ загальнолюдських цінностей, вільний розвиток особистості, перебудова навчального плану з метою збільшення і розширення циклу гуманітарних дисциплін; диференціація та індивідуалізація навчання і виховання, що базується на стимулюванні творчих здібностей, створенні умов для самовираження особистості в процесі навчальної діяльності, врахування індивідуальних особливостей кожного учня; демократизація навчально-виховного процесу, що передбачає участь самих учнів в організації шкільного життя. Директор школи вважає, що вихідним моментом роботи гімназії є сприяння оволодінню знаннями, розвитку здібностей і нахилів, вихованню норм поведінки, необхідних для реалізації основних прав людини, а також здобуття освіти в дусі міжнародного взаєморозуміння і миру; виховання національної самосвідомості і духовної культури вільної, гармонійно розвиненої особистості, усвідомлення цінностей своєї

національної культури і культур інших народів; розвиток життєво важливих орієнтацій та пізнання себе і навколишнього світу; засвоєння найважливіших життєвих цінностей, серед яких особливий пріоритет, з одного боку, мають прагнення особистого щастя, успіхів, уміння служити своєму суспільству, повага і доброзичливе ставлення до інших людей і до їхньої співдружності на землі; здатність не розгубитися у навколишньому середовищі і в той же час зберігати певний рівень стабільності у нестабільному світі; набуття комп'ютерної грамотності як необхідного компоненту функціональної грамотності у сьогоденні і майбутньому [3, с. 31]. Ця нова система виховання спирається на особистість як на «самоцінність і на цій основі забезпечується високий рівень активності й самоактивності дитини» в процесі соціалізації та «творчого оволодіння суспільними цінностями» [4, с. 61].

З 1991 року у м. Києві функціонує середній навчальний заклад інноваційного типу Український колеж ім. В. О. Сухомлинського. Під безпосереднім керівництвом очільниці школи Хайруліної В. розроблено концептуальні основи становлення школи нового типу, розроблено модель оновлення виховного процесу у контексті самореалізації особистості учня, втілюються у педагогічну практику ідеї та творча спадщина Василя Сухомлинського. Творчий учитель, методист-новатор, науковець, постійно в пошуках нових форм та методів у навчанні та вихованні учнів. Впроваджує у навчально-виховний процес передові інформаційні технології, володіє дослідницькими методами педагогічної прогностики, проектування розвитку особистості вихованців, забезпечує самореалізацію творчих здібностей особистості. Володіє методикою організації експериментально-пошукової роботи, психологізації навчально-виховного процесу. Вона розробляє концептуальні основи становлення школи нового типу, модель оновлення виховного процесу у контексті самореалізації особистості учня. У Колежі створюються умови щодо вільного вибору учнями своїх світоглядних позицій, виховання і розвитку внутрішньої свободи, громадянської відповідальності та лояльності, принципів справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та милосердя [19, с. 5]. Особливо великі успіхи авторської школи В. Хайруліна у творчому запозиченні передового досвіду зарубіжних педагогів, вмілому його впровадженні. В. Хайруліна налагодила партнерські контакти з педагогічними колективами Китаю, Великобританії, Бельгії, Швеції, Німеччини і багатьох інших країн. Її учні беруть участь у творчих змаганнях, конкурсах та олімпіадах на усіх континентах земної кулі. Але патріотичне, національне, духовне виховання Василина Миколаївна у своїй діяльності ставить на перше місце. У колежі впроваджено безбальне оцінювання знань, умінь та навичок учнів молодших класів, що сприяє створенню гуманно-демократичних стосунків між учителем і учнем. За методиками та програмами колежу працюють загальноосвітні заклади Вінничини, Кіровоградщини, Херсонщини та інших областей України [20, с. 17–20].

Як альтернативний за суттю навчальний заклад кваліфікують *вальдорфську школу,* засновану у м. Дніпропетровську у 1995 році, що нині має назву *Комунальний заклад освіти «Дніпропетровська вальдорфська середня загальноосвітня школа» Дніпропетровської міської ради*. Інформацію про діяльність інноваційної школи представляють у регіональній педагогічній газеті «Джерело». Заснуванню школи передували семінари і зустрічі із зарубіжними педагогами на базі обласного інституту удосконалення учителів. Середня загальноосвітня школа вільного розвитку дитини була однією з перших в Україні державною школою, орієнтованою на цілісне запровадження вальдорфської педагогіки з її основними інноваціями. За словами учителів школи, вони розуміли суть цієї педагогіки як поступовий розвиток дитини з урахуванням її фізичного, душевно-духовного та інтелектуального стану у певний віковий період. Навчальний план школи орієнтований на духовні потреби кожної вікової групи. Заняття у школі проводять учителі, які крім традиційної, мають спеціальну освіту з вальдорфської педагогіки. Підготовку учителів здійснюють у співробітництві з Міжнародною асоціацією вальдорфських шкіл і шляхом участі у міжнародному семінарі з підготовки вчителів-предметників для вальдорфських шкіл. Викладачами семінару є доценти та вчителі вальдорфських шкіл з Німеччини, Канади, Швейцарії.

Педагогічний колектив поставав за мету виховати духовно та фізично здорових учнів, відповідно до вікових особливостей розвинути їхні інтелектуальні і творчі здібності.

До досягнення семирічного віку педагогічний вплив був спрямований на розвиток у дитини фантазії як основи творчості.

Зміст освіти у наступних двох семирічних періодах життя базувався не на предметно-інформаційній методології, а на образно-інтегративному уявленні про довкілля. У цей період переважають практичні наочні форми навчання над абстрактно-теоретичними.

Початок третього семиріччя у віковому розвитку учня розглядають як час інтенсивного інтелектуального розвитку, зростання інтересу до наукового вивчення світу, знання учнів переходять на поглиблений предметно-інформаційний рівень.

У школі реалізують принцип «класного вчителя», який веде клас з першого по восьмий та розробляє у співробітництві з колегами навчальні програми. Вагоме місце займає естетичний та художній компонент (живопис, музика, евритмія), практична діяльність спрямована на розвиток вольової, емоційної та інтелектуальної сфери учнів.

Процес навчання побудовано за принципом спостереження, переживання, набуття власного досвіду. Вивчення навчальних дисциплін розподілено за «епохами»: епоха триває 3–4 тижні, що на думку педагогів школи, забезпечує можливість органічного послідовного вивчення матеріалу. За особливою методикою учні з першого класу вивчають іноземну мову.

У школі проводять щотижневі конференції педагогів, на яких вони викладають результати власних спостережень, визначено методичний інструментарій для системного відстеження результатів діяльності школи.

Педагоги школи одностайні у висновках, що навчання за вальдорфською педагогічною системою дає такі результати: передусім сформовано позитивне ставлення до школи та учителів, в учнів розвинена сфера почуттів, створено передумови для розвитку таких якостей як толерантність, здібність до рефлексії, позитивне ставлення до світу. Більшість учнів мають високу самооцінку, що сприяє самореалізації особистості [1, с. 6–7].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напряму. Отже, можемо констатувати, що з 90-х років XX ст. в українській освіті значно активізується заснування інноваційних навчальних закладів, що стає однією із визначальних ознак розвитку новаторського руху у названий період. Нові заклади з'являються у різних регіонах України. Однією із визначальних ознак, які були покладені в основу діяльності нових закладів освіти, стає концепція розвитку особистості, її творчих здібностей, інтелектуального потенціалу, духовності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні ширшого кола концепцій, на яких базується діяльність інноваційних навчальних закладів в Україні, розробленні їхньої класифікації, у виявленні об'єднавчого стрижня, який визначає новаторський характер їхньої діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Альтернативнвні навчальні заклади // Вальдорфська школа. Джерело. № 10–11. С. 6–7.

2. Белуха Світлана Василівна: директор Лисичанської

багатопрофільної гімназії. Книга Пошани. Портрети сучасниць. Укр. конфедерація журналістів, Ін-т біогр. дослідж. К., 2013. Вип. 4. С. 36–37.

3. Босенко М. Курс «Культура життєвого самовизначення» (1–11 класи) в гімназії № 48 м. Києва // Шлях освіти. 1997. № 3. С. 31–32.

4. Босенко М. І. Досвід роботи школи-гімназії з реалізації змісту освіти // Дидактичні аспекти альтернативної освіти. Київ: Освіта, 1993. С. 61–63.

5. Гудовсек О. А. Авторські інноваційні технології початкової школи // Вісник Житомирського державного університету. Вип. 6 (72). Педагогічні науки. С. 122–125.

6. Дічек Н. Понятєво-термінологічні особливості вивчення педагогічного новаторства // Освітологія. 2012. Вип. 1. С. 62–68.

7. Дічек Н. Універсальність педагогічного новаторства В. О. Сухомлинського // Рідна школа. 2010. № 3. С. 8–11.

8. Санивский А.М. Кордоцентризм («философия сердца») - доминанта педагогического наследия В. Сухомлинского и основная черта украинской ментальности // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2014. № 3 (8). С. 60-63.

9. Кочубей Т.Д. Образ детства в педагогическом наследии Василия Сухомлинского // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2012. № 1. С. 42-45.

10. Березовская Л.Д. В. А. Сухомлинский об индивидуальном подходе к ученикам с пониженной способностью к обучению в контексте нынешнего понимания толерантности // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2014. № 2 (7). С. 10-13.

11. Козак І. Авторські школи 90-х років ХХ століття як осередки впровадження виховних систем в інноваційну практичну діяльність шкіл // Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2013. № 8 (Ч. 1). С. 272–277.

12. Лисичанська багатопрофільна гімназія: від школи повного дня – до сучасного закладу корпоративної культури // Директор школи, ліцею, гімназії. 2009. № 2. С. 5–16.

13. То, что хочешь – выбирай: Модульное обучение в экспериментальной средней школе-комплексе «Выбор» № 17 им. Н. Г. Неленя / авт. кол.: Тарасова Л. И., Лагута С. Н., Воронкова П. Л. и др. Кременчук: «Кременчук», 1998. 90 с.

14. Побірченко Н. С. Змістовий аспект поняття «авторська школа». Е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку». URL: http: //intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n2_2008_st_7

15. Побирченко Н.С. Ведущие идеи и принципы создания школы будущего в теории и практике А. Захаренко // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2012. № 1. С. 62-67.

16. Побирченко Н.С. Воспитательный аспект педагогического краеведения в высших учебных заведениях (на примере Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины) // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2013. № 1. С. 33-36.

17. Сухомлинська О. Чи були школи В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка альтернативними існуючим? // Рідна школа. 2010. № 9. С. 13–17.

18. То, что хочешь – выбирай: Модульное обучение в экспериментальной средней школе-комплексе «Выбор» № 17 им. Н. Г. Неленя / авт. кол.: Тарасова Л. И., Лагута С. Н., Ворон-кова П. Л. и др. Кременчук: «Кременчук», 1998. 90 с.

19. Хайруліна В. М. Не боятися змін, а прагнути їх // Освіта. 19–26 жовтня 2011 р. С. 5.

20. Хайруліна В. М., Титаренко Н. В. Український колеж – школа радості // Початкова школа. 1996. № 6. С. 17–20

UDC 378.018.8:33-051]:340.12

КОМПОНЕНТИ СФОРМОВАНОСТІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ЕКОНОМІКИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

© 2017

Підлісний Євген Васильович, здобувач
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
*(*20301*, Україна, Умань, вулиця Садова, 2, gek8226@gmail.com)*

Анотація. У статті розкрито компонентний склад сформованості правової культури майбутніх бакалаврів економіки у процесі фахової підготовки в закладах вищої освіти, до якого зараховано: критерії, показники та рівні. Визначено критерії сформованості правової культури майбутніх бакалаврів економіки: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інформаційний, діяльнісно-поведінковий. Показниками мотиваційно-ціннісного обрано: сформованість ціннісних орієнтацій і правових установок, в тому числі шанобливе ставлення до системи чинних у суспільстві правових норм, розуміння морального змісту закону; ставлення до закону як до цінності; сформованість ціннісно-правових мотивів готовності до соціально корисної поведінки; формування моральних і прагматичних якостей особистості, що виявляються в інтегративній якості – соціальній і правовій активності в правотворчості, правозастосуванні, правоохоронній діяльності; адекватна позитивна самооцінка; прагнення до самовиховання; активна негативна оцінка у ставленні до правопорушень і до осіб, що їх здійснюють, когнітивно-інформаційного: оволодіння економічними і необхідним мінімумом правових знань, знаннями про необхідні прийоми і навички правової діяльності, використання отриманих знань на практиці, застосовування їх у постійно мінливих життєвих ситуаціях і в своїй професійній діяльності, виходячи з визнання соціальної цінності права, орієнтування в спеціальній літературі, вміння користуватися довідковими правовими системами; розвиток правосвідомості; формування здібностей до саморозвитку та самоосвіти, діяльнісно-поведінкового: включення особистості в практичну правову діяльність; навички та вміння адекватно застосовувати закон у реальній життєвій ситуації і в майбутній професійній діяльності; вміння і навички відстоювати свої права і свободи, а також інтереси інших осіб і суспільства в цілому; аргументовано доводити свою точку зору; прагнення до самореалізації в правовій діяльності, відповідальність за результати і наслідки своєї діяльності; вироблена звичка до дотримання правових норм; правомірна поведінка; соціально-правова активність. Виокремлено рівні сформованості правової культури студентів: високий, середній, низький.

Ключові слова: правова культура, майбутні бакалаври економіки, фахова підготовка, заклади вищої освіти, компоненти, критерії, показники, рівні, сформованість правової культури.

COMPONENTS OF THE LEGAL CULTURE OF THE FUTURE BACHELORS OF THE ECONOMY IN PROFESSIONAL PREPARATION IN HIGHER EDUCATION STAFF

© 2017

Pidlisnyi Yevgen Vasylovych, getter
Uman State Pedagogical University named Pavlo Tychyna
(20301, Ukraine, Uman, Sadova street, 2, e-mail: gek8226@gmail.com)

Abstract. The article explains the component composition of the formation of the legal culture of future bachelors of economics in the process of professional training in higher education institutions, which includes: criteria, indicators and levels. The criteria of formation of the legal culture of future bachelors of economics are determined: motivational-value, cognitive-informational, activity-behavioral. Indicators of motivational-value is chosen: the formation of value orientations and legal systems, including respectful attitude to the system of legal norms in force in society, understanding of the moral content of the law; relation to the law as a value; formation of value-legal motives of readiness for socially useful behavior; the formation of moral and pragmatic qualities of the individual, manifested in integrative quality – social and legal activity in law-making, law enforcement, law enforcement activities; adequate positive self-esteem; desire for self-education; active negative evaluation in relation to offenses and to the persons who carry them out, cognitive-information: mastering the economic and necessary minimum of legal knowledge, knowledge of the necessary techniques and skills of legal activity, the use of knowledge in practice, the application of them in ever-changing life situations and in their professional activities, based on recognition of the social value of law, orientation in the special literature, the ability to use reference legal systems; development of legal consciousness; formation of abilities for self-development and self-education, activity-behavioral: inclusion of personality in practical legal activity; skills and abilities to adequately apply the law in real life situations and in future professional activities; skills and abilities to uphold their rights and freedoms, as well as the interests of others and society as a whole; reasoned to prove their point of view; the desire for self-realization in legal activity, responsibility for the results and consequences of its activities; developed a habit to comply with legal norms; lawful behavior; social and legal activity. The level of formation of the legal culture of students is highlighted: medium, high, low.

Keywords: legal culture, future bachelors of economics, vocational training, institutions of higher education, components, criteria, indicators, levels, formation of legal culture.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Важливою складовою у теорії і практиці педагогічної науки є розкриття структури правової культури, її внутрішньої організації, що передбачає виділення ієрархічно розташованих основних елементів, кожен з яких водночас також є відносно самостійним системним утворенням, висвітлення істотних внутрішніх зв'язків цих елементів, специфічної природи цілісності правової культури.

На думку А. Гусенко, правова культура студентів має характеризуватися: їх постійним прагненням до розширення правових знань, що є для соціально значимою цінністю; переконанням у необхідності здійснення професійної діяльності у чіткій відповідності із законом; проявом усталених почуттів відповідальності і причетності до суб'єктів права, впевненості і самодостатності при відстоюванні і використанні суб'єктивних прав; потребою у правовому удосконаленні, прагненням до сприйняття правових установок і їх практичному втіленню в конкретних вчинках [8, с. 30].

Критеріями оцінки рівнів сформованості правової культури студентів Н. Коваленко вважає: ступінь правової інформованості, готовності застосовувати правові знання на практиці; ступінь ціннісно-правової спрямованості особи, готовності до соціально корисної поведінки, ступінь сприйняття суті закону як морально значимої для себе цінності; ступінь сформованості правових навиків і вмінь, правомірної поведінки, соціально-правової активності студента [11, с. 12].

Правову культуру особистості у роботі Н. Матузова, А. Малько складають такі елементи, як: знання і розуміння права, здатність особи тлумачити зміст норм права, визначати мету видання певного нормативно-право-

вого акта, сферу його дії; повага особистості до права, заснована на особистій переконаності в його ефективності як засобу регулювання суспільних відносин; звичка вчиняти свої дії відповідно до приписів правових норм; вміння особистості використовувати у практичній діяльності правові знання, реалізовувати і захищати свої суб'єктивні права і законні інтереси, виконувати юридичні обов'язки; висока правова активність особистості у сприянні реалізації правових приписів, розуміння нею необхідності протидіяти правопорушенням [18, с. 229].

Як вважає Р. Клунко, правова підготовка майбутніх фахівців не вичерпується формальними юридичними знаннями. Вона орієнтована на: формування гуманітарного світогляду (зацікавленість і активність у професійно-правовій підготовці, інтеріоризація загальнолюдських цінностей тощо); правове інформування студентів; формування переконань у значущості законів і правозастосувальної практики, особистих обов'язків, особистої відповідальності за прийняті рішення і власні вчинки; розвиток стереотипів правомірної поведінки; засвоєння принципів і особливостей правовідносин у суспільстві; формування готовності активно брати участь в охороні правопорядку й протидіяти правопорушенням [10, с. 150].

Виходячи з того, що правову культуру науковці характеризують через ставлення особистості і суспільства до права як системи соціальних інститутів і відносин, що охороняються силою держави можна говорити про три механізми формування правової культури особистості: професійні знання (знання предметної галузі та комунікативні здібності); рівень правової культури (мислення, світогляд), прагнення до професійного зростання (рівень навчальної та професійної мотивації, здатність до саморозвитку, самоосвіти); здатність до рефлексії (рівень відтворення теоретичного навчального матеріалу, практичних умінь і навичок).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядалися аспекти цієї проблеми і на яких обґрунтовується автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для підтвердження цього положення розглянемо погляди науковців на структуру правової культури: майбутніх економістів (Л. Максимова, Н. Самарук, Г. Тимощук), майбутніх бакалаврів економіки (Т. Крутоус), майбутніх кваліфікованих робітників (Н. Розіна), учнів ПТНЗ (С. Василина), майбутніх бакалаврів з товарознавства і торговельного підприємництва (Н. Ржевська), майбутнього фахівця авіаційної галузі (О. Довгий), менеджера туризму (С. Мальона), фахівців з міжнародної економіки (Г. Копил), студентів вищих навчальних закладів (А. Гусенко, О. Попадич, Є. Пєвцова) та ін.

У структурі правової культури особистості студента науковці виділили три блоки: когнітивний (знаннєво-прикладний, когнітивно-змістовий, інформаційний, інтелектуальний, інформаційно-перцептивний, компетентнісно-результативний), мотиваційно-ціннісний (мотиваційно-цільовий, вольовий, особистісний, особистісно-професійний, особистісно спрямований, психомоторний, емоційний, особистісно-рефлексивний, комунікативно-суб'єктний), регулятивний (операційно-дієвий, діяльнісний, організаційний, оціночний, практичний, поведінковий).

Перші два компоненти, на думку О. Тітомир, пов'язані з правосвідомістю, третій – з правовою поведінкою, тобто системою практичної діяльності з виконання і застосування права [19, с. 80].

Ми поділяємо точку зору Л. Ніколаєвої, згідно з якою основу правової культури особистості становлять правові знання. У свою чергу, правові знання виступають базисним елементом правових поглядів. Накопичені знання слід активно використовувати в повсякденній діяльності [13, с. 58].

Знання, у контексті вивчення дисциплін «Менеджмент», «Економіка підприємства», «Гроші і кредит», «Бухгалтерський облік», «Маркетинг», «Підприємство і бізнес-культура», «Страхування», «Фінансовий ринок», «Інфраструктура ринку», «Податкова система» та ін., неможливо засвоїти без ознайомлення з загальними питаннями, що належать до сфери дії права. Вихідним положенням було те, що правові аспекти характерні для всіх сфер діяльності людини і практично в кожній темі в процесі навчання викладачеві необхідно знайти нішу, яку можна заповнити інформацією, що сприяє розвиткові правової культури студента. Ми виділили певну послідовність у задоволенні пізнавальних потреб студента в правовій культурі при вивченні економічних дисциплін. Зрозуміти сенс чинних законів, їх суспільну, економічну та особисту значимість допомагають «початки» економічних знань, які дає повсякденне життя. Прикладні економічні науки – галузеві, регіональні, функціональні – завершують економічну освіту, забезпечують професійними знаннями майбутніх економістів, менеджерів, бухгалтерів.

Велика увага в процесі освоєння економічних дисциплін приділяється нормативному регулюванню кожної конкретної галузі економіки. Розуміння сучасного законодавства в сфері економіки (антимонопольного, трудового, податкового, фінансового тощо) виступає активним процесом породження особистісного знання кожним студентом. У зв'язку з цим той факт, що економіка має морально-правові аспекти, дозволяє розглядати міждисциплінарність як ще одну можливість економічних дисциплін у розвитку правової культури. Проте в наше завдання входить не просто забезпечити студента набором прагматичних знань за фахом, але прищепити студенту смисли, цінності, вміння в них орієнтуватися і визначатися. Досягти мети – розвинути правову культуру студента – можливо тільки в тому випадку, якщо допомогти студенту сформувати ціннісно-смислове ядро, що служить основою вироблення мотивів, цілей та ідеалів. Т. Юртаєва вважає, що розвинути мотиваційно-ціннісний критерій (прагнення студента до оволодіння правовою культурою; усвідомлення її як цінності у професійній діяльності) можливо, якщо у послідовність освоєння економічних дисциплін включити правовий матеріал, який має безпосереднє відношення до якісного виконання майбутнім фахівцем професійної діяльності [27, с. 155].

Названі компоненти можуть бути певною мірою розглянуті як рівні послідовного процесу формування правової культури: знання закладено в основу формування умінь. Без знань і умінь не може бути сформоване адекватне ставлення до діяльності, моральні орієнтири, якості особистості. Сформовані знання і вміння при позитивному ставленні стають передумовою продуктивної діяльності, правомірної поведінки. Водночас є зворотний зв'язок. Процес засвоєння знань залежить від мотивів пізнавальної діяльності, і тільки в реальній практичній діяльності формується система знань і умінь, проявляється ставлення до неї, тобто, правова культура особистості розкривається в суб'єктивно засвоєних особистістю культурно-правових орієнтаціях, творчій діяльності і позитивних результатах юридично значущої поведінки. Це конкретний характер правового розвитку індивіда, що забезпечує його правомірну і активну діяльність.

Формування цілей статті (постановка завдання, мета статті) – розкрити компонентний склад сформованості правової культури майбутніх бакалаврів економіки у процесі фахової підготовки в закладах вищої освіти через визначення критеріїв, показників та рівнів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження структури правової культури майбутнього бакалавра економіки розглянуто нами шляхом «блочного» методу, на основі якого виділено три критерії – мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інформаційний, діяльнісно-поведінковий.

Мотиваційно-ціннісний критерій (мотиваційний та ціннісний складники) відображає рівень сформованих у студента домінувальних мотивів поведінки при правовому вирішенні ситуацій та ціннісних орієнтацій: мотивація і стійкий інтерес до професійної діяльності, сформована установка на постійну самоосвіту і самовиховання, мотивація до творчої самореалізації, незалежність цінностей і поведінки. Мотивація будь-якої діяльності значною мірою є наслідком попереднього шляху розвитку особистості і виступає як суб'єктивна реакція на зовнішні впливи, які стимулюють появу мотивів.

У ході формування правової культури, на думку А. Максименко, необхідним є такий вплив громадської думки та інших видів зовнішнього впливу, які викликали б стан інтересу і задоволення правовою діяльністю, емоційного та інтелектуального напруження, прагнення до досягнення мети, гордості за обрану професію, спеціальність тощо [12, с. 65].

Рушійною силою у процесі підготовки фахівців є позитивна навчальна мотивація (зокрема, за допомогою високого інтересу до навчання, збагачення знань шляхом активної взаємодії з викладачем, однокурсниками), яку має створити належним чином організована комунікативна діяльність засобами інформаційно-комунікативних технологій; прийняття майбутніми економістами взаємодії в електронному середовищі як особистісно значущої діяльності, що формує усталений інтерес до неї і перетворює задані ззовні цілі на внутрішні потреби особистості. Г. Астляйтнер зазначає, що на мотивацію навчання й бажання використовувати мережу Інтернет для ефективної навчальної діяльності впливають частота спілкування з викладачем і задоволеність ним [1, с. 344].

О. Тахіна вважає, що механізмом реалізації потреби майбутнього економіста є його мотиваційне переключення – психологічний механізм формування мотивації (інтересу) до об'єкта або діяльності шляхом перенесення енергії, позитивної мотивації з чогось важливого і привабливого на об'єкт чи діяльність, до якого (якої) ми прагнемо сформувати інтерес (мотивацію) [16, с. 156].

Включаючи в себе потреби, наміри, інтереси, прагнення людини, І. Власюк доводить, що вони змушують її діяти тим чи іншим чином [5, с. 29].

Отже, мотиваційний складник мотиваційно-ціннісного критерію становить певну систему потреб і пов'язаних з ними мотивів.

При формуванні мотивації в процесі навчання беруть участь не тільки внутрішні, а й зовнішні мотиви. Наприклад, мотиви престижності обраної спеціальності, мотиви власного зростання тощо.

Ефективність правової підготовки студентів, наприклад майбутніх менеджерів, значною мірою залежить від сформованих позитивних мотивів, що визначають ставлення до професійної управлінської діяльності. У цьому випадку, в системі мотивів провідне значення мають такі, як усвідомлення соціальної та особистісної значущості набутих знань і умінь; інтерес до правових аспектів майбутньої професійної діяльності.

Нами проаналізовані спонукальні мотиви навчальної діяльності та умови організації процесу навчання правових дисциплін, які можна показати у такій ієрархії: переведення мети навчання в потребу, виконання позааудиторних самостійних завдань, наявність навчальної літератури, опорних конспектів, структурно-логічних схем, організаційні, інформаційні, розвивальні, контролювальні методи, проблемні ситуації, тестування, методичне забезпечення, дидактичні засоби, асоціації, стимули, доступність, посильність, педагогічна підтримка, оцінка і самооцінка результатів, «провокація» реалізації творчого потенціалу.

Мотиваційний складник мотиваційно-ціннісного критерію характеризується також цільовими установками. Мета – це не просто передбачуваний результат діяльності, а бажаний її результат, те, до чого людина прагне, здійснюючи діяльність. Усвідомлюючи мету, людина усвідомлює образ бажаного майбутнього, а тому прагне до її досягнення і підпорядковує їй свої дії. Від мети, цілепокладання і цілеспрямованості залежить те, як людина здійснює діяльність, яку позицію займає, як вибирає відповідні рішення і способи поведінки [12, с. 65].

Формування мотиваційно-ціннісного критерію майбутнього бакалавра економіки починається з присвоєння цінності особистістю, тобто відбувається формування ціннісного ставлення до економічної діяльності [9, с. 37].

Як вважає Н. Розіна, цінності − це перевага певних смислів і побудованих на їх основі способів поведінки [17, с. 91].

Ціннісна орієнтація характеризується розумінням ціннісних орієнтирів обраної професії, наявністю потреби стати кваліфікованим економістом, вдосконалювати професійну компетентність через усвідомлення змісту професії та її особливостей, сформованістю професійного інтересу, здатністю долати перешкоди в професійній діяльності [20-26].

Системоутворювальним чинником у цій структурній композиції ціннісного складника мотиваційно-ціннісного критерію, на думку О. Тітомир, виступають саме демократичні правові цінності або соціально-правова упередженість, які детермінують правосвідомість і правову культуру загалом. Роль цінностей визначається тим, що вони служать відповідним підгрунтям, беруть участь у визначенні цілей і засобів, що відповідають тим або іншим цінностям; є основою ухвалення рішень і критерієм того, чого слід прагнути і чого слід уникати; служать арбітром у розв'язанні внутрішніх конфліктів, указуючи на оптимальний вихід [19, с. 80].

У дослідженні Н. Розіної особливу вагу має ціннісне ставлення особистості майбутніх кваліфікованих спеціалістів до права. Особистісна цінність права полягає в тому, що право є джерелом свободи особи, котра входить у певну соціальну дійсність [17, с. 21].

До цього критерію належать і особистісні якості фахівця, які на думку А. Грушевої включають: високий рівень мотивації до навчання; відповідальність; комунікативність; демократичність; організованість; технологічна культура; здатність до самоуправління; творчість; інноваційність; цілеспрямованість; готовність до ризику [6, с. 160].

Ціннісний складник мотиваційно-ціннісного критерію передбачає введення студентів у світ соціальних, моральних і правових цінностей; передбачає сформованість гуманістичних життєвих установок, громадянськості, знання законів і норм ділової етики, сформовану потребу в самовдосконаленні та морально-ціннісну мотивацію в процесі засвоєння правових знань. На перше місце тут слід поставити, на нашу думку, повагу до закону, сприйняття суті закону як морально-значущої для себе цінності.

Сформованість мотиваційно-ціннісного критерію правової культури майбутніх бакалаврів економіки визначається на основі таких показників: сформованість ціннісних орієнтацій і правових установок, в тому числі шанобливе ставлення до системи діючих у суспільстві правових норм, розуміння морального змісту закону; ставлення до закону як до цінності; сформованість ціннісно-правових мотивів готовності до соціально корисної поведінки; формування моральних і прагматичних якостей особистості, що виявляються в інтегративній якості – соціальній і правовій активності в правотворчості, правозастосуванні, правоохоронній діяльності; адекватна позитивна самооцінка; прагнення до самовиховання; активна негативна оцінка у ставленні до правопорушень і до осіб, що їх здійснюють.

Когнітивно-інформаційний критерій (економічні та правові знання) включає базові професійні та правові знання економістів, що відображено у їх обізнаності в суміжних галузях, широкий професійний кругозір.

Професійні знання економістів визначаються обсягом, глибиною, мобільністю і включають: знання сучасних економічних теорій, законів і категорій; економічних форм та закономірностей розвитку суспільства; фінансових методів стимулювання суспільного виробництва з урахуванням міжнародної практики; принципів і порядку фінансування підприємств, організацій і установ; проблем теорії та практики в економічній сфері; статистичних методів збору та обробки економічної інформації; методичних основ обчислення мікроекономічних і макроекономічних показників та прогнозування їх макроекономічного розвитку; методики і механізмів фінансового обліку і звітності [6, с. 157].

Правова культура спеціаліста не може обмежуватися виключно спеціальним знаннями і передбачає наявність у нього ширшого кола загальних знань у галузі правових дисциплін.

Правові знання служать найважливішою основою впровадження правової ідеології в свідомість людей. Без певного мінімуму правових знань не можна вести мову про підвищення правової культури фахівця. Цей мінімум включає загальні основи права, господарське право, міжнародне право тощо, які охоплюють найважливіші сфери економічної діяльності фахівця.

Когнітивні парадигми передбачають правові знання нормативно-правових норм галузі права, які регулюють підприємницьку діяльність. А це виробнича, фінансова, маркетингова діяльність і управління персоналом [4, с. 35].

Правові знання розкривають зміст, сенс і призначення діючої нормативно-правової системи, допомагають усвідомити механізм регулювання ринкових відносин і раціонально використовувати його в перехідний період до ринкових відносин. Правові знання, як вважає В. Велигон, стимулюють правову активність, правомірну поведінку лише при перетворенні в особисті переконання людини, в установку на діяльність, готовність за будь-яких обставин діяти відповідно до норм права [4, с. 35].

Правові знання допомагають краще орієнтуватися у складних процесах суспільного життя, брати активну участь у докорінних перетвореннях, що забезпечують успіх розбудови суверенної правової держави – України, бо право є певною ціннісною мірою для спілкування, упорядкування і формування в молоді правосвідомості, яка координує державні й особисті цілі, інтереси, мотиви та зумовлюється самою практикою перетворень суспільно-політичного життя [3, с. 40].

Правовими знаннями економістів є: знання щодо місця права в суспільстві, його значення; знання норм та інститутів різних галузей права у рамках, необхідних для побутової, навчальної, трудової, суспільної діяльності; знання про застосування права в конкретних ситуаціях, комплексні характеристики варіантів вчинків не тільки як правильних чи неправильних, поганих чи хороших, але й законних і незаконних; знання про ставлення до права як високої соціальної цінності, носія ідеї справедливості.

Без широкого кола загальних правових знань йому вкрай важко орієнтуватися в оцінці економічних ситуацій і прийнятті правильних рішень [7, с. 54].

На думку В. Потомахіна, правове знання породжується не тільки власне пізнавальною діяльністю, а й усією людської практикою. За рівнем абстрагування можна виділити два рівня правового знання: емпіричне знання, що формулюється на основі чуттєвого досвіду і повсякденної практики, і теоретичне знання, яке формулюється не тільки на основі практики, але і самого знання, вивчення правознавства, нормативно-правових актів тощо [14, с. 26].

У роботі А. Максименко пропонується в якості наповнення змісту когнітивного критерію: знання ролі правової підготовки студентів до їхньої майбутньої професійної діяльності; змісту і структури правової діяльності; різних підходів до оцінки ефективності результатів правової діяльності; причин і характеру трудових спорів, що виникають в економічній сфері [12, с. 64].

Когнітивно-інформаційний критерій правової культури забезпечує студентів, майбутніх фахівців, правовими знаннями, які сприяють успішній життєдіяльності в нових соціально-економічних умовах, створює основу для формування сучасного правового мислення. Йдеться про знання правових норм, про володіння інформацією, що належить до різних аспектів правової дійсності; про вміння орієнтуватися в джерелах, з яких можна отримати доступну правову інформацію; про здатність диференціювати життєві ситуації, впевнено виділяючи ті з них, які вимагають правового трактування, оцінки з позицій закону. Разом з тим, цей критерій – це не тільки сума знань, елементарне володіння запасом інформації, це і розуміння сутності вимог закону, здатність бачити зв'язок цих вимог з процесами і явищами, що відбуваються в державі; усвідомлення місця права в ієрархії цінностей суспільства. Когнітивно-інформаційний критерій правової культури, що включає в себе ще й юридичну оцінку соціальних фактів, передбачає, і розвиток правосвідомості і навичок правового мислення.

Когнітивно-інформаційний критерій правової культури студента проявляється в таких *показниках:* оволодіння економічними і необхідним мінімумом правових знань, знаннями про необхідні прийоми і навички правової діяльності, використання отриманих знань на практиці, застосовування їх у постійно мінливих життєвих ситуаціях і в своїй професійній діяльності, виходячи з визнання соціальної цінності права, орієнтування в спеціальній літературі, вміння користуватися довідковими правовими системами; розвиток правосвідомості; формування здібностей до саморозвитку та самоосвіти.

Діяльнісно-поведінковий критерій (діяльність, поведінка, активність) містить: економічні вміння, здатність до практичного застосування знань у вирішенні економічних завдань, креативні вміння та здібності, рефлексивні вміння, науково-дослідницькі вміння в галузі економіки. Отже, в якості обов'язкового компонента формування правової культури особистості визначається правова діяльність.

Правова культура суспільства, яка визначається правовою ідеологією як формою суспільної правосвідомості, виступає у вигляді правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності державних органів. Правова культура особистості, на яку спрямована вся сукупність визначених у праві цінностей, характеризується в кінцевому результаті правовою діяльністю (правовою поведінкою) [15, с. 28].

Отже, правова діяльність (правова поведінка) є проявом різних форм реалізації права. Правову діяльність можна визначити як систему дій і операцій у цілеспрямованій зміні і перетворенні правового життя суспільства, заснованому на свідомому виборі мети, що охоплює всю сферу правових відносин.

Такий структурний компонент як діяльнісно-поведінковий спрямовує майбутніх фахівців на відповідальні дії, уміння розв'язувати конфлікти, співпрацювати в команді [17, с. 91].

Поведінковий складник діяльнісно-поведінкового критерію правової культури включає відповідні норми, цінності, традиції. Серед багатьох чинників, що впливають на поведінку і формування особистості, особливу роль відіграють правові норми. Будучи різновидом соціальних норм, правові норми визначають міру допустимої поведінки, певною мірою програмують поведінку індивіда, надають їй певної спрямованості. Правові норми діють у всіх сферах суспільства, у праці, політиці, особистих, сімейних, внутрішньогрупових, міжгрупових, міжнародних відносинах. За допомогою

системи правових норм, В. Потомахін зазначає, що суспільство висуває певні вимоги до поведінки людини, одночасно правові норми служать і засобом соціального контролю [14, с. 26].

Соціальні та правові норми визначаються як загальноприйняті правила, зразки поведінки або дії [7, с. 55].

Проблема правової поведінки, попри її різнобічне вивчення з позицій соціології, філософії, кримінології, юридичної психології, багато в чому ще залишається недостатньо вивченою. Зростання кількості різних правопорушень, їх якісне оновлення у зв'язку з ринковими перетвореннями в українському суспільстві стають могутнім поштовхом до перегляду багатьох соціально-правових явищ, які раніше були відправною точкою у визначенні поняття правослухняної або правомірної поведінки [3, с. 39].

У формуванні правової культури студентів у процесі навчання важливим є стимулювання власної активності студента і його творчих зусиль. Найважливішою умовою для формування правових переконань є надання студентам можливості посильно і свідомо брати участь у практичній правовій діяльності, що найкращим чином сприятиме вихованню у них почуття відповідальності і громадянського обов'язку, свідомого ставлення до своїх обов'язків, нетерпимості до правопорушень, до різних антигромадських явищ. Активна правова діяльність характеризується широким спектром наявних у особистості способів поведінки в правовій сфері, які нею використовуються і можуть бути успішно реалізовані. Особистість з пасивною правовою позицією не володіє достатнім досвідом здійснення способів діяльності в правовій сфері.

Згідно з концепцією Д. Богоявленської [2] існує 3 рівня правової активності (якщо розглядати її як інтелектуальну активність особистості):

– якщо суб'єкт права при самій енергійній роботі залишається в рамках заданого або спочатку знайденого способу дії, його інтелектуальна активність належить до пасивного рівня, що підкреслює не відсутність розумової діяльності взагалі, а те, що ця діяльність щоразу визначається дією якогось зовнішнього стимулу;

– якщо суб'єкт права, маючи досить надійний спосіб вирішення своєї задачі, продовжує аналізувати склад, структуру своєї діяльності, порівнює між собою цілі і завдання, що приводить його до відкриття нових, зовні дотепніших способів вирішення, до формулювання закономірності, то такий рівень інтелектуальної активності називається евристичним (характерніший для слідчих та ін. подібних професій);

найвищий рівень інтелектуальної активності має назву творчого; відрізняється самостійною постановкою проблеми.

Критеріями розмежування правової активності з правомірною поведінкою можуть виступати мета, засоби досягнення такої активності і суспільно значимий результат діяльності в правовій сфері. Також слід відрізняти від правової активності просто ініціативне виконання своїх обов'язків посадовою особою, оскільки воно (виконання) є професійним обов'язком.

Соціально-активна (правомірна) поведінка студентів може виявлятися в активній діяльності у громадських об'єднаннях (партіях, масових рухах, спілках та організаціях, добровільних спільнотах, фондах, асоціаціях тощо); у створенні та діяльності альтернативних громадських і самодіяльних структур (територіальних громад, комітетів чи рад місцевого самоврядування тощо); в активній участі у сфері правотворчості та правореалізації; у самостійній протидії порушенням закону тощо [11, с. 16].

Правова активність видається важливою характеристикою сучасного фахівця. Нині важко уявити собі успішність в бізнесі, політиці чи будь-якій іншій сфері діяльності без ініціативи, самостійності та активності особистості. У результаті правової діяльності видобуваються нові правові знання, відкриваються невідомі раніше закономірності правової дійсності. Завдяки практичній діяльності, правові знання стають переконаннями, і на цій основі формуються ціннісні орієнтації, які визначають правову культуру особистості. Будучи найважливішим засобом формування правової культури, правова діяльність виступає одночасно показником рівня сформованості правової культури. Активна правова діяльність – це заключний етап формування правової культури особистості. Формування правової культури в процесі діяльності ми розглядаємо як необхідну умову для самореалізації і самовизначення особистості студента.

За результатами вивчення наукових джерел ми виокремили низку правових умінь майбутніх економістів та, реалізуючи принцип міжпредметної координації, відкоригували їх з базовими професійними уміннями економістів.

Професійні уміння економістів включають: аналіз, застосування і врахування норм чинного законодавства, основних економічних законів та правових засад; організацію інвестиційної діяльності підприємства, установи; прогноз, планування, координування та проведення фінансових операцій підприємств та установ; ведення ефективного ділового спілкування; виявлення економічних коливань, ефективне реагування на них; відбір, аналіз, обґрунтування економічної інформації; втілення інноваційних ідей і досягнень науково-технічного прогресу; зміна підходів до діяльності з урахуванням вимог ринку; розробка та вдосконалення організаційної структури і методів управління; забезпечення необхідного рівня індивідуальної безпеки в разі виконання типових небезпечних ситуацій; запобігання банкрутству підприємства.

Правові вміння студентів виокремлені за видами діяльності: обліково-аналітичною (демонструє знання законів, зміни в податковому законодавстві, бере участь у підготовці вихідних даних, необхідних для розрахунку податкових зобов'язань, зведених фінансових балансів), інформаційно-аналітичною (здатність до рефлексії процесу організації економічної діяльності та вибору оптимальніших варіантів правових рішень на основі креативного підходу з використанням інформаційних технологій) і організаційно-управлінською (здатність до організації команд з розробки інноваційних економічних проектів і управління ними на основі багатофакторних досліджень правових норм).

Відтак до правових умінь зараховуємо: фінансово-економічні, професійно-правові, організаційно-управлінські, інформаційно-аналітичні.

Серед професійно-правових умінь виокремлюються: організаційні, інтелектуальні, інформаційні, комунікативні. Змістом організаційних умінь є: об'єктивна оцінка якості своєї правової підготовки, планування самостійної діяльності для поповнення правових знань, проведення самоконтролю за правильним правовим обґрунтуванням прийнятого рішення; інтелектуальних: виокремлювати головне, запам'ятовувати основні правові категорії, поняття, систематизувати правову інформацію, аналізувати норми права та усвідомлювати їх справжній сенс, самостійно формулювати правові завдання та визначати способи їх вирішення в рамках професійної діяльності, оцінювати відповідність своїх правових знань змісту нормативно-правових актів, інформаційних: роботу з текстами нормативно-правових актів, самостійний пошук необхідних норм права для вирішення професійних завдань, отримання і надання правової інформації, яка регулює професійну діяльність, використовуючи сучасні комп'ютерні довідково-правові системи; комунікативних: юридично грамотне формулювання питань за виникненням економічної проблеми, виступи перед аудиторією з повідомленням на економіко-правову тему, ведення діалогу, відстоювання

своєї позиції у вирішенні правових ситуацій, робота у професійному соціумі.

Діяльнісно-поведінковий критерій проявляється в здатності виконувати правову діяльність на оптимальному рівні активності; умінні навчатися розуміння норм і правил правової діяльності; умінні адекватно орієнтуватися в правовій сфері життя.

Показниками сформованості діяльнісно-поведінкового критерію правової культури студента є: включення особистості в практичну правову діяльність; навички та вміння адекватно застосовувати закон в реальній життєвій ситуації і в майбутній професійній діяльності; вміння і навички відстоювати свої права і свободи, а також інтереси інших осіб і суспільства в цілому; аргументовано доводити свою точку зору; прагнення до самореалізації в правовій діяльності, відповідальність за результати і наслідки своєї діяльності; вироблена звичка до дотримання правових норм; правомірна поведінка; соціально-правова активність.

Оцінюючи правову культуру майбутніх економістів зверталася увага на рівень пізнання правових явищ, оволодіння ними. На підставі цього виділено такі рівні, які є одним із компонентів сформованості правової культури майбутніх бакалаврів економіки у процесі фахової підготовки в закладах вищої освіти: високий, середній, низький.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напряму. Отже, нами розкрито компонентний склад сформованості правової культури майбутніх бакалаврів економіки у процесі фахової підготовки в закладах вищої освіти, до якого віднесено: критерії, показники та рівні. *Визначено* критерії сформованості правової культури майбутніх бакалаврів економіки та його показники: мотиваційно-ціннісний (сформованість ціннісних орієнтацій і правових установок, в тому числі, шанобливе ставлення до системи діючих в суспільстві правових норм, розуміння морального змісту закону; ставлення до закону як до цінності; сформованість ціннісно-правових мотивів готовності до соціально корисної поведінки; формування моральних і прагматичних якостей особистості, що виявляються в інтегративній якості – соціальній і правовій активності в правотворчості, правозастосуванні, правоохоронній діяльності; адекватна позитивна самооцінка; прагнення до самовиховання; активна негативна оцінка щодо правопорушень і до осіб, що їх здійснюють), когнітивно-інформаційний (оволодіння економічними і необхідним мінімумом правових знань, знаннями про необхідні прийоми і навички правової діяльності, використання отриманих знань на практиці, застосовування їх в постійно мінливих життєвих ситуаціях і в своїй професійній діяльності, виходячи з визнання соціальної цінності права, орієнтування в спеціальній літературі, вміння користуватися довідковими правовими системами; розвиток правосвідомості; формування здібностей до саморозвитку та самоосвіти), діяльнісно-поведінковий (включення особистості в практичну правову діяльність; навички та вміння адекватно застосовувати закон у реальній життєвій ситуації і в майбутній професійній діяльності; вміння і навички відстоювати свої права і свободи, а також інтереси інших осіб і суспільства в цілому; аргументовано доводити свою точку зору; прагнення до самореалізації в правовій діяльності, відповідальність за результати і наслідки своєї діяльності; вироблена звичка до дотримання правових норм; правомірна поведінка; соціально-правова активність) та виокремлено рівні сформованості правової культури студентів: високий, середній, низький. Водночас подальшого дослідження потребує питання методики діагностування сформованості правової культури майбутніх бакалаврів економіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абсаттаров Г. Р. Правовая культура общества: новые подходы, оценки и решения. Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. 2013. № 2. С. 162–168.

2. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1983. 172 с.

3. Василина С. І. Психолого-педагогічні умови правової підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів: дис. ... канд. пед. наук. Львів, 2017. 311 с.

4. Велигон В. Ф. Формирование правовой культуры предпринимательской деятельности у студентов экономических специальностей вузов: дисс. ... канд. пед. наук. Магнитогорск, 2003. 171 с.

5. Власюк І. В. Формування професійно-термінологічної компетентності майбутніх бакалаврів економіки в процесі вивчення фахових дисциплін: дис. ... канд. пед. наук. Вінниця, 2015. 272 с.

6. Грушева А. Нові пріоритети діяльності економістів і моделювання їхніх професійних якостей у системі університетської освіти. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2014. № 4. С. 155–162.

7. Доронина Ю. Ю. Формирование правовой культуры студентов вузов экономического профиля: дисс. ... канд. пед. наук. Москва, 2004. 143 с.

8. Гусенко А. А. Поняття та сутність правової культури студентів. Наукові праці. Серія: Педагогіка. 2016. Вип. 258, Т. 270. С. 27–30.

9. Жумагазина Ж. А. Социально-педагогическое проектирование учебной деятельности бакалавра экономики: дисс. ... канд. пед. наук. Оренбург, 2010. 190 с.

10. Клунко Р. Ю. Формування правової культури майбутнього вчителя як елемент підготовки до професійної діяльності. Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Психолого-педагогічні науки. 2015. № 3. С. 148–151.

11. Коваленко Н. Ю. Формування правосвідомості і правової культури студентів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 21 с.

12. Максименко А. А. Формирование правовой компетенции студентов колледжа в процессе профессионального образования. Преподаватель XXI век. 2012. № 2. С. 59–67.

13. Николаева Л. Н. Формирование правовой культуры студентов: дисс. ... канд. пед. наук. Смоленск, 2005. 219 с.

14. Потомахин В. В. Формирование правовой культуры студентов неюридического профиля подготовки: дисс. ... канд. пед. наук. Курск, 2009. 261 с.

15. Правовая культура: метод. пособ. / сост. А. Н. Халтурин. Архангельск: Северный (Арктический) федеральный университет, 2010. 50 с.

16. Птахіна О. М. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у процесі підготовки фахівців економічного профілю. Економічний вісник Донбасу. 2011. № 3. С. 154–157.

17. Розіна Н. В. Формування соціально-правової компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2016. 286 с.

18. Теория государства и права: курс лекций / редкол.: Н. И. Матузов, А. В. Малько. 2-е изд. Москва: Юристъ, 2001. 776 с.

19. Тітомир О. С. Правове виховання на сучасному етапі державотворення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 213 с.

20. Харченко С.А. Создание качественно новой ценности как компонента культуры сотрудничества студентов вуза // Балтийский гуманитарный журнал. 2016. Т. 5. № 3 (16). С. 227-230.

21. Самойлик Н.А. Типология и психологическая диагностика профессионально-ценностных ориентаций личности // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 1 (14). С. 193-196.

22. Гордиенко И.В., Шевченко С.Н. Теоретические и методические основы организации профессионального воспитания по формированию у студентов ценностного отношения к труду // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 105-110.

23. Гайнутдинова Е.В. Когнитивный подход в понимании феномена мотивации // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2013. Т. 1. № 11 (15). С. 173-180.

24. Терпелюк С.И. Особенности формирования ценностных ориентаций студенческой молодежи // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2012. № 1. С. 67-70.

25. Волков И.В., Шаманин Е.В. Эволюция понятия мотивация в трактовках зарубежных и отечественных ученых // Карельский научный журнал. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 206-209.

26. Васьковская Г.А. Развитие ценностных ориентаций старшеклассников в процессе усвоения знаний о человеке // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2012. № 1. С. 21-25.

27. Юртаева Т. Б. Педагогические возможности экономических дисциплин в развитии нравственно-правовой культуры студента. Теория и практика образования в современном мире: материалы IV Междунар. науч. конф. (Санкт-Петербург, январь 2014 г.). Санкт-Петербург: Заневская площадь, 2014. С. 153–155.

UDC 378.162.33

АРХИТЕКТУРА АППАРАТНО-ПРОГРАММНОГО КОМПЛЕКСА ДЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ И ТЕХНИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА МОЛОДЕЖИ ПО НАПРАВЛЕНИЮ НАЦИОНАЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ИНИЦИАТИВЫ «АВТОНЕТ»

© 2017

Полякова Ольга Михайловна, кандидат биологических наук, доцент, заведующий кафедрой «Дизайн» Архитектурно-строительного института
Тольяттинский государственный университет
(445020, Россия, Тольятти, ул. Ушакова, 59; e-mail: om_design@mail.ru)
Прентсель Альфред Августович, ведущий конструктор
ООО Научный консультационно-технологический центр «Пролог»
(445020, Россия, Тольятти, ул. Белорусская, 14-б; e-mail: palf@mail.ru)
Ройтбург Юрий Семенович, кандидат технических наук, профессор, директор - научный руководитель Научно-образовательного центра «Интеллектуальные системы контроля и управления»
Тольяттинский государственный университет
(445020, Россия, Тольятти, ул. Белорусская, 14-б; e-mail: parsec81@mail.ru)

Аннотация. Подготовка кадров, ориентированных на творческую проектную деятельность, выявление и поддержка одаренной молодежи – актуальные задачи, решение которых во многом определяет развитие экономики. Одно из направлений стратегии перспективного развития России – Национальной технологической инициативы (НТИ), которому прогнозируется наибольший глобальный рынок: «Автонет», беспилотные автомобили, интеллектуальные транспортные системы. В «дорожной карте» направления, в числе приоритетов, указано: создание системы подготовки профессиональных кадров, центров детского развития. Для обеспечения решения поставленных задач разработаны проектные решения демонстрационно-испытательного мини полигона Автонет – учебно-технической базы ресурсных центров, действующих в составе Центров молодежного инновационного творчества (ЦМИТ) России, детских технопарков «Кванториум», учреждений образования. Проект соответствует дорожной карте НТИ «Кружковое движение», в которой, в разделе «Направления реализации плана мероприятий», указано: создание сети мероприятий, направленных на решение технологических задач НТИ; разработка технологических решений для «внутреннего рынка» Кружкового движения; интеграция технологических вызовов НТИ в систему образования. Основное функциональное назначение мини полигона: демонстратор беспилотного перемещения автомобиля; тренажер оператора беспилотного автомобиля; тренажер системного интегратора специального программного обеспечения; АРМ программиста; испытательный комплекс для отработки имитаторов внешней среды и беспилотных транспортных средств.

Ключевые слова: национальная технологическая инициатива, профессиональная ориентация, подготовка кадров, техническое творчество, архитектурное макетирование, демонстрационно-тренажерный стенд, мини полигон, Автонет, Кружковое движение.

THE ARCHITECTURE OF HARDWARE AND SOFTWARE FOR VOCATIONAL GUIDANCE AND TECHNICAL CREATIVITY OF YOUTH IN THE DIRECTION OF THE NATIONAL TECHNOLOGY INITIATIVE “AVTONET»

© 2017

Polyakova Olga Mikhailovna, candidate of biological sciences, associate professor
Head of the department «Design» Architectural-construction institute
Togliatti State University
(445020, Russia, Togliatti, Ushakov str., 59; e-mail: om_design@mail.ru)
Prentzel Alfred Avgustovich, a leading designer
LLC Scientific consulting and technological center «Prolog»
(445020, Russia, Togliatti, Belorusskaya str., 14-b; e-mail: palf@mail.ru)
Roytburg Yuri Semenovich, candidate of technical sciences, professor
Director - scientific director of the Scientific and educational center «Intelligent control and management systems»
Togliatti State University
(445020, Russia, Togliatti, Samara region, Belorusskaya str.,14-b; e-mail: parsec81@mail.ru)

Abstract. Training of personnel focused on creative project activities, identification and support of talented young people are urgent tasks, the solution of which largely determines the development of the economy. One of the directions of the strategy of long – term development of Russia is the National technology initiative (NTI), which predicts the largest global market: “AutoNet”, unmanned vehicles, intelligent transport systems. The “road map” directions, among the priorities, indicated: the creation of a system of training of professional personnel, child development centers. To ensure that the tasks developed by the project decision demonstration and test mini polygon Autonet – educational-technical base of resource centers operating within the youth innovation creativity Centres (YICC) of Russia, children’s parks “Kvantorium”, educational institutions. The project corresponds to the road map of NTI “Circle movement”, in which, in the section “Directions of implementation of the action plan”, it is specified: creation of a network of activities aimed at solving technological problems of NTI; development of technological solutions for the” internal market “ of the Circle movement; integration of technological challenges in the STI education system. The main functional purpose of a mini site: a demonstrator of an unmanned moving vehicle; the simulator of the operator of the unmanned vehicle; trainer system integrator software; arm programmer; testing facility for testing simulators of the external environment and unmanned vehicles.

Keywords: national technological initiative, professional orientation, training, technical creativity, architectural modeling, demonstration and training stand, mini polygon, Autonet, Circle movement.

Аппаратно-программный демонстрационно-испытательный комплекс «Мини полигон Автонет» (МПАН) – учебно-исследовательский набор технических средств и методических материалов, предназначен для: профессиональной ориентации детей и молодежи на тематику Автонет, для практико-ориентированной подготовки кадров по направлению НТИ, профильного технического творчества молодежи, соответствует «дорожным картам» НТИ [1-9].

Функциональное назначение комплекса соответству-

ет задачам Автонет [10-12]; МПАН:

- демонстратор беспилотного перемещения макета – имитатора автомобиля по заданным маршрутам;
- тренажер оператора макета беспилотного автомобиля, действующего в городской среде;
- тренажер системного интегратора специального программного обеспечения (СПО) – компоновка подпрограмм для управления движением по заданным маршрутам;
- АРМ постановщика задач и программиста СПО МПАН – развитие технологий, аппаратных и программных средств мини полигона;
- испытательный комплекс для отработки аппаратных и программных средств имитаторов внешней среды и беспилотных транспортных средств (ТРС).

1. Технические средства мини полигона

Базовый компонент мини полигона – имитатор фрагмента городской среды разрабатывается при выполнении проекта как развиваемый динамический архитектурный макет (ДАРМ).

Рисунок 1 – базовый вариант рабочего поля, габариты которого, ориентировочно: 280х180 см. Задачи, этапы, особенности создания ДАРМ подробно рассмотрены в работах: [13-15].

Основные режимы применения мини полигона Автонет:

- дистанционное управление макетом автомобиля – имитатором ТРС (ИМ-ТРС), формирование, сохранение в Банке данных МПАН набора типовых траекторий перемещения (ТП-ТРС);
- формирование маршрута движения беспилотного ТРС из исходного положения «старт» в конечное «финиш», с применением набора ТП-ТРС;
- беспилотное движение ИМ-ТРС на мини полигоне по заданному маршруту;
- беспилотное движение ИМ-ТРС на мини полигоне, с адаптацией маршрута при выявлении помех (нештатных ситуаций);
- беспилотное движение на мини полигоне по заданному маршруту, с поиском свободного места на площадках парковки.

Для применения в качестве макета беспилотного автомобиля, при выполнении проекта разрабатывается, проходит испытания роботизированная платформа – имитатор транспортного средства (ИМ-ТРС); габариты, ориентировочно (X, Y, Z): 120х80х100мм.

Пространственная ориентация ИМ-ТРС на мини полигоне обеспечивается с применением различных технических средств, базовый вариант – набор лазерных датчиков расстояния, устанавливаемых на имитаторе, рисунок 2.

Определение позиции ИМ-ТРС производится по расстояниям от контрольных объектов: стены макетов зданий, боковые панели мини полигона.

При размещении на фрагментах архитектурного макета дополнительных геометрических компонентов, распознаваемых при движении имитатора ТРС, идентифицируется номер магистрали или проезда.

Указанная комбинированная идентификация позволяет определять координаты имитатора ТРС на мини полигоне, обеспечивать контроль перемещения по заданному маршруту в пространстве и времени. Развитие структуры ИМ-ТРС для расширения набора решаемых на мини полигоне задач производится, в частности, с применением ультразвуковых датчиков расстояния.

Ультразвуковые датчики, в отличие от определяющих расстояние до контрольной точки, отражающей видимый луч лазера, определяют наличие отражающей поверхности в угловом диапазоне контроля, ориентировочно, ±15º.

С применением ультразвуковых датчиков расстояний переднего и заднего обзора, а также лазерных, решаются различные задачи, определяются, уточняются траектории движения, связанные с объездом препятствий, с корректировкой положения имитатора ТРС при парковке.

Рисунок 1 – Динамический архитектурный макет городской среды, вариант 1, базовый

Рисунок 2 – Пространственная ориентация имитатора беспилотного ТРС на мини полигоне

2. Основные системные и учебно-тренировочные задачи

В режиме «Дистанционное управление автомобилем» оператором на мини полигоне решаются задачи:

- учебно-тренировочные и демонстрационные перемещения имитатора ТРС в городской среде;
- формирование, сохранение в Банке данных МПАН набора типовых траекторий перемещения, в том числе:

выезд с парковочного места (по вариантам), въезд на парковочное место;

выезд на магистрали (двухстороннее движение) и проезды (одностороннее движение),

съезд с магистралей и проездов, движение по магистралям и проездам;

корректировка положения автомобиля: смещение направо, налево, вперед или назад;

старт-стопные перемещения автомобиля с учетом сигналов светофоров;

- контрольно-испытательные перемещения по сохраненным траекториям.

В режиме «Формирование маршрута движения» системным интегратором СПО управления ИМ-ТРС, с применением АРМ мини полигона, в частности, решаются задачи:

- формирование базового маршрута движения ИМ-ТРС, с применением набора ТП-ТРС из Банка данных МПАН, с учетом заданных положений ИМ-ТРС – ис-

ходного и конечного;

- формирование вариантов маршрута движения имитатора, с учетом загруженности стоянок, наличия на парковочных местах макетов ТРС;
- формирование вариантов маршрута движения имитатора при загруженности магистралей, проездов;
- выбор, формирование условий выбора маршрутов движения ИМ-ТРС, с учетом загруженности стоянок, магистралей, проездов;
- формирование заданий на расширение набора ТП-ТРС в Банке данных МПАН.

В режиме «Беспилотное движение по маршруту» оператором мини полигона решаются типовые задачи:

- расстановка макетов ТРС для имитации условий окружающей среды;
- запуск движения ИМ-ТРС по маршрутам, с заданными исходными данными:

базовый маршрут, вариантные маршруты, с учетом условий окружающей среды;

- контроль, протоколирование результатов реализации движения имитатора ТРС по заданным маршрутам, контрольным позициям (при необходимости, в старт-стопном режиме).

Исходное состояние (старт) автомобиля и городской среды задается параметрами:

- координаты, условный адрес парковочного места, на которое установлен ИМ-ТРС;
- координаты, условные адреса парковочных мест, на которые установлены макеты ТРС (места заняты);
- координаты, адреса мест размещения на магистралях и проездах, стоянках, макетов ТРС (помехи движению).

Конечное состояние (финиш) автомобиля и городской среды задается параметрами:

- координаты, адрес основной стоянки, на которую должен прибыть имитатор ТРС;
- координаты, адрес парковочного места на основной стоянке, на которое должен прибыть ИМ-ТРС;
- координаты, условные адреса альтернативных стоянок, на одну из которых должен прибыть имитатор ТРС, с учетом полной занятости парковочных мест на основной стоянке.

3. Корректировка траекторий движения транспортного средства

Корректировка беспилотного движения автомобиля по маршруту, с применением набора ТП-ТРС из Банка данных МПАН, производится при выявлении ситуаций:

- смещение имитатора на магистрали или проезде более, чем пороговую величину;
- поворот имитатора при движении по маршруту более, чем пороговую величину, с применением методов локальной ориентации – контроля положения имитатора, на мини полигоне:
- задержка или опережение прибытия ИМ-ТРС на контрольную позицию, с учетом результатов измерения расстояний до стен зданий с заданными адресами (методы выявления ошибок, сбоев в системе управления);
- выявление наличия помех на исполняемой траектории движения ИМ-ТРС (установленные макеты ТРС);
- учет состояния светофоров на маршруте движения.

4. Перспективное развитие технических средств мини полигона

Развитие структуры ИМ-ТРС для расширения набора решаемых на мини полигоне задач производится, в частности, с применением ультразвуковых датчиков расстояния.

Ультразвуковые датчики, в отличие от лазерных, определяющих расстояние до контрольной точки, отражающей видимый луч лазера, определяют наличие отражающей поверхности в угловом диапазоне контроля, ориентировочно, ±15º.

С применением ультразвуковых датчиков расстояний переднего и заднего обзора, а также лазерных, более эффективно решаются различные задачи управления движением, определяются, уточняются траектории движения, связанные с объездом препятствий, с корректировкой положения имитатора ТРС при парковке.

Для решения расширенного комплекса задач управления ИМ-ТРС на мини полигоне, выполняются:

- анализ данных, поступающих от лазерных и ультразвуковых датчиков в различных экспериментальных ситуациях движения ИМ-ТРС и окружающей среды;
- разработка методов, алгоритмов формирования траекторий объезда препятствий в различных условиях городской среды;
- экспериментальная отработка СПО реализации алгоритмов формирования траекторий.

5. Применение результатов работ по проекту

Функции оператора и системного интегратора при решении задач обучения технологиям Автонет и развития информационно-управляющей подсистемы, технических средств мини полигона, выполняются тьюторами объекта с привлекаемыми молодежными группами.

Для расширенного применения мини полигона Автонет, в частности, в сети ЦМИТ России будут обеспечиваться варианты кооперации:

- передача технической и методической документации, в согласованном объеме;
- изготовление, поставка конструктивов, модулей или комплектного изделия;
- обучение представителей ЦМИТ, проведение тематических семинаров;
- совместное развитие технических и программных средств мини полигона;
- совместное выполнение комплексных проектов по тематике Автонет.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. План мероприятий («дорожная карта») Национальной технологической инициативы «Автонет», утвержден 24.04.2018 г. URL: http://www.nti2035.ru/documents/docs/DK_autonet.pdf

2. План мероприятий («дорожная карта») Национальной технологической инициативы «Кружковое движение», утвержден 18.07.2017 г. URL: http://www.nti2035.ru/documents/docs/DK_kruzhkovoye_dvizheniye.pdf

3. Петерайтис С.Х. Полякова О.М., Ройтбург Ю.С. Организационное и техническое обеспечение подготовки кадров для направлений Национальной технологической инициативы России // Карельский научный журнал. 2017. Т. 6. № 4(21), с. 60-64.

4. Жданов Э.Р., Яфизова Р.А., Измаилов Р.Н., Галиев А.Ф. Мобильный центр инженерно-технического творчества как реализация модели организации дополнительного образования детей и молодежи в области технического творчества // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 134-135.

5. Коваленко О.Г., Курилова А.А. Оценка научно-технического и экономического потенциала Самарской области // Карельский научный журнал. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 132-134.

6. Востроknутов Е.В. Организационно-педагогические условия формирования профессионально-творческих компетенций студентов технического вуза в научно-исследовательской деятельности // Балтийский гуманитарный журнал. 2016. Т. 5. № 3 (16). С. 102-107.

7. Ляхно Н.И. Научно-методические подходы и оценка влияния научно-технологических процессов (НТП) на социально-экономическое развитие // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2014. № 1 (6). С. 66-69.

8. Павлова Е.С. Математическое моделирование технических объектов // Карельский научный журнал. 2014. № 4 (9). С. 176-178.

9. Бахарев Н.П. Формирование компетентности творчества у студентов тех ических университетов // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 2 (15). С. 18-21.

10. Автопилот. Беспилотный автомобиль (обзор) [электронный ресурс] / URL: http://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Автопилот_(беспилотный_автомобиль)

11. Система автоматического управления автомобилем (обзор) [электронный ресурс] / URL: http://systemsauto.ru/another/automatic_driving.html

12. Юзаева А.Г. Кукарцев В.В. Беспилотные автомобили: опасности и перспективы развития. Актуальные проблемы авиации и космонавтики, 2016, том 2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/bespilotnye-avtomobili-opasnosti-i-perspektivy-razvitiya

13. Полякова О.М., Гринев Р.В. Новые технологии архитектурного макетирования в профессиональной ориентации и подготовке кадров. Экология и безопасность жизнедеятельности промышленно-транспортных комплексов. Сборник трудов пятого международного экологического конгресса, 2015. Самарский научный центр РАН (Самара)// URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=25335480

14. Архитектурные макеты и их роль в проектировании [элек-

тронный ресурс] / URL: http://onlyforemont.ru/arxitekturnye-makety-i-ix-rol-v-proektirovanii.html

15. Поэтапная разработка архитектурно-дизайнерского решения. Стили архитектуры и технологии строительства [электронный ресурс] / URL: http://www.arhplan.ru/

UDC 37

МИКОЛА ШЛЕМКЕВИЧ ПРО МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ СФЕРИ УКРАЇНЦІВ

© 2017

Яців Оксана Ігорівна, здобувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
(82100, Україна, м. Дрогобич, вул. І. Франка, 34, e-mail: 30x05x@gmail.com)

Анотація. У статті виявлено світоглядні впливи діяльності людини на її становлення та методичні аспекти розвитку духовної сфери українців у спадщині Миколи Шлемкевича. Зроблено акцент на участі самої людини у своєму вихованні. Розкрито значення способів її самовиховання, таких, як самопізнання, самоаналіз, самовідмова, самоспостереження, самооцінка, самопокарання. Це означає пошук демократичних шляхів формування духовності кожної людини та розширення її духовного світу у творчості М. Шлемкевича. Обґрунтовано висновок, що досягти високого рівня вдосконалення її моральності можна через виявлення християнського світогляду, відомі способи практикування у чеснотах: смирення, покаяння, прощення, піст, молитву, сповідь і ін. Відтак важливо подбати не стільки про зовнішню організацію життя (оточення добрими людьми, участь у спільних справах, релігійних ритуалах), скільки про внутрішнє самовдосконалення (самообмеження, приборкання пристрастей, стримування від негативних думок, намірів, негідних вчинків). Дієві способи морального вдосконалення, досягнення щастя та відповідні чинники розвитку духовних сил людини, а також гармонії в суспільному житті українців для М. Шлемкевича пов'язані із діяльністю людини, пошуком нею правди, справедливості в житті і передбачають страждання, прощення, долання перешкод, забезпечення стану спокою. Відтак важливими чинниками становлення її світогляду, як підкреслював М. Шлемкевич, є свобода вибору, релігійна віра, праця над собою. Для формування відповідних переконань, ідеалів М. Шлемкевич пропонував бесіду-дискусію.

Ключові слова: світоглядні впливи діяльності, методичні аспекти, розвиток духовної сфери, способи самовиховання, зовнішня організація життя, внутрішнє самовдосконалення, бесіда-дискусія.

MYKOLA SHELMKEVYCH ABOUT METHODICAL ASPECTS OF SPIRITUAL SPHERE DEVELOPMENT IN THE UKRAINIANS

© 2017

Yatsiv Oksana Ihorivna, PhD Student at the Department of General Pedagogy and Preschool Education
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(82100, Ukraine, Drohobych, Ivan Franko St., 34, e-mail: 30x05x@gmail.com)

Abstract. The article analyses ideological influences of human activity on his / her formation and methodical aspects of the spiritual sphere development in Ukrainians in the works of Mykola Shlemkevych. The emphasis is placed on the participation of a person him- / herself in his / her education. The author has revealed the importance of ways of self-upbringing such as self-cognition, self-analysis, self-control, self-observation, self-esteem, self-deprecation. This means search for democratic ways of forming the spirituality of each person and expanding his / her spiritual world as proposed by the work of M. Shlemkevych. The conclusion is made that it is possible to reach a high level of perfection of one's morality through the discovery of the Christian world-outlook, certain ways of practicing virtues: humility, repentance, forgiveness, fasting, prayer, confession, etc. Therefore, it is important to take care not so much about the external organization of life (communication with good people, participation in common affairs, religious rituals) as about internal self-improvement (self-restraint, curbing passion, deterrence from negative thoughts, intentions, unworthy actions). Effective ways of moral improvement, achievement of happiness and the corresponding factors in the development of spiritual powers of man, as well as harmony in social life of Ukrainians for M. Shlemkevych are related to human activity, search for the truth and justice in life, and it involves suffering, forgiveness, overcoming obstacles, ensuring the state of peacefulness. Thus, as emphasized by M. Shlemkevych, important factors in the development of a person's outlook are freedom of choice, religious faith, and work on oneself. In order to form the corresponding beliefs, ideals, M. Shlemkevych offered to use conversation-discussion.

Keywords: ideological influences of activity, methodical aspects, spiritual sphere development, ways of self-upbringing, external organization of life, internal self-improvement, conversation-discussion.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Оздоровлення суспільства означає насамперед виявлення шляхів формування духовності кожної людини та забезпечення уваги до її морального становлення, переваги в її свідомості моральних цінностей. Сьогодні ми повинні позбутися авторитарного тлумачення як сутності виховання, так і його методів.

Нагромадження в людині досвіду моральних учинків забезпечується шляхом до саморозвитку, засобом удосконалення світу, виявленням співчуття, милосердя, любові, служінням ближньому, родині, народові (благородною діяльністю) І практичне розширення духовного світу означає напружене усвідомлення ціннісних орієнтацій, щораз глибше проникнення у зміст моральних цінностей. Це визначається важливістю ідеалістично-християнського підходу в організації виховання молоді, а духовність є головною особливістю виховання, забезпечення педагогом атмосфери, коли людина поводить себе морально не через страх бути покараною.

Вважалося, що оволодіння секретами виховного впливу, його «інструментами» подає ключі до виховання. Однак, в умовах демократичного виховання вони є досить умовними і стосуються в основному способів впливу педагога на середовище, в якому перебуває людина, своєрідної зміни оточення. Треба переглянути умови використання традиційних методів виховання з точки зору відповідності новим соціальним обставинам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядалися аспекти цієї проблеми і на яких ґрунтується авторська думка; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Видатні педагоги Г. Ващенко [3], Г. Сковорода [8], К. Ушинський, галицькі педагоги 30-х рр. ХХ ст. та ін. пропонували окремі способи самовиховання, розкривали шляхи морального вдосконалення людини. Г. Ващенко звертав увагу на те, що навіть євангельський ідеал людини передбачає активну участь у розбудові життя (свого і всього людства), і передусім – задля власного щастя (цю думку підтверджують притчі про робітників у винограднику і про таланти). Відтак будь-яка діяльність, в рамках тих цінностей, які визнаються людиною, чинить значний уплив на її становлення.

Зауважимо, що в «Листах до Ковалінського» Г. Сковорода розкрив цілий арсенал способів розвитку духовних сил людини, її морального вдосконалення, ушляхетнення стосунків з людьми. Він радив через духовне вправляння вчитися не шкодувати за втраченим, набувати істинного смирення, «засвоювати правило, щоб уміти

витлумачити те, що всупереч нашій волі, нам послала доля» [8, с. 251]. Водночас до засобів досягнення чеснот Г. Сковорода відносив зневагу до багатства, втечу від юрби і мирських справ, піст і стриманість, зневажання плоті (для здобуття духа та ін.) [8, с. 240],

На Першому Педагогічному Конґресі у Львові йшлося про те, що нагромадження людиною морального досвіду забезпечується найперше діяльністю (у ситуаціях, що передбачають виявлення співчуття, милосердя, доброзичливості, любові тощо. О. Дзерович зазначав, що ключем у формуванні духовності особистості, є організація і зміна різноманітних видів діяльності і спілкування (з наступним їх самоаналізом).

У цьому зв'язку сучасний педагог О. Вишневський наголошує, що моральна деградація молодих людей відбувається через «матеріалізацію» свідомості [4, с. 269], і, за О. Вишневським, важливими шляхами духовного зростання, своєрідними чинниками розвитку духовної сфери людини є будь-яке спілкування душі дитини з ідеалами добра (через читання високодуховної літератури, прилучення до високодуховного мистецтва, участь у Богослуженні, Святих Таїнствах тощо), іспит сумління, долання труднощів, участь у праці, доброчинній діяльності, навіювання позитивних вражень [4, с. 490].

Стосовно виявлення світоглядних впливів діяльності людини на її становлення та методичних аспектів розвитку духовної сфери українців у спадщині Миколи Шлемкевича значущими є також думки В. Храмової [11] про сутність поглядів дослідника в контексті висвітлення особливостей української ментальності, В. Артюха [1], який робить спробу екзистенціальної інтерпретації М. Шлемкевича, П. Берка та М. Дзери [2], які вивчають світоглядні позиції науковця крізь призму антропологічної установки. Однак світоглядні ідеї Миколи Шлемкевича не були в Україні предметом окремого історико-педагогічного дослідження, не визначені практичні аспекти діяльності різних соціальних спільнот у формування свідомості молодих українців та способи розвитку духовних сил молодих людей у творчому доробку М. Шлемкевича.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – виявити світоглядні впливи діяльності людини на її становлення та методичні аспекти розвитку духовної сфери українців у спадщині Миколи Шлемкевича, дієві способи морального зростання та чинники вдосконалення духовності людини.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Творча спадщина М. Шлемкевича (1894–1966) – українського емігранта, науковця (доктора філософії), публіциста, редактора, громадського і політичного діяча, патріота – спрямована на українське буття і українську людину, – і світогляд самого Миколи Шлемкевича свідчать про важливість визначення людиною дієвих способів розвитку духовності молодих людей.

М. Шлемкевич та його колеги, які працювали у видавництві «Ключі», вважали, що через співпрацю з молодими людьми (учнями, студентами) лежала, на їхні переконання, надійна дорога до суспільних перетворень [6, с. 10]. Вони вважали також цінними пошуки «рятунку духа» для молодого покоління на Українському Студентському Конгресі у Мюнхені [6, с. 11].

Найголовнішим методичним шляхом формування свідомості завжди вважалася праця, яка полягає у свідомій та спрямованій на певний об'єкт діяльності, у застосуванні її здібностей та можливостей для вдосконалення суспільства; вона є необхідністю та шляхом до саморозвитку людини, засобом перетворення світу і водночас служінням одне одному, ближньому, сім'ї, народові і тому є благородною. До того ж, у зв'язку із виконанням завдань духовного зростання людини обов'язково вирішуються питання забезпечення умов для самостійної праці.

Методичні аспекти розвитку духовної сфери українців М. Шлемкевич розглядав у зв'язку з ідеєю боротьби за Україну. Для дослідника важливими були різні способи цієї боротьби. «Треба тішитись, – вважав він, – що є люди, які вміють думати, які шукають нових способів боротьби з окупантом України» [9, с. 54]. Соціальні підстави в пошуку способів дії та нарощування добрих якостей людиною, за М. Шлемкевичем, стосувалися її уявлень про ідеальне суспільство, яке буде залежати найперше від того, чи вдасться осягнути ідею справедливості.

У передовій до чергового випуску «Листи до Приятелів» під назвою «Життя покинуте духом» М. Шлемкевич та його соратники піснею про хлопчика з кучерявим волоссям нагадують про дні розквітлої весни задля пригадування спроб «примирити духа з життям», «ввести духа, що покинув наше життя, назад до нього» [5, с. 3]. Тому методичні аспекти вдосконалення свідомості молодих людей для дослідника передбачають пошук способів досягти щастя в житті суспільства і кожного українця зокрема, повернути його до духовності.

Найголовнішою умовою визначення у певному рішенні, своєрідного самовизначення у способах дії М. Шлемкевич вважав свободу вибору. Дослідник наполегливо підкреслював значення свободи як важливого чинника становлення особистості. «Перед вибором, перед рішенням стоять різні можливості, – підкреслював він, – і їх людина важить, провіряє в думці, підходить до них із сумнівами. Коли б вона зразу була певна, тоді не треба б думати, вибирати, рішатись. Саме вільна воля людини – це свобода вибору після повірки, після сумніву» [9, с. 55].

Водночас М. Шлемкевич розумів, що свобода може давати простір для злих намірів. Адже у людини, окрім прагнень до доброго і світлого в житті, є також потяг до егоїзму, зла. Тому процес формування вільної особистості вимагає обережності, терпеливості й деякої напруженості. Ідея рівності як засадної цінності демократії у процесі становлення світогляду людини має означати передовсім рівні можливості самореалізації. Відтак усі ці уявлення ставлять проблему формування самовідповідальності людини, усвідомлення того, що вона багато вирішує, від неї багато залежить.

Релігійна віра як упевненість в існуванні надприродних і над історичних сил, що керують життям людини не вичерпує всього багатства духовно-довірливого ставлення людини до дійсності, хоч і є його суттєвим компонентом. Вона виявляє і зумовлює потребу в реалізації прихованої у людині можливості здійснити те, що здається нездійсненним, надихає людину, підіймає над обставинами. М. Шлемкевич писав, що віра освітлює найбільш вражаючі приклади героїзму людей, і релігійна душа шукає всюди присутності Бога [11, с. 99].

Українська виховна традиція враховувала дієвість і надійність виховання на основі віри. Якщо віра є потребою людини, то людина щоразу примножує в собі почуття віри. І саме намагання стати кращим, наблизитися до Бога є початком справжньої духовності. Тому виховання передбачає важку дорогу від сліпої віри через сумніви, пошуки, боротьбу в душі і випробування до стійких переконань, непохитних ідеалів, міцного світогляду. Заступаючи християнській вірі дорогу до душі людини, ми звільняємо тим самим простір для віри в сатанинські ідеали. «Для свідомості народу завсіди велике значення має жива релігійність і заспокоєння, що вона дає», – зазначав М. Шлемкевич [11, с. 107].

Звісно. для вибору способів дії потрібна значна внутрішня робота, праця над собою, що підпорядкована ідеї пошуку шляху до правди. М. Шлемкевич також радив такі шляхи вдосконалення духовної сфери українців, як долання перешкод, прощення, спокій (а не непевності й тривоги) [7, с. 1]), випробовування себе у вірі (головним чином завдяки аналізу творів українських поетів, письменників, митців). Дослідник передовсім називав

приклад Т. Шевченка, який передав «трагедію страждання аж до божевілля обмеженими засобами, майже без жесту, притишеними можливостями декламації без гри» [12, с. 47] (до того ж, у християнській філософії зло і страждання – не просто кара за гріхи, а й проба та іспит, а також очищення і викуп, пересторога і заслуга, очікування радості). Одночасно для пошуку правди, справедливості в житті М. Шлемкевич рекомендував також способи утвердження віри в ідеали добра, краще майбутнє, побудову довір'я до українців, оптимізм.

М. Шлемкевич пропонував практикувати бесіду-дискусію, яка допомагає формуванню переконань. Дослідник наголошував: «Якщо розмова має бути справжньою, поважною дискусією, тоді ті, що дискутують, повинні мати на увазі передовсім своє переконання і свого співрозмовця, і далі людей, що думають і можуть стежити за ходом міркувань» [9, с. 56]. Невипадково найбільшу цінність книжки Ю. Лавриненка. «Розстріляне відродження» дослідник бачив у стимулюванні мислення, прагнення до дискусії.

Технологічно організація дискусії для М. Шлемкевича означала опору на сумніви, перевірки окремих тез, дискутування серед учасників цієї розмови: "Коли нам залежить на твердому переконанні, то дорога до нього веде через методичний сумнів, перевірку всіх тез, їх дискусію. І тільки той, хто докладно зважив усі свої гадки, добивається до знання, розуміння (епістеме), і до переконання. Гадки хиткі, і ті, що вдовольняються ними, міняють їх легко і без болю. Хто пробився крізь болючі сумніви до переконання, так легко його не покидає» [9, с. 55].

У статті «Епілог і пролог» М. Шлемкевич порівнює дискусію з полемікою (епілог до минулорічних дискусій, що може бути прологом до нових): «Зачасто мішаємо дискусію, спільне шукання духового самоутвердження, шукання правди, в якому суддею є власна інтелектуальна совість і совість людей, що з нами думають» [10, с. 46]; «Характерними для дискусії є спокій і видержка, для полеміки поспіх, воєнне темпо» [Там само, с. 47].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напряму. Методичні аспекти розвитку духовної сфери українців для М. Шлемкевича передбачали пошук способів досягти щастя, гармонії в житті суспільства і кожного українця зокрема та повернути їх до духовності, досягти своїх цілей власною працею, своїми силами, не посягаючи на спокій і права іншої людини, не завдаючи іншим болю і страждань й унеможлививши примирення із брехнею, аморальністю, несправедливістю. Найголовніші умови самовизначення людини у методах морального становлення й чинники становлення її світогляду, як підкреслював М. Шлемкевич, – це свобода вибору, релігійна віра, праця над собою. Дієвими способами розвитку духовних сил людини дослідник вважав, як і кожен християнин, покаяння, піст, молитву, сповідь і т. ін., а також страждання, прощення, долання перешкод, спокій, випробовування себе у вірі. Ідеї пошуку шляху до правди, за М. Шлемкевичем, може бути підпорядкована бесіда-дискусія, яка допомагає формуванню переконань, ідеалів тощо.

Перспективи подальших розвідок означають виявлення виховного потенціалу народно-педагогічних способів розвитку духовної сфери українців та чинників їх реалізації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Артюх В. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації // Філологічні трактати. 2009. Том 1. № 3–4. С. 5–14.

2. Берко П. Г., Дзера М. М. Світоглядні позиції Миколи Шлемкевича крізь призму антропологічної установки // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнології імені С. З. Гжицького. 2016. Т. 18. № 2 (69). С. 238–245.

3. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава, 1994. С. 101−138.

4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. 2-е вид., доопрац. і доп. Дрогобич: Коло, 2006. 608 с.

5. Життя покинуте духом (передова) // Листи до Приятелів. Ч. 5–6 (99–100). Нью-Йок–Торонто: Ключі, 1961. Травень – червень. С. 1–3.

6. На фронті рятунку духа. Педагогічна конференція. Конгрес ЦЕСУС-а // Листи до Приятелів. Ч. 10 (44). Нью-Йок – Торонто: Ключі, 1956. Жовтень. С. 10–11.

7. Роздуми про оправдання життя (передова) // Листи до Приятелів. Ч. 3–4 (97–98). Нью-Йок – Торонто: Ключі, 1961. Березень – квітень. С. 1– 3.

8. Сковорода Г. Листи до М. Ковалінського // Твори в 2-ох томах. Т. 2. К., 1961. С. 211–390.

9. Шлемкевич М. Дискусія і про дискусію // Листи до Приятелів. Нью-Йок – Торонто: Ключі, 1961. Березень – квітень. Ч. 3–4 (97–98). С. 53–56.

10. Шлемкевич М. Епілог і пролог // Листи до Приятелів. Нью-Йок – Торонто: Ключі, 1961. Травень – червень. Ч. 5–6 (99–100). С. 46–48.

11. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Київ: МП Фенікс, 1992. 168 с.

12. Шлемкевич М. Нерукотворні монументи Шевченкові // Листи до Приятелів. Нью-Йок – Торонто: Ключі, 1962. Січень – лютий. Ч. 1–2 (107–108). С. 46–47.

UDC 338.2

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ КАК ЭЛЕМЕНТ БУХГАЛТЕРСКОГО И УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА

© 2017

Луговкина Оксана Алексеевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры «Бухгалтерский учет,анализ и аудит»
Тольяттинский государственный университет
(445020 Россия, Тольятти, ул. Белорусская, д. 14, e-mail: oksana_lugovkina@mail.ru)

Аннотация. Экономическую безопасность предприятия, ее независимость и предупреждение риска возможно обеспечить, путем определения стратегического направления обеспечения безопасности. Необходимо сформировать четкую логическую систему своевременного обнаружения и ликвидации опасностей и угроз, снизив результаты хозяйственного риска. В целях формирования адекватной системы безопасности предприятия проводится комплекс подготовительных мероприятий. От сущности этих мероприятий зависят решения по экономической безопасности предприятия, структура соответствующих органов, финансовые, материальные и людские ресурсы и как результат эффективность обеспечения экономической безопасности предприятия. На базе собранной объемной информации составляется концепция экономической безопасности предприятия, представляющая собой комплекс взглядов, идей, целевых установок, объединенных единым замыслом на проблему экономической безопасности. Комплекс мер, путей, направлений достижения целей бизнеса и формирование благоприятных для этого условий с учетом неопределенности существования угроз также включается в концепцию экономической безопасности. Бухгалтерские информационные системы, в общем, служат основой для планирования, анализа и контроля за производственной и коммерческой деятельностью на предприятии, а также являются основой прогнозирования развития деятельности в разных ситуациях. Важность бухгалтерских информационных систем для экономической безопасности предприятия отражает то, что эти сведения используются пользователями для оценки стабильности предприятия. А также для проверки правильности ведения учета, уплаты налогов, что способствует экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: экономическая безопасность организации, бухгалтерский учет, финансовый учет, управленческий учет, концепции формирования и планирование экономической безопасности организации , внутренний анализ, аудит, контроль.

ECONOMIC SECURITY OF THE ORGANIZATION AS AN ELEMENT OF ACCOUNTING AND MANAGEMENT ACCOUNTING

© 2017

Lugovkina Oksana Alekseevna, candidate of economical science, assistant professor of department of "Accounting, analysis and audit"
Togliatti State University
(445020, Russia, Tolyatti, Belorusskaya St., 14, e-mail: oksana_lugovkina@mail.ru)

Abstract. The economic security of the enterprise, its independence and risk prevention can be ensured by determining the strategic direction of security. It is necessary to form a clear logical system for the timely detection and elimination of hazards and threats, reducing the results of economic risk. In order to form an adequate enterprise security system, a complex of preparatory activities is being carried out. Decisions on the economic security of the enterprise, the structure of the relevant authorities, financial, material and human resources and, as a result, the effectiveness of ensuring the economic security of the enterprise depend on the essence of these activities. On the basis of the collected volumetric information, a concept of the enterprise's economic security is compiled, which is a set of views, ideas, targets, united by a single concept on the problem of economic security. A set of measures, ways, directions for achieving business goals and the formation of favorable conditions for this, taking into account the uncertainty of the existence of threats, is also included in the concept of economic security. Accounting information systems, in general, serve as a basis for planning, analyzing and controlling production and commercial activities at an enterprise, and also are the basis for forecasting the development of activities in different situations. The importance of accounting information systems for the economic security of an enterprise reflects the fact that this information is used by users to assess the stability of an enterprise. And also to verify the correctness of accounting, payment of taxes, which contributes to the economic security of the enterprise.

Keywords: economic security of the organization, accounting, financial accounting, management accounting, the concept of the formation and planning of the economic security of the organization, internal analysis, audit, control.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими задачами. Вопросы гарантирования экономической безопасности на уровне предприятий необходимо рассматривать в рамках учетно- информационной системы, основанной на системе бухгалтерского, управленческого и налогового учета. Также желательно применительно к этим системам использовать внутренний анализ, контроль и аудит.

Важной особенностью учетно-информационных систем является взаимосвязь бухгалтерского (финансового), управленческого и налогового учета. Эти взаимоотношения проявляются в детализации и необходимых расчетах в бухгалтерской отчетности через управленческий учет, в соблюдении правил ведения бизнеса через налоговый учет и в правильности соблюдения всех правил через аудит.

Гармонизация бухгалтерской, управленческой и налоговой информационных систем является залогом обеспечения эффективной экономической безопасности предприятия.

Современному состоянию рыночной экономики свойственны высокие темпы формирования, передачи, обработки и применения информации. Рассматривая данное определение в рамках системы бухгалтерского учета можно отметить, что информационная бухгалтерская система – это комплекс учетной информации, включающая отраслевые особенности и специфику деятельности.

Анализ последних исследований и публикаций, в которых рассматривались аспекты этой проблемы и на которых обосновывается автор; выделение неразрешенных раньше частей общей проблемы. Изучению построения бухгалтерской и управленческой информационной системы в рамках формирования экономической безопасности предприятия посвящено немало трудов российских экспертов, Так, Грунин О.С., отмечает, что «бухгалтерской информационной системе свойственны различные функции, зависящие от уровня и размера предприятия. Во – первых, это первоначальный учет, охватывающий сбор, регистрацию и переработку информации. Во – вторых, это финансовый учет, курирующий за составление бухгалтерских проводок, регистров, бух-

галтерской финансовой отчетности с использованием методов бухгалтерского учета. В – третьих, это управленческий учет, отвечающий за образование верной информации в любых измерителях для принятия управленческих решений. Четвертое, что необходимо отметить, это налоговый учет, содержащий сведения для составления налоговых регистров и для целей налогового планирования. Также к функциям бухгалтерской информационной системы относят: экологоориентированный учет, бюджетирование и внутренний аудит» [4].

Формирование целей статьи (постановка задания). Определение значимости комплекса учетной информации, включающей в себя бухгалтерский (финансовый), учет, налоговый учет, аудит, контроль, финансовый анализ для формирования концепции экономической безопасности организации и ее планирование.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. Основным стратегическим направлением экономической безопасности предприятия является планирование на основании сформированной концепции. Планирование является комплексным элементом управления предприятия в целом, служит началом в процессе решения вопросов и задач. План содержит не только мероприятия, но и последовательность их выполнения с указанием исполнителей, средств и источников.

Планирование лучше начинать с формирования плана обеспечения экономической безопасности предприятия, так как в этот момент задаются многие ориентиры обеспечения прочих составляющих систем предприятия.

«Кроме основного плана обеспечения экономической безопасности предприятия, на предприятии может разрабатываться ряд более конкретных планов по безопасности в отдельных областях. Например, планы обеспечения безопасности функциональных составляющих, таких как финансовый, интеллектуальный кадровый, правовой, информационный, силовой. Также это могут быть определенные планы работы структурных подразделений службы безопасности, планы действий по отражению отдельных опасностей и угроз и в кризисных ситуациях» [5].

В список главнейших направлений обеспечения экономической безопасности предприятия включаются обнаружение, предотвращение, нейтрализация, локализация, отражение опасностей и угроз [6-12]. Осуществление этих функций предполагает мастерства и профессионализма сотрудников предприятия. Объемных затрат ресурсов, четкости, организованности и т.д.

Для воплощения в жизнь стратегического плана безопасности каждого объекта необходимо разработать принципиальную модель безопасности. Таким образом, реализация следующего этапа процедуры обеспечения экономической безопасности предприятия – моделирование применительно к определенным объектам безопасности. В данном случае возможно появление как общих, так и специфических особенностей.

Принципиальная модель экономической безопасности предприятия направлена на решение проблемы в комплексе, объединяя как объект угрозы, так и средства и способы обеспечения безопасности [13-16].

Вполне естественно, что на каждом конкретном предприятии имеется особенный подход к формированию модели экономической безопасности предприятия. Это связано с особенностями финансово-хозяйственной деятельности, направленности бизнеса в целом, состояния окружающей среды в месте нахождения предприятия, особенностями объектов и безопасности и объектами угроз.

Становится понятным важность принципиального подхода к обеспечению безопасности, которая в свою очередь, служит методологической основой конкретизации определенных мер защиты. Например, в случае объекта безопасности – основные фонды, объектами угроз являются здания, сооружения, станки, оборудование, машины, склады, цеха, лаборатории, транспорт и т.д.

Источниками угроз в данной модели выступают: преступники, конкуренты, поставщики, сотрудники, посредники. Все они могут применять следующие виды угроз: кражи, порчи, поломка, уничтожение, взрывы, поджоги, обстрелы, угоны.

А вот в систему защиты в данном случае включаются такие способы заблаговременного обнаружения угроз как: наблюдение, изучение опыта, прогнозирование, разведка и т.д. Методы защиты, применяемые при защите в данной модели экономической безопасности подразделяются на правовые, силовые, организационные и инженерно-технические. К способам защиты относят: охрану, соблюдение режима, учет и контроль наличия и движения основных фондов. Силами защиты выступают подразделения службы безопасности, частные детективы, государственные органы безопасности, сотрудники предприятия. А средствами защиты могут быть предусмотрены ограждения, сигнализация, замки, технические устройства.

В настоящее время эффективная работа предприятия находится в зависимости от следующих факторов: объема и состояния применяемых в производстве ресурсов, квалификации персонала, используемой технологии, качества управления и т.д. Кроме того, условия конкуренции никто не отменял. «При этом, важное значение имеет информация. В большинстве случаев именно тот, кто владеет информацией, достигает больших высот. Во множестве случаев, информация, используемая в предпринимательской деятельности, делится на коммерческую, правовую и социально-оперативную. Коммерческая (предпринимательская) содержит сведения о производственных фондах, кадровом потенциале, моментов, влияющих на сферу хозяйствования, коммерции и т.д. Правовая информация включает данные о законодательстве, регулирующем стороны деятельности предприятия. Социально-оперативная информация содержит сведения о способах, силах и возможностях безопасности предпринимательской информации от доступа посторонних лиц» [4].

Однако, не вся информация подлежит защите, а только та часть, которая применяется в предпринимательской деятельности.

Относительно условно, информация, за исключением той, которая составляет государственную тайну, военную и служебную тайну, делиться на три основные группы.

В первую группу входит информация, применяемая в коммерческой деятельности, не являющейся коммерческой тайной. Это, как правило, учредительные документы, сведения о финансово-хозяйственной деятельности, документация, подтверждающая платежеспособность, сведения о численности, об уплате налогов и взносов, данные о загрязнении окружающей среды.

Требовать ознакомления с этой информацией могут в пределах своих компетенций некоторые лица. Например, прокурор, правоохранительные органы, налоговые службы, аудиторские службы, профсоюзы, государственные учреждения, санэпидстанции, экологические организации, предпринимательские фирмы, желающие заключить договора.

Вторую группу составляет информация, невыгодная к сокрытию самой организацией. Это, в первую очередь, рекламная информация. Реклама, как известно, является основным двигателем продаж, особенно в условиях жесткой конкуренции. Продвижение рекламы имеет не только позитивный характер, так как, информация, предоставленная в рекламной продукции, становится достижима не только потребителей, но и преступных элементов. Реклама, распространяемая в средствах массовых информации, способствует преступным элементам получить дополнительную информацию об объекте посягательств, что может служить способом получения

выгоды для себя.

Третью группу составляют сведения, представляющие хозяйственную ценность для организации. Критериями такой информации является полезность, своевременность, достоверность и полнота.

Полезность информации заключается в том, что она приносит предпринимателю выгоду и используется при принятии решений для получения эффективного результата деятельности. Полезность информации зависит от своевременности ее получения.

«Полезность и своевременность информации непосредственно связаны и зависимы от достоверности информации. Ложные сведения приводят к пустому эффекту своевременность и полезность. Сведения, интересующие предпринимателя, источник их поступления, должны обязательно подвергаться проверке»[6] .

Такой критерий, как полнота, носят относительный характер, так как, ее полнота, ее границы довольно трудно определить. Для каждого предприятия они свои.

Особую категорию составляет информация, являющаяся коммерческой тайной. Секретная информация подлежит надежной защите системами мер, имеющих комплексную систему безопасности предприятия. Основными пунктами, позволяющими разработать такие меры, являются выявление списка сведений, относящихся к коммерческой тайне предприятия, определение потенциальных злоумышленников, оценка ущерба, возникающего при разглашении такой тайны. Также сюда относится поиск источников утечки сведений, установление возможности их защиты, расчет затрат на защиту информации и определение средств и сил защиты коммерческой тайны.

К ключевым источникам, хранящим или содержащим конфиденциальную информацию относятся: люди, документы, публикации, продукция предприятия, средства обеспечения деятельности, отходы предприятия. Основными способами незаконного доступа к секретной информации являются: инициативное сотрудничество, склонение к сотрудничеству, выпытывание, выведывание, подслушивание, негласное ознакомление, хищение, копирование. Также сюда относят: подделка, уничтожение, незаконное подключение к каналам связи, перехват, визуальное наблюдение, фотографирование, сбор и аналитическая обработка.

Комплексы защиты секретной информации включают целую систему организационных, правовых, экономических, технических и иных мероприятий.

«Существуют следующие главные способы защиты секретной информации: по целям действия различают предупреждение, выявление, обнаружение, пресечение, ликвидация последствий. По направлениям обеспечения защиты можно подразделить на правовую защиту, организационную защиту, инженерно-техническую и т.д. По видам угроз способы делятся от разглашения, от утечки, от несанкционированного доступа. По объектам защиты классифицировать можно на здания, территории, сооружения, помещения, аппаратуру, элементы. По уровням охвата – это объектовая, групповая, индивидуальная, а по видам объектов – это персонал, материальные и финансовые ценности, информация. И по активности мероприятий способы защиты информации подразделяют на активные и пассивные» [17] .

Следовательно, формирование экономической безопасности предприятия является сложным комплексом многочисленных направлений, мероприятий, способов и методов. «Все они определяются для каждого предприятия отдельно, так как зависят от конкретного состояния окружающей среды и многих других факторов. Одновременно необходимо определять стратегические направления мероприятий, разрабатываемые и реализуемые на каждом предприятии. Эти мероприятия можно сгруппировать и логически определить по этапам. На оценочно - подготовительном этапе проводится анализ состояния предприятия и окружающей среды с точки зрения защищенности хозяйственной деятельности. На расчетно – плановом этапе формируется концепция обеспечения безопасности предприятия и план ее реализации. На организационном этапе разрабатывается принципиальная модель выявления и предотвращения угроз объектом экономической безопасности и формируются способы их обеспечения. На практическом этапе объединяются процессы реализации составленных планов, разработанных моделей и достижения целей бизнеса» [17].

В ходе финансово-хозяйственной деятельности предприятия формируются деловые связи, которые образуют ее внутреннюю и внешнюю среду. Объединяющим звеном между предприятием и субъектами рынка является бухгалтерская (финансовая) отчетность [18-26].

Российское законодательство, в последнее время, все больше уделяет внимание реформированию бухгалтерского учета и отчетности в соответствии с международными стандартами учета и отчетности с целью повышения качества информации, необходимой для формирования учета и отчетности.

Под бухгалтерской отчетностью, согласно нормам законодательства РФ, подразумевается единая система данных об имущественном и финансовом положении организации и о результатах ее хозяйственной деятельности. Составляется такая отчетность на основе данных бухгалтерского учета по установленным формам.

Одним из основных критериев формирования отчетности является ее достоверное и полное представление информации о финансовом положении предприятия, изменениях происходящих в рамках предприятия и результатах его деятельности. Правила и требования к содержанию и представлению информации в бухгалтерской (финансовой) отчетности закреплены на законодательном уровне в виде законов, положений и инструкций.

Все показатели финансово-хозяйственной деятельности, фактически произошедшие, находят отражение в учете и отчетности предприятия. Однако, необходимость раскрытия фактов неопределенности и рисках, сопровождающих деятельность предприятия, не является обязательной, а носит только рекомендательный характер.

Раскрытие информации о рисках в бухгалтерской (финансовой) отчетности носит несистематизированный порядок и проявляется в виде качественной информации. Таким образом, для повышения достоверности бухгалтерской (финансовой) отчетности и роста экономической безопасности предприятия необходимо осуществлять оценку рисков и их влияние на надежность отчетности.

В роли мер по уменьшению рисков необходимо проводить независимые проверки проведенных операций внешними специалистами или аудиторами. Эти мероприятия должны осуществляться систематично и должны быть направлены на управление факторами внутренней среды, которыми руководитель предприятия может управлять.

Постоянно меняющееся законодательство в области учета и отчетности провоцирует формирование недостаточно достоверной бухгалтерской (финансовой) отчетности. Также этому способствует нечеткость стандартов бухгалтерского учета и отсутствие достаточно высокого профессионализма со стороны специалистов. Что, в свою очередь, является угрозой для экономической безопасности предприятия.

Снижению неопределенности в бухгалтерском (финансовом) учете, как для предприятия, так и для окружающей среды способствует более четкая регламентация принципов и правил бухгалтерского учета и отчетности. Но в силу объективных и субъективных причин государство не в силе решить проблему неопределенности в нормативно - законодательной базе бухгалтерского (финансового) учета. Тогда как отсутствие достаточно высокого профессионализма специалистов, достаточно

простая причина, имеющая свое решение.

В постоянно меняющихся условиях хозяйствования, у внешних пользователей нет уверенности, что представленная бухгалтерская (финансовая) отчетность правдива. Неопределенности и риски влияют на содержание отчетности и конечным пользователям довольно сложно иметь однозначное мнение об отчетности. Что, в свою очередь, будет влиять на партнерские отношения предприятий и на экономическую безопасность предприятия в целом.

Таким образом, повышение информативности в рамках соблюдения экономической безопасности предприятия будет способствовать развитию предприятия в целом.

При обнаружении неопределенностей и рисков необходимо использовать анализ внутренней отчетности предприятия [27-33]. Для этого необходимо использовать не только финансовую отчетность, но и внутренние отчеты управленческих и вспомогательных подразделений.

Для поддержания экономической безопасности предприятия на высоком уровне необходимо обладать знаниями в методике управления финансовыми ресурсами и знать структуру анализа основных показателей отчетности.

При проведении анализа отчетности хозяйствующего субъекта необходимо проводить определенные этапы.

Основным из них являются трансформация бухгалтерской отчетности в аналитическую, с целью обоснования принятия управленческих решений для обеспечения экономической безопасности предприятия. Глубокий анализ ее основных форм с преодолением причин перемен показателей, факторов и условий, приведших к этим изменениям, является следующим этапом. Далее следует обратить внимание на оценку качества изменений показателей с определением подходящих свойственных и несвойственных факторов, а также с выявлением причин, определяющих уровень анализируемых показателей и их тенденций. Далее следует анализ связи главных показателей форм отчетности и прогнозирование их изменений и расчет по времени стабильного состояния по основным показателям.

Следующим этапом является формирование системы показателей, отвечающих за эффективность использования имущества и финансовых средств предприятия. Далее следует анализ изменений и связи показателей финансовых результатов – это объем продаж, прибыль, рентабельность. На основание которых определяются финансовые коэффициенты – устойчивости, ликвидности, платежеспособности и т.д. И заканчивается анализ основных форм бухгалтерской (финансовой) хозяйствующего субъекта оценкой возможности непрерывности работы предприятия.

Следует помнить, что анализ необходимо проводить в статическом и динамическом разрезах.

Финансово-хозяйственная деятельность предприятия с целью обеспечения экономической безопасности предприятия необходимо анализировать не только в целом по предприятию, но и по отдельным ее направлениям. В целом, можно выделить производственную, коммерческую, информационную, инвестиционную, техническую, финансовую, инновационную и т.д. направления. Анализ может проводиться силами самой организации, а также с привлечением сторонних специалистов, с целью обнаружения возможностей повышения эффективности экономической безопасности предприятия.

В практике предпринимательской деятельности широко применяются информационные возможности внутренней и внешней бухгалтерской (финансовой) отчетности для контроля финансово – экономической конъюнктуры. Тем не менее, толкование бухгалтерской (финансовой) отчетности полностью зависит от целей, которые являются главными для пользователей их изучающих. Показатели, рассчитываемые на основе отчетности, дают возможность выделить указатели оценки экономической безопасности предприятия.

Финансовые указатели - это показатели стоимости бизнеса; экономически приращенная стоимость; фактический и необходимый размер инвестиций; доля обеспеченности оборотных средств собственными источниками финансирования. Также сюда относятся процент выполнения прироста бюджета доходов; прирост к базовому периоду; темп прироста к бюджету предприятия. В целом данные показатели характеризуют ликвидность, финансовую устойчивость, деловую активность, рентабельность и т.д.

Указатели, характеризующие взаимоотношения с контрагентами включают объем продаж; качество продукции; полнота и своевременность поставки продукции; доля постоянных клиентов; размеры бракованных товаров.

Указатели производства содержат объем производства; количество освоенных новых продуктов; прирост нормативов затрат на единицу продукции; прирост постоянных затрат и т.д. Рассчитываются с целью определения динамики производства.

Социальные указатели – это штатная численность сотрудников; укомплектованность штата; квалификационный состав; фонд оплаты труда.

Составление бухгалтерской (финансовой) отчетности с применением рассмотренных указателей возможно на платформе данных учетно-информационной системы. Результат ожидаемых действий от принятия управленческих решений с использованием анализа указателей, может быть достигнут при соблюдении принципов достоверности и надежности учетной информации.

Однако, в силу объективных обстоятельств, управление предприятием нередко осуществляется в противоречии с корпоративными интересами собственника. Отсутствие информации собственника о реальном положении дел на предприятии является угрозой экономической безопасности, финансовой нестабильности , неполучения ожидаемых выгод или получения убытков. Мерами, препятствующими такому развитию событий, являются мероприятия внутреннего контроля.

Выводы исследования и перспективы дальнейших изысканий данного направления. Таким образом, в реальных условиях хозяйствования, для обеспечения выживаемости предприятия управленческому персоналу необходимо точно оценивать финансовое состояние предприятия. Однако, стоит отметить, что важно оценивать состояние не только собственного предприятия, но и финансовое состояние деловых партнеров. При этом анализ финансового состояния предпринимательской деятельности считается заключительным этапом управления. На основании его разъяснений формируются конечные показатели, корректируются стратегия и тактика управления предприятием, разрабатываются меры по его реализации.

Анализ финансового состояния предприятия является основанием всестороннего изучения собственного финансового состояния, профессиональности руководства и реальной экономической безопасности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Афанасьев Э.В., Ярошенко В.Н, Эффективность информационного обеспечения управления. - М., 2017. – 267 с.

2. Барнцольц И.В. Методология экономического анализа деятельности хозяйствующего субъекта-М.: Финансы и статистика, 2013-228 с.

3. Грунин О.А., Грунин С.О. Экономическая безопасность организации.-СПб.: Питер, 2012-323 с.

4. Максимов С. Н. Административно-правовое регулирование в сфере экономической безопасности [Электронный ресурс] : монография. Т. 1 / С. Н. Максимов. - Москва : НОУ ВПО «МПСУ», 2013. - 376 с. - ISBN 978-5-9770-0759-7.

5. Морозов Н.Н. Прогнозирование и планирование в условиях рынка.-М.: ЮНИТИ-ДА,2011, 247 с

6. Иванченко Н.А. Особенности формирования адаптивной стратегии экономической безопасности предприятия // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2014. № 2 (7). С. 25-28.

7. Батова В.Н. Многоуровневый подход к обеспечению экономи-

ческой безопасности предприятия // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2013. № 8 (12). С. 280-285.

8. Луговкина О.А., Шумилова И.В. Классификация факторов воздействия в системе экономической безопасности предприятия // Карельский научный журнал. 2015. № 3 (12). С. 65-67.

9. Козак Е.Б. Понятие экономической безопасности как одного из аспектов национальной безопасности государства // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2014. № 1 (6). С. 53-57.

10. Космарова Н.А. Уровень измерения экономической безопасности региона // Балтийский гуманитарный журнал. 2014. № 1 (6). С. 90-92.

11. Напреев Я.Л. Система информационной безопасности предприятия агропромышленного комплекса // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2013. № 2. С. 19-20.

12. Гуреева М.А. Формирование потенциала экономической безопасности многоотраслевой корпорации // Актуальные проблемы экономики и права. 2012. № 1 (21). С. 127-131.

13. Луговкина О.А. Основные угрозы экономической безопасности организации (предприятия) // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2015. № 3 (12). С. 59-62.

14. Космарова Н.А. Формирование отечественной методики оценки экономической безопасности // Карельский научный журнал. 2014. № 1 (6). С. 97-99.

15. Масленников В.В., Трохов А.А. Методические подходы к оценке рисков, определяющих экономическую безопасность компании // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 272-274.

16. Шамышева Н.С., Шнайдер О.В., Коростелев А.А. Управление затратами как фактор повышения экономической безопасности коммерческой организации // Карельский научный журнал. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 210-212.

17. http://www.studfiles.ru/preview/5785544/page:40/.

18. Игошин А.Н., Черемухин А.Д. Методика оценки величины человеческого капитала сельскохозяйственных организаций на основе данных годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности // Балтийский гуманитарный журнал. 2014. № 4 (9). С. 167-171.

19. Никифорова Е.В. Объективно-ориентированный подход к формированию прогнозной финансовой отчётности как основного источника информации об устойчивом развитии экономического субъекта // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2014. № 3 (8). С. 64-67.

20. Хачатурова Т.О. Интегрированная отчетность: понятие, история возникновения и развития, применение на современном этапе // Карельский научный журнал. 2014. № 3 (8). С. 103-104.

21. Сукиасян Н.Г. Методологические проблемы исследования финансовой ответственности и особенности финансовой ответственности в настоящий период времени // Балтийский гуманитарный журнал. 2016. Т. 5. № 2 (15). С. 241-250.

22. Бердникова Л.Ф., Хохрина Е.В. Методические аспекты оценки финансового состояния организации по данным финансовой отчетности // Карельский научный журнал. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 74-78.

23. Дубровская Т.Н. Особенности отражения сделок репо для целей бухгалтерского и налогового учета // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2016. Т. 5. № 2 (15). С. 87-89.

24. Михайлова Д.В. К вопросу об аналитических возможностях бухгалтерской отчетности // Карельский научный журнал. 2014. № 4 (9). С. 125-127.

25. Сукиасян Н.Г., Сукиасян Г.А. Понятие, особенности и состав финансово-правового нарушения // Балтийский гуманитарный журнал. 2016. Т. 5. № 3 (16). С. 274-281.

26. Полецук Т.А., Лазарева Е.М. Методика анализа финансовой устойчивости предприятия //

27. Юрлова Н.С., Скачок И.В. Управление рисками // Вестник НГИЭИ. 2014. № 3 (34). С. 95-98.

28. Затолокин И.А. Виды рисков // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2013. № 3. С. 7-11.

29. Сукиасян Р.С. Современные методы управления финансовыми рисками // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 363-364.

30. Черкасов В.А. Экономическое содержание и функции бизнес-потоков пищевых предприятий // Карельский научный журнал. 2014. № 3 (8). С. 104-107.

31. Волков М.А. Разработка информационной базы системы управления экономическим риском предприятий пищевой промышленности // Карельский научный журнал. 2014. № 3 (8). С. 50-53.

32. Волков М.А. Управление экономическими рисками предприятий пищевой промышленности в условиях неопределенности // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2014. № 3 (8). С. 20-24.

33. Киндаев А.Ю. Оценка корреляционных матриц в моделях риска // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2016. № 3 (31). С. 212-219.

UDC 330:657

РИСК-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ОРГАНИЗАЦИИ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА ЭКОНОМИЧЕСКОГО СБЪЕКТА

© 2017

Парамонова Лариса Анатольевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры «Бухгалтерский учет, анализ и аудит»
Поволжский государственный университет сервиса
(445017, Россия, Тольятти, ул. Гагарина, 4, e-mail: paralara@yandex.ru)

Аннотация. Развитие институтов внутреннего аудита является приоритетной задачей современных корпоративных структур. Сегодня в России продолжается расширение установления обязательных требований по организации и функционированию внутреннего аудита. После обязательности внутреннего аудита для кредитных, страховых экономических субъектов, профессиональных участников рынка ценных бумаг, акционерных обществ с государственным участием, установлены требования для публичных акционерных обществ. В последнее время вопросы регламентации внутреннего аудита являются особенно актуальными для российских ученых-экономистов, однако не раскрывают полноту всех решаемых проблем и вопросов. Совершенствование концепции и методологии современного российского аудита характеризуется сменой традиционных подходов в осуществлении финансового контроля на риск-ориентированный подход, определенный современными международными аудиторскими стандартами, составляющие нормативную базу аудита. Главной задачей аудитора в условиях использования риск-ориентированного подхода является выявление и оценка бизнес-рисков, возникающих в процессе функционирования экономических субъектов и способных оказать отрицательное влияние на достижение поставленных целей и реализовать стратегию. Риск-ориентированный подход необходимо применять при определении роли, места и миссии внутреннего аудита, определении его целевой направленности и стандартизации. Современные методики внутреннего аудита должны включать методику планирования проверок внутреннего аудита (выявление и оценка рисков существенного искажения посредством понимания деятельности экономического субъекта и его рыночного окружения, оценки системы внутреннего контроля и оценки системы управления рисками); методику оценки эффективности бизнес-процессов экономического субъекта; методику контроля и оценки риск-аппетита, процедур приоритизации и реагирования на риск и другие, соответствующие целям внутреннего аудита.

Ключевые слова: аудит, внутренний аудит, корпоративное управление, внутренний контроль, управление рисками

RISK-ORIENTED APPROACH TO THE ORGANIZATION OF INTERNAL AUDIT OF THE BUSINESS SUBJECTS

© 2017

Paramonova Larisa Anatolevna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor at the Chair of Accounting, Analysis and Audit
Volga Region State University of Service
(445017, Russia Togliatti, st. Gagarina, 4, e-mail: paralara@yandex.ru)

Abstract. The development of internal audit institutions is a priority for modern corporate structures. Today, Russia continues to expand the establishment of mandatory requirements for the organization and functioning of internal audit. After the mandatory internal audit for credit, insurance, economic entities, professional participants of the securities market, joint-stock companies with state participation, the requirements for public joint-stock companies are established. Recently, the issues of regulation of internal audit are particularly relevant for Russian economists, but do not reveal the completeness of all the problems and issues being resolved. Improving the concept and methodology of modern Russian auditing is characterized by a shift in traditional approaches to the implementation of financial control to a risk-oriented approach, defined by modern international auditing standards, constituting the regulatory framework for auditing. The main task of the auditor in terms of using a risk-based approach is to identify and assess business risks that arise in the process of functioning of economic entities and that can have a negative impact on the achievement of goals and implement the strategy. A risk-based approach needs to be applied in determining the role, place and mission of internal audit, determining its focus and standardization. Modern methods of internal audit should include a methodology for planning internal audit checks (identifying and evaluating risks of material misstatement through an understanding of the activities of an economic entity and its market environment, evaluation of the internal control system and evaluation of the risk management system); methodology for assessing the effectiveness of business processes of an economic entity; methods of monitoring and assessing risk appetite, prioritization and risk response procedures, and others that are consistent with the objectives of the internal audit.

Keywords: audit, internal audit, corporate governance, internal control, risk management

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими задачами. Современное состояние экономики отличается наличием множества внешних и внутренних негативных факторов, определяющих риски финансово-хозяйственной деятельности экономических субъектов, сдерживающие достижение определенных стратегических целей. Минимизация рисков и их предотвращение основная задача системы управления рисками организации. Оценка эффективности системы управления рисками лежит в плоскости деятельности служб внутреннего аудита, также как и оценка системы внутреннего контроля, и корпоративного управления в целом. Проблемы использования риск-ориентированного подхода при проведении проверок внутренними аудиторами являются определяющими в развитии институтов внутреннего аудита, его методологии и практики реализации.

Анализ последних исследований и публикаций, в которых рассматривались аспекты этой проблемы и на которых обосновывается автор; выделение неразрешенных раньше частей общей проблемы. Развитие концептуальных и методологических основ современного российского аудита характеризуется сменой традиционных подходов в осуществлении финансового контроля на риск-ориентированный подход, определенный современными международными аудиторскими стандартами, составляющие нормативную базу аудита. В российской аудиторской практике определены требования к процедурам внешнего аудита и отсутствует регламентация внутреннего аудита, переходящего в ранг обязательных для публичных акционерных обществ с 01.07.2020 г. Проблемы теории, организации и методики внутреннего аудита представлены в работах Мельник М.В., Кеворкова Ж.А. и других ученых-экономистов. Отсутствие обоснованной национальной риск-ориентированной концепции внутреннего аудита в системе управления, формирования его методологии, отвечающей современным экономическим и правовым

аспектам, и определяет актуальность решения научной проблемы по развитию методологии и практики организации внутреннего аудита.

Формирование целей статьи (постановка задания). Целью научного исследования является изучение проблем постановки, организации, стандартизации и функционирования внутреннего аудита, отвечающего современным требованиям и вызовам и определение его роли, места, миссии и целевой направленности.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов.

Новации в области регламентации требований к функционированию публичных акционерных обществ в Российской Федерации требуют введение с 01 июля 2020 года обязательного внутреннего аудита финансово-хозяйственной деятельности экономических субъектов.

История развития институтов внутреннего аудита в России тесно связана с функционированием институтов внешнего аудита. Однако в отличие от внешнего аудита, имеющего прямую правовую регламентацию, определенную Федеральным законом «Об аудиторской деятельности» № 307-ФЗ от 30.12.2008 г. (в редакции от 23.04.2018 г.) и Международными стандартами аудита (далее МСА), законодательные и нормативные акты прямого действия, регулирующие внутренний аудит на национальном уровне отсутствуют [1]. Анализ действующих правовых регулятивов, позволяет выделить отраслевые регламенты внутреннего аудита для кредитных и страховых субъектов рынка и корпоративных структур с государственным участием. Особого внимания заслуживают требования профессионального стандарта «Внутренний аудитор», утвержденные Приказом Минтруда РФ от 24.06.2015 № 398н [3]. Пробелы национальной регламентации организации и функционала внутреннего аудита должны быть устранены посредством международных регулятивов в области финансового контроля и стандартизации. Наиболее авторитетными регламентами международной практики внутреннего аудита являются документы Международной организации высших органов финансового контроля (INTOSAI), ИСО Международной организации по стандартизации, а также Международные основы профессиональной практики внутреннего аудита (IPPF), Концептуальные основы внутреннего контроля (модель COSO) и Концептуальные основы управления рисками (модель COSO ERM). Современная система нормативного регулирования внутреннего аудита невозможна без участия саморегулируемых профессиональных организаций. Значительный вклад в развитие и внедрение российского внутреннего аудита вносят Некоммерческое партнерство «Институт внутренних аудиторов», Некоммерческое партнерство «Национальное объединение внутренних аудиторов и контролеров».

На наш взгляд, при постановке и организации службы внутреннего аудита собственники и руководство экономического субъекта первоначально обязаны решить задачу установления правовых регулятивов для стандартизации службы внутреннего аудита. Решение данной задачи находится в определении синтеза требований международных и российских законодательных, нормативных актов, международных концепций контроля, управления рисками, стандартов внешнего и внутреннего аудита и накопленного практического опыта национальных институтов внутренних аудиторов.

Организация службы внутреннего аудита начинается с определения места и миссии внутренних аудиторов в управленческой инфраструктуре экономического субъекта.

Последние исследования 2017 года Некоммерческого партнерства «Институт внутренних аудиторов» показывают, что произошли существенные изменения в подотчетности службы внутреннего аудита [14]. Более 80% служб внутреннего аудита функционально подчинены совету директоров (комитету по аудиту) компании, что соответствует международной практике и установленным требованиям Федерального закона «Об акционерных обществах» № 208-ФЗ от 26.12.1995 г. (в редакции от 19.07.2018 г.) [2].

Исследованиям в области внутреннего аудита посвящены научные работы многих российских ученых-экономистов, существенный вклад в развитие внутреннего аудита внесли Мельник М.В., Кеворкова Ж.А. и другие [4-13]. Учитывая авторские разработки, правовые регламенты и профессиональные стандарты дефиниция «внутренний аудит» может быть определена следующим образом:

Внутренний аудит – функциональная служба экономического субъекта, подчиненная совету директоров (комитету по аудиту), осуществляющая контрольную и консультационную деятельность, направленную на повышение эффективности деятельности экономического субъекта и достижения его целей, путем применения риск-ориентированного подхода к оценке корпоративного управления, управления рисками и внутреннего контроля.

По нашему мнению, миссия внутреннего аудита - основополагающее понятие функционирования службы должна быть определена с учетом современного риск-ориентированного подхода к проведению проверок.

Миссия внутренних аудиторов на современном этапе развития экономики, учитывая требования международных и национальных регламентов, заключается в обеспечении разумной уверенности в достижении стратегических целей организации по получению прибыли, сохранению и увеличению ее стоимости, путем проведения проверок на основе риск-ориентированного подхода и оценки эффективности корпоративного управления, управления рисками и внутреннего контроля, а также консультационная деятельность и информационное взаимодействие с лицами, ответственными за корпоративное управление по вопросам, находящимся в сегменте внутреннего аудита.

Исходя из определения и миссии внутреннего аудита, конкретизируется его целевая направленность по следующим сегментам: оценка корпоративного управления, оценка системы управления рисками, оценка системы внутреннего контроля (таблица 1).

Исследования 2017 года Некоммерческого партнерства «Институт внутренних аудиторов» показывают, что целевая направленность служб внутреннего аудита сегодня сводится к оценке надежности и эффективности системы внутреннего контроля (89%), мониторинг процесса устранения недостатков системы внутреннего контроля (89%) и консультирование исполнительного руководства по различным вопросам (84%). При этом внутренние аудиторы значительно чаще стали оказывать содействие менеджменту в построении системы управления рисками, а также проводить оценку эффективности системы управления рисками и использования информационных технологий [14].

Роль, место, миссия и целевая направленность внутреннего аудита определяют функциональные обязанности внутренних аудиторов и служат основой для разработки Устава внутренних аудиторов, Положения о внутреннем аудите организации и должностных инструкций внутренних аудиторов.

Указанные стандарты экономического субъекта отражают принципиальные положения по внутреннему аудиту и его организации. Стандартизация службы внутреннего аудита, помимо принципиальных положений должна включать методики планирования деятельности, процесса проверок и консультаций, формирования отчетности и требования по образованию и повышению квалификации.

По нашему мнению, современные качественные методики процесса проверок, проводимых внутренними аудиторами, должны учитывать риск-ориентированный подход и включать:

Таблица 1 - Целевая направленность внутреннего аудита экономического субъекта

Целевая направленность	Характеристика целей
Оценка корпоративного управления	Оценка и контроль постановки целей экономического субъекта и путей их достижения; Оценка и контроль этических и корпоративных ценностей экономического субъекта и процедур их соблюдения; Оценка организационной и управленческой инфраструктуры экономического субъекта; Оценка и контроль соблюдения кадровой, дивидендной, учетной, налоговой, маркетинговой и других политик экономического субъекта; Оценка и контроль процедур стандартизации деятельности экономического субъекта на различных управленческих уровнях и функциональных службах; Оценка и контроль прав собственников, руководства и персонала, удовлетворение их информационных потребностей; Оценка и контроль взаимодействия с партнерами, контролирующими и фискальными органами; Оценка и контроль публичной, внешней и внутренней отчетности экономического субъекта; Консультирование и разработка мероприятий по устранению недостатков корпоративного управления и другие цели.
Оценка системы управления рисками	Оценка организационной структуры и роли системы управления рисками в управленческой инфраструктуре экономического субъекта, стандартизации ее процедур; Оценка и контроль формулировки бизнес-целей, соответствующих условиям деятельности, стратегических альтернатив, риск-аппетита; Оценка и контроль полноты выявления рисков, комплексности методов их оценки, приоритизации; Оценка и контроль эффективности процедур реагирования на риск и управления рисками; Оценка и контроль эффективности расходов по осуществлению процедур реагирования на риск и управления рисками; Оценка и контроль раскрытия информации о рисках; Консультирование и разработка мероприятий по устранению недостатков системы управления рисками и другие цели.
Оценка системы внутреннего контроля	Оценка организационной структуры и роли системы внутреннего контроля в управленческой инфраструктуре экономического субъекта, стандартизации его процедур; Оценка и контроль полноты покрытия внутренним контролем выявленных рисков бизнес-процессов и адекватности контрольных процедур; Оценка и контроль обеспечения достоверности показателей бухгалтерской (финансовой), управленческой, налоговой, статистической отчетности организации; Оценка и контроль информационного и коммуникационного взаимодействия системы внутреннего контроля; Мониторинг системы внутреннего контроля; Консультирование и разработка мероприятий по устранению недостатков системы внутреннего контроля и другие цели.

*составлено автором

- методику планирования проверок внутреннего аудита, включающую выявление оценку рисков существенного искажения посредством понимания деятельности экономического субъекта и его рыночного окружения, оценки системы внутреннего контроля и оценки системы управления рисками;

- методику оценки эффективности бизнес-процессов экономического субъекта;

- методику контроля и оценки риск-аппетита, процедур приоритизации и реагирования на риск;

- методику контроля и оценки достоверности данных бухгалтерского учета на уровне предпосылок, с учетом выявленных и оцененных рисков;

- методику контроля и оценки достоверности показателей бухгалтерской (финансовой) отчетности, с учетом выявленных и оцененных рисков и другие, соответствующие целям внутреннего аудита.

Выводы исследования и перспективы дальнейших изысканий данного направления. Проведенное исследование позволило обосновать необходимость постановки, организации и функционирования службы внутреннего аудита в условиях предъявления обязательных законодательных требований к деятельности публичных акционерных обществ. Обобщение и систематизация действующих международных и национальных регулятивов внутреннего аудита дало возможность сформулировать понятие внутреннего аудита, его миссии и целевой направленности. В процессе исследования аргументировано применение риск-ориентированного подхода при организации и осуществлении контрольных процедур внутренними аудиторами и приведен примерный перечень методик проверок, требующий дальнейшей детализации согласно отраслевой специфике, масштабам деятельности, организационно-правовой формы и другим факторам.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Российская Федерация. Законы. Об аудиторской деятельности [Электронный ресурс]: федер. закон № 307-ФЗ от 24.12.2008 (в ред. от 23.04.2018г.).- СПС Консультант Плюс / http://www.consultant.ru/ (дата обращения 02.10.2018)

2. Российская Федерация. Законы. Об акционерных обществах [Электронный ресурс]: федер. закон № 208-ФЗ от 26.12.1995 г. (в редакции от 19.07.2018 г.) - СПС Консультант Плюс / http://www.consultant.ru/ (дата обращения 02.10.2018)

3. Российская Федерация. Приказ. Профессионального стандарта «Внутренний аудитор» [Электронный ресурс]: Приказ Минтруда РФ от 24.06.2015 № 398н. - СПС Консультант Плюс / http://www.consultant.ru/ (дата обращения 02.10.2018)

4. Мельник, М.В. Организация системы внутреннего аудита и контроля в крупных организациях / М.В. Мельник// Аудиторские ведомости. 2012. №1-2. С. 118-134

5. Кеворкова, Ж.А. Внутренний аудит: учебное пособие. / Ж.А. Кеворкова, Т.П. Карпова, А.А. Савин, Г.А. Ахматова/ Редактор: Кеворкова Ж.А.. Москва: Юнити-Дана, 2015.

6. Мамушкина Н.В. Внутренний аудит как эффективный метод управления организацией // Вестник НГИЭИ. 2013. № 1 (20). С. 48-63.

7. Курилова А.А., Курилов К.Ю. Внутренний контроль и аудит на предприятиях автомобильной промышленности // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2013. № 4. С. 22-26.

8. Батова В.Н., Юдаева Н.Ю. Роль внутреннего аудита в обеспечении экономической безопасности предприятия // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2014. Т. 1. № 2 (18). С. 142-148.

9. Усачёв С.А. К вопросу необходимости формирование системы внутреннего контроля в организациях // Балтийский гуманитарный журнал. 2014. № 2 (7). С. 82-84.

10. Шнайдер О.В., Агуреева Т.П. Система внутреннего аудита качества и её влияние на прибыль предприятия // Карельский научный журнал. 2014. № 3 (8). С. 110-114.

11. Тарасова Т.М. Планирование внутренних аудиторских проверок инвестиционной деятельности предприятий железнодорожного транспорта // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2016. Т. 5. № 1 (14). С. 46-49.

12. Варкулевич Т.В., Биктагирова Е.И. Совершенствование системы внутреннего контроля как способ управления рисками в коммерческих организациях // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2016. Т. 5. № 2 (15). С. 42-44.

13. Шнайдер В.В. Внутренний контроль, стратегический анализ и прогнозирование вероятности банкротства как механизмы обеспечения экономической безопасности организации // Карельский научный журнал. 2016. Т. 5. № 3 (16). С. 18-22.

14. Исследования текущего состояния и тенденции развития внутреннего аудита в России /https://www.iia-ru.ru/contact/S_IA%20rus%20FIN.pdf

UDC 339.1: 658

СТРАТЕГИЧЕСКИЙ МАРКЕТИНГ КАК ЭЛЕМЕНТ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

© 2017

Пипко Елена Григорьевна, доктор экономических наук, профессор Департамента Бакалавриата института финансов, экономики и управления
Тольяттинский государственный университет
(445020, Россия, Тольятти, ул. Белорусская, 14, e-mail: pipko.08@mail.ru)

Аннотация. В статье рассматривается система стратегического управления как фактор достижения высокой доходности и конкурентоспособности. Предлагаемая автором система стратегического управления включает взаимосвязанные и взаимозависимые подсистемы: стратегического позиционирования, целеполагания, стратегического планирования и стратегического маркетинга. На основе предложенных подсистем определяется стратегическая позиция, формируются миссия и цели, и создается стратегический план развития организации и выбирается стратегия. В статье рассматривается роль стратегического маркетинга как доминирующего элемента, отвечающего за доходность организации.

Ключевые слова: цель стратегии; стратегическое позиционирование; система стратегического управления; стратегия; стратегический маркетинг; труднокопируемые конкурентные преимущества, стратегическое планирование, конкурентоспособность.

STRATEGIC MARKETING AS AN ELEMENT OF STRATEGIC MANAGEMENT

© 2017

Pipko Elena Grigorievna, Doctor of Economics, Professor, Department of Undergraduate Studies, Institute of Finance, Economics and Management
Togliatti State University
(445020, Togliatti, Belorusskaya St., 14, e-mail: pipko.08@mail.ru)

Abstract The article considers the system of strategic management as a factor in achieving high profitability and competitiveness. The system of strategic management proposed by the author includes interrelated and interdependent subsystems: strategic positioning, goal-setting, strategic planning and strategic marketing. Based on the proposed subsystems, a strategic position is determined, the mission and goals are formed, and a strategic development plan of the organization is created and a strategy is selected. The article discusses the role of strategic marketing as the dominant element responsible for the profitability of the organization.

Keywords: strategy goal; strategic positioning; strategic management system; strategy; strategic marketing; hard-to-copy competitive advantages, strategic planning, competitiveness.

В настоящее время высокая доходность и конкурентоспособность могут обеспечить устойчивый экономический рост организации.

Обладая высокой доходностью и конкурентоспособностью организации, могут противостоять усилению конкуренции, использовать новую волну технологических новинок и эффективно реализовать рыночные возможности.

Достижение средней по отрасли доходности и конкурентоспособности зависят в основном от стратегического выбора и занятия стратегических позиций на рынке.

Для решения стратегических задач организации создают систему стратегического управления, которая трансформирует управление организации в открытую систему.

В рамках открытой системы управления организация активно взаимодействует с окружающей средой, а при применении различных стратегий отличается синергизмом. Открытая система управления для корректировки стратегии на рынке использует регуляторы вследствие отрицательной обратной связи с внешней средой.

Эффект синергизма нейтрализует угрозы изменений внешней среды за счёт высокой скорости принятия стратегических управленческих решений.

В рамках системы стратегического управления осуществляется наиболее полная реализация конкурентных преимуществ в использовании рыночных возможностей и предотвращении угроз внешней среды.

В экономической литературе предлагается большое количество систем стратегического управления, этапов и алгоритмов создания стратегии [1-8]. Однако остаются дискуссионными и требуют дальнейшего исследования проблемы соотношения и взаимодействия в системе стратегического планирования и стратегического маркетинга в условиях конкуренции.

Новизна проблем стратегического управления как источника труднокопируемых конкурентных преимуществ определяет необходимость его дальнейшего исследования.

Рис.1. Подсистемы стратегического управления

Представляется целесообразным установить особую взаимосвязь между стратегическим позиционированием, стратегическим планированием и стратегическим маркетингом в рамках системы следующим образом (см. рис. 1).

Стратегическое управление, представляет совокупность сложных подсистем: стратегического позиционирования, целеполагания, стратегического маркетинга и стратегического планирования. Посредством этих подсистем занимается выгодная позиция на рынке, формулируются миссия и цели (цель результат – доходность и цель желаемое состояние системы – конкурентоспособность), формируется концепция и стратегический план развития организации, а также определяется комплекс стратегий.

В целом система стратегического управления (рис.2) характеризуется следующими моментами:

- субъект управления – руководство организации, выработка стратегических управленческих решений, относящихся к слабоструктурированным задачам управления;

- объект управления – уникальные ресурсы и исклю-

чительные способности персонала;

- целью системы стратегического управления служит эффективное стратегическое позиционирование, создание и реализация труднокопируемых конкурентных преимуществ фирмы для ее устойчивого и сбалансированного развития;

- вход системы – уникальные ресурсы и исключительные компетенции;

- выход системы – управленческое решение слабоструктурированных задач управления.

К таким задачам управления можно отнести формирование миссии, целей, стратегии и стратегического плана.

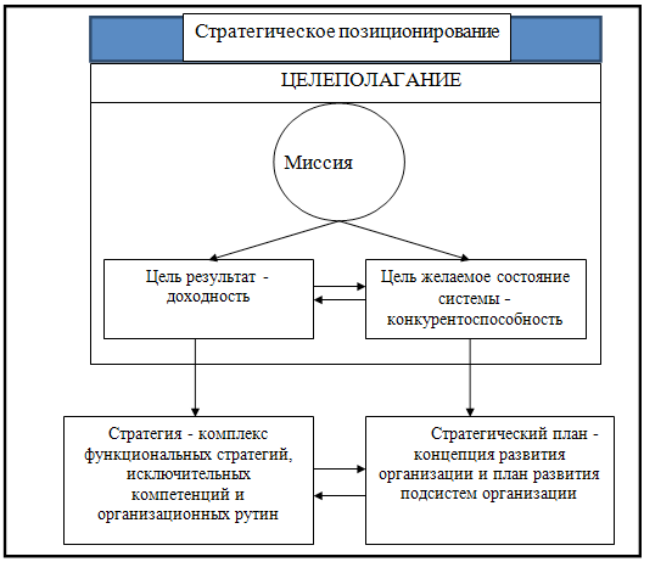

Рис. 2. Схема системы стратегического управления

Эффективность действия системы стратегического управления зависит от скорости преобразование организации в открытую систему управления.

Для этого следует добиться равенства конечных результатов, динамического равновесия и создания труднокопируемых конкурентных преимуществ.

Равенство конечных результатов достигается применением различных стратегий и методов стратегического управления.

Динамическое равновесие достигается на основе применения элементов внутренней и внешней среды, а именно, на основе использования уникальных ресурсов организации, исключительных компетенций персонала и реализации рыночных возможностей.

При формировании системы стратегического управления стоит вопрос о месте стратегического маркетинга, который направлен на уменьшение энтропии обмена, позволяет активно влиять на рынок, товары, потребителей и конкурентов.

Маркетинговые исследования и анализ создает обратные связи с внешней средой, на основе которых аппарат управления получает информацию о колебаниях спроса и предложения на рынке, динамики ценообразования [9-14]. Маркетинг позволяет сегментировать потребителей, определять целевой рынок и позиционировать товар.

Стратегический маркетинг занимается практикой формирования не только стратегии маркетинга, а также продуктовой, ассортиментной, рекламной и ценовой стратегии. Поэтому создание стратегии на основе комплексного подхода, базируется на стратегическом маркетинге.

Следовательно, доминирующей подсистемой стратегического управления выступает стратегический маркетинг, который выполняет функции реализации конкурентных преимуществ и, в конечном счете, приводит к росту доходности организации.

Поскольку стратегическое планирование в рыночной экономике направлено на поддержание устойчивости и конкурентоспособности организации, постольку стратегическое планирование выполняет функции адаптации организации по отношению к изменениям внешней среды.

Для динамического баланса между подсистемами стратегического управления в качестве ограничителя выбирается миссия организации в соответствие, с которой приводится цели стратегии и стратегического плана.

Это обеспечивает устойчивое равновесие стратегии и стратегического плана, и в целом всей системы стратегического управления.

Новыми направлениями исследований стратегического управления являются появление ресурсной концепции; концепции динамических способностей и концепции организационного обучения и обучающихся организационных систем.

Согласно ресурсной концепции организации представляют не однообразные, а многообразные системы, поскольку обладают уникальными ресурсами и способностями, которые служат главными источниками доходности и конкурентоспособности.

Специфика применения ресурсов и способностей обуславливает разную эффективность организации.

Ресурсная концепция базируется на постулате уникальности каждой организации, поскольку в ее рамках формируются особенные организационные рутины и исключительные компетенции персонала.

В этом случае стратегия, используя эти исключительные ресурсы и организационные рутины фирмы, создает новую потребительную стоимость.

Создание труднокопируемых конкурентных преимуществ за счет исключительных компетенций становится главной задачей системы стратегического управления при выборе стратегии.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Катькало, В. С. Эволюция теории стратегического управления: [Текст] монография/ В.С.Катькало; С-Петерб.гос.ун-т, Высшая школа менеджмента СПбГУ. - СПб: Изд-во «Высшая школа менеджмента»; Издат.дом С.-Петерб.гос. ун-та, 2008. - 548 с.

2. Боргардт Е.А. Стратегическое управление устойчивым развитием предприятия // Актуальные проблемы экономики и права. 2013. № 1 (25). С. 55-61.

3. Гарина Е.П., Айплатова И.И., Емелина Е.В. Формирование инструментария стратегического менеджмента промышленных предприятий через управление сложностью продукта // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2016. Т. 5. № 4 (17). С. 104-108.

4. Дорошкевич Д.В. Формирование механизма стратегического управления развитием региональной транспортно-логистической системы // Карельский научный журнал. 2014. № 3 (8). С. 59-61.

5. Голиков О.И., Николаева Н.А. Основы классификации и методы управления затратами в системе стратегического управленческого учета // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2014. № 1 (6). С. 26-30.

6. Курилова А.А., Курилов К.Ю. Формирование системы стратегического управления затратами промышленного предприятия // Вестник НГИЭИ. 2016. № 3 (58). С. 31-40.

7. Великая Е.Г., Чурко В.В. Механизм стратегического управления затратами малобюджетного бизнес проекта // Карельский научный журнал. 2014. № 2 (7). С. 43-47.

8. Курилова А.А. О стратегических подходах к процессу управления расходами на предприятии // Балтийский гуманитарный журнал. 2014. № 3 (8). С. 57-62.

9. Григорук П.М., Завгородняя Т.П. Теоретические основы обработки маркетинговых данных // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Экономика и управление. 2014. № 1 (16). С. 16-19.

10. Ерохин Р.Г., Свешников Н.Г. Особенности и специфика маркетинговых инноваций в программах послепродажного обслуживания // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2014. № 1 (6). С. 37-40.

11. Бугаенко С.А. Маркетинговые особенности классификации ресторанных товаров и услуг предприятий пищевой промышленности // Карельский научный журнал. 2014. № 1 (6). С. 78-80.

12. Мордовченков Н.В., Сидякова В.А. Определение качества услуг по средствам маркетинговых исследований ресторанов // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2015. № 1 (10). С. 114-118.

13. Гуцуляк В.Р. Основы маркетингового механизма развития в контексте обеспечения конкурентных преимуществ сельскохозяй-

ственных предприятий на рынке // Балтийский гуманитарный журнал. 2015. № 2 (11). С. 135-137.

14. Ворожбит О.Ю., Шашло Н.В. Синергетический подход в управлении маркетинговой деятельностью предприятий // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2016. Т. 5. № 2 (15). С. 49-52.

UDC 34

ВОЗМОЖНОСТИ ПОЛУЧЕНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОЙ ИНФОРМАЦИИ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ИНТЕРНЕТ-ПРЕСТУПЛЕНИЙ

© 2017

Моисеев Александр Михайлович, доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой «Криминалистика»
Институт направленного профессионального образования
(445009, Россия, Тольятти, улица Комсомольская, 84а, e-mail: moiseev.alex@i.ua
Кондратюк Сергей Викторович, преподаватель кафедры
«Уголовное право и процесс» Института права
Тольяттинский государственный университет
(445020, Россия, Тольятти, улица Белорусская, 14, e-mail:kondratyuk.serzh@mail.ru)

Аннотация. Освещены вопросы, связанные с ростом числа преступлений, совершаемых посредством сети Интернет. Конкретизированы его причины, а также меры по пресечению дальнейшего развития Интернет-преступности. Рассмотрены методы изъятия информации из сети Интернет для её последующего использования в качестве доказательственной базы при расследовании преступлений данного вида. Актуализированы проблемы, связанные с отсутствием в действующем уголовно-процессуальном законодательстве необходимых механизмов, позволяющих оперативно изымать и придавать указанной информации доказательственное значение. Произведен анализ существующих в иных сферах отечественного законодательства методах и способах взаимодействия с информацией, содержащейся в сети Интернет. Обоснованы предпосылки для имплементации указанных методов в действующее уголовно-процессуальное законодательство.

Ключевые слова: Интернет-преступность, уголовное судопроизводство, доказательства, доказательственное значение, допустимость доказательств, взаимодействие с информацией, изъятие доказательственной информации.

THE ABILITY TO ACQUIRE EVIDENTIARY INFORMATION DURING THE INVESTIGATION OF INTERNET CRIMES

© 2017

Moiseev Alexander Mikhailovich, Doctor of Juridical Science, Professor
Institute of Vocational Education
(445009, Russia, Tolyatti, Komsomolskaya Street, 84a, e-mail: moiseev.alex@i.ua)
Kondratyuk Sergey Viktorovich, lecturer at the Department of Criminal law
and proceeding, Institute of Law
Togliatti State University
(445020, Russia, Tolyatti, Belorusskayastreet, 14 e-mail: kondratyuk.serzh@mail.ru)

Abstract. The issues related to spate of criminal activities committed via the Internet are highlighted. The reasons of the spate and the measures to curb further development are specified. The methods of seizure of information from the Internet for later use as the evidentiary foundation in investigating crimes of this nature are examined. Problems relating to the lack of the appropriate mechanismin the current criminal procedure legislation that can help to seize and lay evidential significance to the information are updated. The methods and ways of interacting with information in the Internetthat exist in other areas of domestic laws are analyzed. The opportunity for implementation of the given methods in current criminal procedure legislation is established.

Key words: Internet crime, criminal procedure, evidence, evidential significance, admissibility of evidence, compatibility with information, seizure of evidentiary information.

Введение. С учетом продолжающегося развития современного информационного (постиндустриального) общества информационно-телекоммуникационная сеть Интернет приобретает значительное место в жизни каждого человека и общества в целом. Так, глобальная информационно-телекоммуникационная сеть Интернет, объединяющая различные информационные сервисы, социальные сети, телекоммуникационные услуги и иные средства Интернет-коммуникаций, пройдя относительно длительный период своего становления и развития, смогла трансформироваться из достояния человечества в орудие, а также место совершения преступлений. Интернет-преступность уже давно стала распространенной, количество преступлений, совершаемых посредством сети Интернет, неуклонно растет. При этом необходимо отметить, что наибольшее распространение приобретают категории преступлений, которые напрямую не связаны со сферой компьютерной информации. Так, переход в глобальную сеть Интернет характерен в первую очередь для незаконного оборота наркотических средств, а также мошенничества. Наибольшие опасения вызывает переход в глобальное информационное пространство преступлений, посягающих на общественную безопасность, на основы конституционного строя и безопасность государства. В этих случаях информационно-телекоммуникационная сеть Интернет в своем нынешнем состоянии предоставляет возможности по распространению и обмену материалами экстремистского толка, свободной и относительно безопасной вербовке членов террористических сообществ, а также позволяет дистанционно руководить их деятельностью.

Таким образом, в настоящее время перед государством и правоохранительными органами стоит задача по разработке новых и совершенствованию уже имеющихся методов борьбы с преступлениями, совершаемыми посредством информационно-телекоммуникационной сети Интернет. Вышеизложенное свидетельствует об актуальности проблемы раскрытия и расследования преступлений данного вида.

Цель работы: обозначить основные методы изъятия информации из сети Интернет для её последующего использования в качестве доказательственной базы при расследовании преступлений, совершенных с использованием либо посредством глобальных информационно-телекоммуникационных сетей; выявить связанные с указанной деятельностью проблемы, обусловленные отсутствием в действующем уголовно-процессуальном законодательстве конкретных процедур, связанных с изъятием и приданием доказательственного значения информации из глобальной сети; проанализировать закрепленные в иных сферах законодательства методы работы и документирования Интернет-информации; установить возможность интеграции данных методов в уголовно-процессуальное законодательство, с целью выработки действенных процессуальных мер, направленных на повышение эффективности и оперативности раскрытия преступлений, совершаемых с использованием сети Интернет [1].

Результаты исследований. По нашим наблюдениям, количество преступлений совершенных в сфере теле-

коммуникаций и компьютерной информации, в последние годы существенно возрастает. Отмечаем наличие проблем, связанных не только с выявлением преступлений в сфере компьютерной информации, но и с деятельностью органов дознания и предварительного следствия при расследовании данной категории преступлений. Так, источниками доказательственной информации всегда выступают цифровые, компьютерные данные, а также следы совершенного преступления, которые могут отображаться в цифровом виде на всевозможных ресурсных носителях. Придание этой информации доказательственного значения может осуществляться различными способами. Но, в любом случае, она должны соответствовать процессуальным требованиям, предъявляемым к доказательствам:

1) доказательство должно быть получено уполномоченным на то субъектом (критерий надлежащего субъекта);

2) оно должно быть извлечено из надлежащего источника (например, недопустимо использование в качестве доказательства информации, полученной из анонимных источников);

3) требование законности способа получения доказательства означает, что оно должно быть получено в ходе соответствующего следственного действия;

4) необходимо применение надлежащего способа фиксации доказательства (например, отсутствие протокола следственного действия как основного способа фиксации его хода и результатов во всех случаях приводит к ничтожности полученных в ходе этого следственного действия данных) [2].

Обратим внимание на проблему выявления преступлений рассматриваемой категории. Нередко факт его совершения становиться очевидным только после сообщения о совершенном преступлении, однако, некоторые виды уголовно наказуемых деяний, совершаемых с использованием информационно-телекоммуникационной сети Интернет, можно выявлять и из других источников. Так, факт незаконного сбыта наркотических средств посредством сайтов и Интернет-мессенджеров возможно установить посредством прямого поиска интересующей информации прибегнув к помощи специальных сервисов, а затем задокументирован копией так называемого скриншота с экрана. Иногда преступные действия отражаются в так называемых транзакциях банковского обслуживания или цифровых сообщениях. Они могут быть задокументировнанны на цифровых носителях и иметь вид файловых журналов-событий, сетевых протоколов и статистики прошлых соединений на Интернет-ресурсах компаний провайдеров.

Правоохранительные органы могут осуществлять их выемку в установленном законом порядке.

Отмечаем, что источниками информации, способными устанавливать лиц, совершивших противоправное деяние с использованием Интернет, является IP-адрес гатжета (смартфоны, планшеты, нетбуки, персональные компьютеры и т.д.), с помощью которых осуществлялось то или иное действие преступного характера.Поэтому эго установление приобретает значение безотлагательной задачи расследования. Требуемая информация об абонентах сети Интернет фиксируется провайдерами и храниться в цифровом журнале. Кроме IP-адресов сетевой интерфейс всегда содержит и физический адрес (МАК-адрес) пользователя. На его основе уже можно связать подозреваемых лиц с событием совершения преступных деяний. Получение таких сведений требует официального запроса от правоохранительного органа к провайдеру.

В связи с этим, могут быть использованы все криминалистические средства реализации технического характера оперативно-разыскных мероприятий, которые заранее установлены у всех Интернет-провайдеров. Основанные на системе DPI – технологии накопления любых статданных, проверке и фильтрации всех сетевых данных по содержимому, такие средства позволяют проводить анализ данных на любом уровне сетевых моделей OSI, в ходе проведения некоторых оперативно-разыскных мероприятий. Например, в результате установления IP-адресов абонентов открывается возможность документирования сеансов его соединения с последующим его использованием для задач последующего расследования. Вместе с тем, повсеместное внедрение криптопротоколов позволяет скрывать от правоохранительных органов передаваемую по каналам сети Интернет информацию [3].

Отдельным источником доказательственной информации может служить публичная регистрация данных о пользователе, размещенные в различных соц. сетях, всевозможных форумах и блогах [4-6]. Такие данные правоохранители могут получать, используя операторы запросов, а также производя поиск методом личного сыска и используя при этом социальные сети. Из этих источников нередко получают довольно подробную информацию об участниках противоправных действий.

Из этих источников нередко получают довольно подробную информацию об участниках противоправных действий. Из этого исходит то что источниками доказательственной информации могут и выступают Интернет-провайдеры, которые реализуют услуги коммуникаций и связи, сервисы и системы технических средств обеспечивающих функции оперативно-разыскных мероприятий, непосредственно телекоммуникационные устройства, а также открытые источники цифровой информации сети Интернет. Заметим, что для получения информации из указанных источников необходимо обладать определенными специальными техническими знаниями [7].

Обратимся к проблеме допустимости применения указанных способов получения информации о совершаемых с использованием информационно-телекоммуникационной сети Интернет преступлениях. По мнению отдельных авторов, такая информация не подпадает под существующие в настоящее время критерии допустимости доказательств. Так, при расследовании либо выявлении преступлений рассматриваемой категории всегда возникает необходимость переноса электронного образа полученной информации в привычный для уголовного судопроизводства формат материального носителя. Однако действующее уголовно-процессуальное законодательство не содержит исчерпывающей регламентации этой процедуры, позволяющей осуществлять такой перенос с необходимыми для доказывания гарантиями надежности и достоверности [8].

Между тем, отмечаем существование законодательной регламентации подобных процедур с требуемыми гарантиями в иных отраслях права. Так, например, в соответствии со ст. 102 Основ законодательства Российской Федерации о нотариате, по просьбе заинтересованных лиц нотариус обеспечивает доказательства, необходимые в случае рассмотрения дела в суде или административном органе, если имеются основания полагать, что представление доказательств впоследствии станет невозможным или затруднительным. В данном случае осуществляется нотариальное удостоверение Интернет-страницы путем составления протокола, что может осуществляться и без извещения одной из сторон или заинтересованных лиц. Технология получения доказательства при этом содержит применение служебной программы «Tracert» [9].

По нашему мнению, закрепление аналогичных процедур в уголовно-процессуальном законодательстве позволило бы существенно упростить процесс получения доказательств по преступлениям рассматриваемой категории. Достоверность доказательств при этом гарантирована нотариальным заверением. Процессуальный критерий относимости доказательства, в данном случае, обеспечен содержанием заверяемого документа, а также зафиксированными его реквизитами в сети Интернет.

Выводы. Несмотря на имеющиеся в арсенале правоохранительных органов способы получения информации из информационно-телекоммуникационной сети Интернет, наиболее актуальными остаются проблемы закрепления такой информации в качестве доказательственной базы. Данное обстоятельство свидетельствует о необходимости дополнения уголовно-процессуального законодательства отдельными процедурами, связанными с получением и процессуальным закреплением информации из сети Интернет. Предложено нотариальное закрепление доказательственной информации, получаемой из Интернет. При этом соблюдены гарантии защиты персональных данных иных пользователей сети Интернет, а также иных конституционных прав и свобод граждан.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Александров И.В., Бахтеев Д.В., Вехов В.Б., Дунаева М.С.,Карагодин В.Н., Корчагин А.А., Костомаров К.В., Комаров И.М., Крюкова Е.С., Кучин О.С., Кучина Я.О., Махтаев М.Ш., Швец С.В., Шурухнов Н.Г., Ян Е.И. Электронные носители информации в криминалистике. // Монография. Москва, 2017. Сер. Библиотека криминалиста.

2. Ахромова А.Г., Завгородний В.Н., Швец С.В. О распространении наркотиков в молодежной среде. // Физическая культура, спорт - наука и практика. 2002. № 1. С. 72-75.

3. Караченкова Я.С., Моисеев А.М. Социальные сети как источник криминалистической информации. // Сборник: Донецкие чтения // Материалы Международной научной конференции студентов и молодых ученых. 2017. С. 111-112.

4. Лосяков А.В., Слесарев Ю.В. Правовое регулирование размещения и защиты персональных данных в социальных сетях // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2016. № 4 (32). С. 143-147.

5. Ivanova T.N. Empirical classification of visual practices of self in the social network «VKontakte» (based on visual analysis) // Карельский научный журнал. 2015. № 2 (11). С. 12-16.

6. Слесарев Ю.В., Лосяков А.В. Проблемы правового регулирования размещения информации в социальных сетях // Балтийский гуманитарный журнал. 2016. Т. 5. № 2 (15). С. 238-240.

7. Меретуков Г.М. Некоторые аспекты криминалистической деятельности следователя-криминалиста следственного комитета Российской Федерации. // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. 2017. № 134. С. 1273-1279.

8. Меретуков Г.М. Правовые основы использования технических средств в расследовании преступлений: уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты. // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. 2017. № 132. С. 1300-1308

9. Моисеев А.М. Судебно-экспертная технология как средство объективизации следовой картины преступления. // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы. 2015. № 2 (38). С. 58-63.

UDC 349.2

НАДОМНЫЕ И ДИСТАНЦИОННЫЕ РАБОТНИКИ: СРАВНИТЕЛЬНО - ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

© 2017

Воробьёва Ольга Александровна, кандидат педагогических наук, доцент,
доцент кафедры «Предпринимательское и трудовое право»
Шарафутдинов Ильдар Ринатович, магистрант
Тольяттинский государственный университет
(445020, Россия, Тольятти, улица Белорусская, 14, e-mail: Olga80_tlt@mail.ru)

Аннотация. Актуальность работы заключается в том, что, в настоящее время все больше и больше работников работают дистанционно. До недавнего времени трудовые отношения с работниками, работающими дистанционно оформляли как с надомниками либо заключали с ними гражданско-правовой договор. И лишь в 2013 году законодатель в Трудовом кодексе в главе 49.1 закрепил правовое положение данной категории работников. Целью работы является рассмотрение правового регулирования труда надомных работников и дистанционных работников, проведение сравнительно-правового анализа правового регулирования труда данных категорий работников. В настоящей статье рассмотрено отличие между надомниками и дистанционными работниками, изучен вопрос правового регулирования труда дистанционных работников, их режима рабочего времени, времени отдыха, возможности привлечения к сверхурочной работе, а также порядок выплаты заработной платы и компенсации расходов, связанных с выполнением служебных обязанностей. На дистанционных работников распространяется действие трудового законодательства и иных актов, содержащих нормы трудового права, с учетом особенностей, установленных гл. 49.1 ТК РФ. Необходимо обратить внимание и на то, что при установлении в трудовом договоре дистанционному работнику определенного режима рабочего времени и времени отдыха его можно привлекать к сверхурочной работе и работе в выходной день. Также в настоящей статье отмечается то, что правила внутреннего трудового распорядка распространяются на работника в части, не противоречащей сути заключенного с ним трудового договора, о чем можно указать в трудовом договоре.

Ключевые слова: труд; работники; надомные работники; дистанционные работники.

OFFICIAL AND REMOTE WORKERS: COMPARATIVE AND LEGAL ASPECT

© 2017

Vorobiyova Olga Aleksandrovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Business and Labor Law
Sharafutdinov Ildar Rinatovich, graduate student
Tolyatti State University
(445020, Russia, Tolyatti, Belorusskaya Street, 14, e-mail: Olga80_tlt@mail.ru)

Abstract. The urgency of the work is that, now more and more workers are working remotely. Until recently, labor relations with employees working remotely as a home-based worker, or entered into a civil law agreement with them. And only in 2013 the legislator in the Labor Code in Chapter 49.1 consolidated the legal status of this category of employees. The purpose of the work is to examine the legal regulation of labor of outworkers and distance workers, to carry out a comparative legal analysis of the legal regulation of labor of these categories of workers. In this article, the difference between homeworkers and distance workers is examined, the issue of the legal regulation of the work of distance workers, their working hours, rest time, the possibility of attracting to overtime work, as well as the procedure for payment of wages and compensation for expenses related to the performance of official duties. The distance workers are subject to the labor law and other acts containing the norms of the labor law, taking into account the specifics established in Ch. 49.1 of the LC RF. It is necessary to pay attention to the fact that when establishing a certain working hours and rest time in an employment contract, a distance worker can be involved in overtime work and work on a day off. Also in this article, it is noted that the rules of the internal labor regulations apply to the employee in a part that does not contradict the essence of the labor contract concluded with him, which can be specified in the employment contract.

Keywords: work; employees; outworkers; remote workers.

Введение

В современном мире все большее число работников работают дистанционно. Связано это с тем, что информационные технологии позволяют выполнять свои трудовые обязанности, не находясь в офисе работодателя. Можно согласиться с Н Романовой, что вопрос о необходимости законодательного регулирования труда дистанционных работников, можно сказать, рожден временем. В век информационных технологий, развития умственного труда, не привязанного к производственным объектам, от которых, что называется, не отойдешь, удаленный труд становится довольно распространенным явлением. При этом работа на «удаленке» выгодна как самим сотрудникам, так и бизнесмену. Первые работают в комфортных для себя условиях, вторые - экономят на площадях арендованных под офис помещений, «коммуналке», а высвободившиеся средства могут направить, к примеру, на расширение бизнеса.

Методика проведения исследований

В то же время до недавних пор в ТК РФ имелась только гл. 49 «Особенности регулирования труда надомников». До недавнего времени трудовые отношения с работниками, работающими дистанционно оформляли как с надомниками либо заключали с ними гражданско-правовой договор. И лишь в 2013 году законодатель в Трудовом кодексе в главе 49.1 закрепил правовое положение данной категории работников. Однако между надомниками и дистанционными работниками трудно поставить знак равенства.

Во-первых, в случае с надомниками имеется привязка к дому, тогда как работа на «удаленке» предполагает, что сотрудник выполняет свои служебные обязанности в любом комфортном для себя месте и совсем не обязательно таковым является его дом.

Во-вторых, работу на дом обычно брали люди, в частности, с ограниченными возможностями или со сложными семейными обстоятельствами, которым трудно каждый день выходить на работу. Причем труд этих работников, как правило, малоквалифицированный - таким сотрудникам вовсе не обязательно даже «дружить», к примеру, с Интернетом.

В-третьих, в большинстве случаев у надомников работа сдельная, а на «удаленке» - повременная, как и у обычных офисных сотрудников. Иными словами, надомников и дистанционных сотрудников объединяет, пожалуй, лишь то, что свою работу они выполняют вне территории работодателя[1, 2].

Ввиду отсутствия норм, регулирующих труд дистан-

ционных работников, на практике таких сотрудников либо оформляли как надомников, либо заключали с ними гражданско-правовые договоры. В последнем случае работники лишались части социальных гарантий[3,4,5].

В настоящее время регулирование труда дистанционных работников закреплено в главе 49.1 Трудового кодекса РФ. Дистанционными работниками считаются лица, заключившие трудовой договор о дистанционной работе. На таких сотрудников распространяется действие трудового законодательства и иных актов, содержащих нормы трудового права, с учетом особенностей, установленных гл. 49.1 Трудового кодекса. Иными словами, «дистанционщикам», как и обычным работникам, два раза в месяц выплачивается зарплата, гарантируется компенсация расходов, связанных с исполнением служебных обязанностей, предоставляются отпуска и т.д. и т.п. [6,7,8].

В соответствии со ст. 312.4 ТК РФ режим рабочего времени и времени отдыха дистанционного работника устанавливается им по своему усмотрению, если иное не предусмотрено трудовым договором о дистанционной работе [9,10,11].

Если работодателю необходимо, чтобы дистанционный работник участвовал в производственном процессе одновременно с работающими на стационарных рабочих местах, в договоре можно установить пятидневную рабочую неделю (40 часов) с двумя выходными днями: субботой и воскресеньем (ч. 2 ст. 91, ч. 1 ст. 100 ТК РФ) [12,13,14].

Следует отметить, что в трудовом договоре также можно установить границы, в рамках которых работодатель вправе требовать от работника находиться на связи (онлайн).

А в случае отсутствия у работодателя необходимости взаимодействия с дистанционным работником в режиме онлайн, возможен иной режим рабочего времени, например рабочая неделя с предоставлением выходных дней по скользящему графику.

Что же касается отпуска, то порядок предоставления дистанционному работнику ежегодного оплачиваемого отпуска и иных видов отпусков определяется трудовым договором о дистанционной работе в соответствии с Трудовым кодексом РФ и другими актами, содержащими нормы трудового права[15,16].

В соответствии с. ч. 4 ст.91 ТК РФ у работодателя имеется обязанность вести учет времени, фактически отработанного каждым работником. Такой учет осуществляется в табеле учета рабочего времени (по самостоятельно разработанной организацией форме или формам Т-12, Т-13, утвержденным Постановлением Госкомстата РФ от 05.01.2004 № 1). Следует отметить, что затраты рабочего времени учитываются в табеле или методом сплошной регистрации явок и неявок на работу, либо путем регистрации только отклонений (неявок, опозданий, сверхурочных часов и т.п.).

Результаты исследований

Что же касается дистанционного работника, то он не обязан являться для выполнения своей трудовой функции в место нахождения работодателя, поэтому, в табеле учета рабочего времени можно отмечать только отклонения от нормы (периоды временной нетрудоспособности, отпусков и другие случаи освобождения от работы). При отсутствии подобных периодов предполагается, что работник отработал установленную для него норму рабочего времени. Для начисления заработной платы в табеле учета рабочего времени целесообразно проставлять общее количество отработанных часов (норму за вычетом отклонений) за расчетный период (полмесяца, месяц).

Необходимо обратить внимание и на то, что при установлении в трудовом договоре дистанционному работнику определенного режима рабочего времени и времени отдыха его можно привлекать к сверхурочной работе и работе в выходной день. При этом на него будут полностью распространяться положения ст. 99 и 113 ТК РФ.

Следует отметить, что если согласно трудовому договору о дистанционной работе дистанционному работнику установлен режим рабочего времени и времени отдыха, действующий в организации, и общий рабочий день в организации совпадает с «региональным» нерабочим праздничным днем, актуальным для дистанционного работника?

В такой ситуации работодатель действует, как и в случаях привлечения работников к работе в другие выходные и нерабочие праздничные дни, а именно издает письменное распоряжение о привлечении дистанционного работника к работе в «региональный» нерабочий праздничный день и получает письменное согласие дистанционного работника на это (ст. 113 ТК РФ) [17,18,19].

Основные результаты и выводы

Иными словами, дистанционная работа диктует свои правила оформления как самого договора, так и изменений к нему. При этом возможна ситуация, когда обстоятельства меняются и работодатель не может больше обеспечить работнику работу на расстоянии. Может ли работодатель прекратить действие условия о дистанционной работе? Мы считаем, что да. Главное - правильно это оформить, что подтверждают примеры из судебной практики[20].

Процедура заключения трудового договора с дистанционным работником имеет существенные отличия от заключения обычного трудового договора. Так, его можно как традиционно составить на бумажном носителе, что предполагает личную явку «дистанционщика», так и оформить в электронном виде.

Что касается перечня документов, которые должны быть представлены «дистанционщиком» при трудоустройстве, то он как раз таки самый обычный (установлен ст. 65 ТК). Просто их можно направить работодателю также по «электронке» (отсканировать паспорт, диплом и т.д.).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Воробьёва О.А., Лазарева И.В. Особенности правового регулирования труда дистанционных работников // Балтийский гуманитарный журнал. 2018. Т.7. № 2 (23).

2. Филаткина А.П. Надомная и дистанционная работа: сравнительный анализ действующего законодательства // Трудовое право в России и за рубежом. 2015. № 1.

3. Романова Н. Дистанционные работники в деятельности бизнесмена // Арсенал предпринимателя. 2015. № 11.

4. Соколова О. Дистанционные работники: круг избранных // Информационный бюллетень «Экспресс-бухгалтерия». 2015. № 34.

5. Васильева Ю.В., Шуралева С.В. Дистанционная работа в России: вопросы правоприменения // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2016. № 2.

6. Демидов Г.И. Оформляем отношения с дистанционным работником // Оплата труда: бухгалтерский учет и налогообложение. 2017. № 4. С. 59 - 69.

7. Калмыкова Ю.Н. Национальные особенности дистанционной работы // Руководитель бюджетной организации. 2013 № 2

8. Давыдова Е.В. Особенности труда дистанционных работников // Отдел кадров государственного (муниципального) учреждения.2013. № 5

9. Куролес И. Работа на дистанции: нюансы, о которых нужно знать // Кадровая служба и управление персоналом предприятия. 2014. № 5; СПС «КонсультантПлюс».

10. Пономарева Т.Т. Дистанционные работники в компании // Экономико-правовой бюллетень. 2017. № 12. С. 160.

11. Степанов В. Дистанционные работники - новая категория работников в российском трудовом праве // Трудовое право. 2013. № 6. С. 13.

12. Ситникова Е.Г., Сенаторова Н.В., Серебрякова Е.А. Изменяем трудовой договор: права, обязанности, оформление. М.: Редакция «Российской газеты», 2017. Вып. 5. 176 с.

13. Гришакова О. Особенности дистанционной работы // Автономные учреждения: бухгалтерский учет и налогообложени.2013. № 5.

14. Коссов И.А. Трудовой договор с дистанционным работником: особенности составления и заключения // Делопроизводство. 2015. № 1. С. 103 – 107.

15. Егоров В. Неполный рабочий день: не думай о секундах свысока // ЭЖ-Юрист. 2017. № 28. С. 13.

16. Воскресенская Е.В. Проблемы правового статуса отдельных нетипичных субъектов трудового права // Ленинградский юридический журнал. 2015. № 4.

17. Закалюжная Н.В. Особенности, возникающие при реализации прав работника в дистанционном трудовом отношении // Трудовое право в России и за рубежом. 2015. № 4.

18. Закалюжная Н.В. Правовое регулирование нетипичных трудовых отношений: Моногр. М., 2013.

19. Закалюжная Н.В. К вопросу о защите прав работников в условиях нестандартной занятости // Трудовое право в России и за рубежом. 2015.№ 2

20. Серова А.В. Нетипичные отношения по трудоустройству // Российский юридический журнал. 2014. № 6.

Условия за публикуване на научни статии от български и чужди автори

„Балканско научно обозрение”
„Хуманитарни Балкански изследвания”
„Научен вектор на Балканите”

Кратките изисквания към научните материали (образци за оформление на материалите и пълните изисквания за това за представени по-подробно в „Положението на списанието” и архива «***2017_08–Балканско_научно_обозрение***»

Структурни параметри:
Статиите следва да притежават елементи, отговарящи на следните параметри:
– Постановка на научния проблем в общ вид и нейната връзка с останалите систематизирани във времето научни и практически задачи.
– Анализ на последните изследвания и публикации, в които се разглеждат аспекти от този проблем, на базата на който залага автора; извеждане на неразрешените по-рано части от общия проблем.
– Формиране целите на статията (постановка на задачата).
– Изложение на основния материал от изследването с пълно обосноваване на получените научни резултати.
– Изводи, които произтичат от изследването и перспективи за по-нататъшно развитие на това научно направление.
– Списък литература.

Технически параметри:
Названия на файловете:
– Фамилия_научно направление_град (например: Иванов_педагогика_Пловдив)
Общ обем: 3-5 страници печатан текст формат А-4 (до приложения списък на използваната литература).
Стандарти: шрифт Times New Roman, размер на буквата или на знака по вертикала– 10, максимален интервал – 1, отстояние на абзаца– 0,5 см, всички полета – 2 см, литература – ПО ХРОНОЛОГИЯТА НА ПРОЯВЯВАНЕ В ТЕКСТА (не по-малко от 20 наименования), редактор Word, тип на файла – документ Word 97-2003 (задължително).
Ключовите думи (три изречения) и анотация (не по-малко от 150-200 думи) на руски и английски език.
Цялостни интервали между цифрите, инициалите и фамилията.
Не бива да се бърка тире (-) и дефис (-).
Формулите следва да се оформят при помощта на редактора на формули «MathType» или «Microsoft Equation», размер на символите – 10 (задължително), дължината на формулите не бива да превишава 80 мм (задължително), латинските символи се набират с курсив, гръцките с прав шрифт.
Рисунки, изпълнени с векторна графика, следва да бъдат поместени в един обект или да бъдат групирани.
Сканираните рисунки се изпълняват с разделителна способност не по-малка от 300 dpi.

Справочна информация:
1. За да се определи УДК (универсална десетична класификация-научни области) могат да се използват следните линкове:
А) http://pu.virmk.ru/doc/UDK/index.html
Б) http://www.naukapro.ru/metod.htm
2. За превод на английски език или на други езици могат да се използват следните линкове (НО ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ПРЕВЕДЕНИЯ ТЕКСТ СЛЕДВА ДА СЕ ДАДЕ НА ФИЛОЛОГ):
А) http://translate.yandex.ru/ (превод на презимето и научната степен)
Б) http://translate.google.com/

АКО ВЪЗНИКНАТ ВЪПРОСИ ГЛЕДАЙТЕ ОБРАЗЦИТЕ!

Материалите постъпват в редакцията:
до 1 март (мартенски номер)
до 1 юни (юнски номер)
до 1 септември (септемврийски номер)
до 1 декември (декемврийски номер)